UVODNI ESEJ

3 Bogdan Vidmar: **Neskončnost vabi**

SMER LITERATURA

7 Eva Šubic: **Jesenske žetve**

POEZIJA

11 Klarisa Jovanović: **Pesmi**

PROZA

15 Aleš Jelenko: **Hiša**

LITERATOVA BESEDA

18 Katarina Gomboc Čeh: **Drugačne vrste material**

NEPOVEDANE ZGODBE

20 Jože Čakš: **Zgodba, ki je ne bi smelo biti**

POGOVOR

25 Branko Cestnik: **Šele ko gledamo s človeškimi očmi, vidimo več**

PORTRET

32 Mira Delavec Touhami: **Veronika Deseniška: ideal ljubezni, časti in individualne svobode**

IN MEMORIAM

34 **Jože Faganel: Nadčasni dokumentarni vitalizem Zore Tavčar (1928–2025)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

36 Ferdinand Šerbelj: **Beneški slikar Nicolò Bambini (1651–1736)**

39 Saša Quinzi: **Travnik**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

41 Nina Novak Kerbler: **Vsled tega in vzlic temu**

VAJE V SLOGU

45 Nina Kremžar: **(Pesniško) oblikoslovje**

MUZIKOLOGIJA

47 Matjaž Barbo: **Lojzetu Lebiču ob minuli devetdesetletnici**

SEDMA UMETNOST

50 Aleš Čeh: ***Državljan Kane* in čarodej med režiserji**

IZ LITERARNE ZAPUŠČINE

53 Urška Perenič: **Matilda Šebenikar: samo teta Rudolfa Maistra ali predvsem (samo)svoja narodna delavka?**

ESEJ

56 Nina Ditmajer Prando: **Recepcija pesmi *Hoch vom Dachstein an* na Spodnjem Štajerskem**

62 Veronica Snoj: **»Še dobro, da si odšla«**

66 Alenka Höfferle Felc: **Ali ima Slovenija (še) »Vidin kompleks«?**

70 Edvard Kovač: **Draga kot oaza pluralnega mišljenja**

PREDBRANJE

73 Alma Maksimilijana Karlin: **Maksimilijan Celjski**

76 Aleš Maver: **Kako je misleči človek hodil skozi čas**

KNJIŽNE OCENE

78 Iztok Ilich / **Renate Welsh: Johanna**

78 Aleš Maver / **Bernard Nežmah: Neznani Jurčič – magični žurnalist**

80 Ifigenija Simonović / **Mateja Gomboc: Zavladati vetru**

KULTURNI ODMEVI

81 Bojana Modrijančič Reščič: **Ko bralci ne srečajo le literarne junakinje …**

83 Ifigenija Simonović: **Predsodki, pohujšanje in resnica**

86 Renato Podbersič ml.: **Od Ogleja do Gorice: ob rob neki razstavi**

90 Zvonka Zupanič Slavec: **Spominski prekop dr. Benjamina Ipavca ml. in dr. Marka Ipavca v družinsko grobnico**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2025, ŠTEVILKA 5, LETNIK XXVIII

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar Mlakar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
dr. Urška Perenič
Erika Jazbar
Matija Remše
Kristian Koželj

OBLIKOVANJE
Jana Randl

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Nina Brumec
zvon@celjska-mohorjeva.si
T 01 244 36 70

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
450 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,90 EUR
Letna naročnina
29,50 EUR
Letna naročnina za tujino
47 EUR

Izhajanje te revije v letu 2025 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Goriški Travnik (Piazza della Vittoria);
foto: Carlo Sclauzero

ISSN 1408-645X

Dr. Cvetka Rezar Mlakar,
urednica pri Celjski Mohorjevi družbi

Bolj kot se leto pregiba v svojo drugo stran in se tudi narava pripravlja na jesenski počitek, bolj so naše misli usmerjene v to, kakšna bo jesenska žetev. Pa ni tako tudi z našim življenjem? Neskončnost nas vabi tako ali drugače, pa niti ni treba, da živimo na kakšnih vojnih območjih, ko je soočanje z njo lahko zelo blizu in nepričakovano hitro. Kdor ima izkušnjo neozdravljive bolezni, mu je misel na njen prihod zelo poznana in še kako dobro ve, kaj pomeni soočiti se z vprašanjem, ali sem res že uresničil vse, kar naj bi, in hkrati strmeti v preostanek življenja, kako ga izživeti, da bo čim bolj polno in bo imelo smisel. Ne le bolan človek, predvsem zdrav bi moral svoje življenje bolj živeti z mislijo na to neskončnost (ki zagotovo pride) – da se bo lahko ob soočanju z njo pomirjeno veselil obilne jesenske žetve.

Tudi v *Zvonu* se radi spominjamo bogatih sadov velikih imen naše zgodovine in sodobnosti. Maksimilijan Celjski pred nami zasije v izjemnem, še ne objavljenem romanu Alme Karlin. Veronike Deseniške se spominjamo ob šeststoletnici njene smrti. Predstavljamo narodno delavko Matildo Šebenikar, slovito teto Rudolfa Maistra, ki je (samo)svoje zaznamovala literaturo slovenskih avtoric. Spominjamo se tudi beneškega slikarja Nicola Bambinija, ki je s svojimi deli pustil pečat tudi v slovenskem kulturnem prostoru; plemenite in mnogo preveč preizkušane Marije Jagodič in njene zgodbe, ki je ne bi smelo biti, izjemne pisateljice Zore Tavčar, ki v svojih delih izpričuje hvalnico radostim življenja, velikana slovenske glasbe Lojzeta Lebiča ob njegovi devetdesetletnici in ne nazadnje čedalje bolj prodornega romanopisca Branka Cestnika, ki spet navdušuje – z novim romanom *Dolina zvezd*. Še vedno pa v *Zvonu* pogled usmerjamo v mesti ob Soči, tisočletno Gorico in njeno precej mlajšo sestro Novo Gorico, kjer se zaključujeta dve tretjini posebnega leta. Tokrat sta v ospredju podobi njunih osrednjih mestnih trgov, pa tudi razstava, ki predstavlja bogato zgodovino Goriške nadškofije od Oglejskega patriarhata s tisočletno tradicijo do mlajše cerkvene naslednice v mestu ob Soči.

Naj tudi tokratne besede *Zvona* navdihujejo misel na neskončnost!

Mag. Bogdan Vidmar

Neskončnost vabi

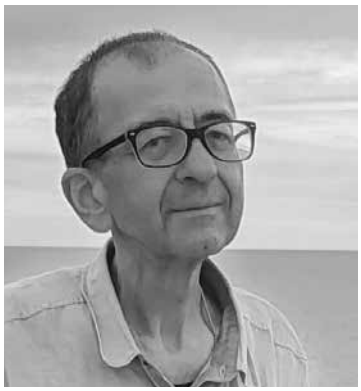

Foto: osebni arhiv

Ko to pišem, so za mano mukotrpne počitnice na morju, dva obiska urgence, trenutno moram počivati in mirovati v svojem stanovanju. Razjeda me rak. S 120 kg sem prišel na 65 kg, tako da sem pravi maneken. Nosim hlače, ki so 14 številk manjše, kot sem jih nosil pred kakšnim letom. Hvala Bogu za ljudi, ki mi pomagajo. V restavracije ne hodim več, ker ne bi mogel tam nič jesti. Komaj hodim. Na stopnicah se zadiham in moram počivati več minut, da lahko nadaljujem vzpon. Spominjam se, kako sem šel peš iz Podrage na grob profesorja Otmarja Černilogarja v Šebrelje. Po velikodušni pobudi njegove sestre sem prespal na Otmarjevi postelji v njegovi rojstni hiši in se s še dvema Jožetoma naslednji dan podal na Triglav. Privoščil sem si tudi dva tedna »camina« v Kompostelo, prehodil slovensko Jakobovo pot iz Obrežja do Trsta … Pogosto sem užival v hoji. Sedaj pa so stopnice iz pritličja konkatedrale Kristusa Odrešenika do prvega nadstropja prava muka. Težje kot vzpon na Triglav!

Zakaj bolezen? Zakaj rak? Je možno ozdraveti? Se bo morda zgodil čudež, za katerega v molitvi prosijo mnogi znanci in prijatelji? Priporočajo me raznim svetnikom in svetniškim kandidatom: bl. Antonu Martinu Slomšku, Filipu Terčelju, profesorju Antonu Strletu … Kako bodo vedeli, kdo mi je izprosil zdravje, če se zgodi čudežno ozdravljenje? Upam, da se ne bodo med sabo začeli kregati. Zgôdi se Božja volja!

V šempetrski bolnišnici so mi pomagali predvsem s transfuzijami, infuzijami, injekcijami, tabletami. Neprestano mi je nekaj teklo v žile. Iz okolice pljuč so mi izčrpali 2,6 litra »vode« – barva je bila identična seču. Vsekakor so mi zelo pomagali. Občudoval sem mlada dekleta in fante, kako so mi brisali ritko, pod mano zamenjali rjuho, ne da bi stopil s postelje … Ukvarjali so se z mojim telesom, da ne bi shiralo, da bi bilo v meni ponovno dovolj železa …

Kaj pa duša? Prebral sem nekaj knjig, v katerih avtorji trdijo, da je v osemdesetih, devetdesetih odstotkih vzrok raka duhovne narave. Najprej zboli duša. Menda je o tem pisala že cerkvena učiteljica, slavna sv. Hildegarda, v 12. stoletju. Mistikinja, znanstvenica, zdravnica, skladateljica … Sovraštvo, jeza, zamere, žalost, depresija, želja po maščevanju, strahovi, fobije, razočaranja, neuspehi, frustracije, nevoščljivost … Na Zahodu kristjani poznamo sedem glavnih grešnih nagnjenj oziroma grehov: napuh, lakomnost, nečistost, nevoščljivost, požrešnost, jeza in lenoba. Bral sem, da vzhodni kristjani temu spisku

dodajajo še osmi greh – žalost. Da, žalost je velik greh! Bog nas je ustvaril in odrešil, daje nam mnogo talentov; Sveti Duh Tolažnik nas vedno prešinja, če mu dovolimo; v nebesih imamo na tisoče priprošnjikov. Naša nebeška Mati Marija vidi vse naše žalosti in bolečine. Na svetu je veliko lepega, pod podobo kruha prejemamo Jezusa … Mi pa smo žalostni in se jezimo na cel svet; na starše, na sodelavce, komuniste, Boga …! Povsem zgrešeno! Grehi so zveri, ki nas trgajo, tatovi, ki kradejo naše življenje. Ob tem se tudi najbolj zdrava hrana spreminja v strup. Zdravje je odvisno tudi od naših odnosov, molitve in smisla življenja.

V bolnišnici me je obiskal duhovnik; opravil sem sveto spoved, prejel bolniško maziljenje in sveto obhajilo. Sprašujem si vest. Kaj se je dogajalo v mojem življenju? Po svojih močeh se trudim prodirati v svojo podzavest. Kaj me bremeni? Razmišljam o svojih odnosih s starši, bratoma in sestro. Že v mali šoli sem imel težave, ker nisem bil dovolj razvit za osnovno šolo. Zato sem malo šolo ponavljal. V srednji šoli sem doživljal stres. Bíl sem težke boje glede odločitve za duhovniški poklic. Ko gledam nazaj, ta odločitev sploh ni bila lahka. Moje srce je bilo pod veliko obremenitvijo. Kot mlad duhovnik sem doživel prometno nesrečo, v kateri je bil moj sopotnik težko poškodovan. Kriv sem bil jaz, ker se nisem prilagodil cestišču, na katerem me je sredi sončnega in jasnega jutra presenetilo nekaj metrov slane. Škof Metod Pirih me je po nesreči poslal na študij v Rim, verjetno zato, da bi predelal travmatično izkušnjo. Za to sem mu zelo hvaležen. Salezijanska univerza, kjer sem dokončal študij pedagogike, mi je odprla nove horizonte in tudi drugačen pogled na Boga. Študij na papeški univerzi v Rimu je bil zame velik blagoslov, a tudi stres. Po vrnitvi v Slovenijo sem postal svetovalni delavec na Škofijski gimnaziji Vipava, duhovni vodja v dijaškem domu in župnik v Podragi. Za nekoga bi to bila mala malica, a jaz nisem zmogel. Doživel sem izgorelost, razočaranja, bil po svojih kriterijih neuspešen … Kaj vse je bilo globoko v mojem srcu? Jeza, agresivnost, obtoževanje sebe, drugih in Boga … Bogu hvala in hvala koprskemu škofu Juriju Bizjaku, ki je videl, da mora presekati, da ne morem biti župnik …

Bogu hvala tudi za raka. Dojemam ga kot darilo. Ob tej bolezni začenjam na življenje gledati drugače. Vse mi postaja logično, ne morem reči, da trpim bolj, kot sem trpel, ko sem bil še telesno krepak. Sedaj razmišljam, da tudi takrat v resnici nisem bil zdrav. Bolezen, čeprav je združena s trpljenjem, je tudi osvoboditev in priložnost. V bolezni mi Bog daje milosti, ki so veliko večje od tega, da lahko vse ješ, plavaš, tečeš … Ne le to, da ne moreš jesti, hudo je tudi to, da ne moreš na veliko potrebo.

Svojci prihajajo na obiske v bolnišnico in naredijo 15 minut hrupa: »Tata jejte, je dobro; pijte; a vam tukaj v bolnišnici dajo kaj jesti; a vas malo dvignemo; videti ste boljši, kot zadnjič; saj boste kmalu šli domov …«. Prileten oče, ki mu to govorijo, pa počasi ugaša in ni nobenega upanja, da ozdravi. Jezus je stopal na Kalvarijo. Takemu človeku ne pomaga govoriti praznih besed, saj je jasno, kaj ga čaka. Temna noč duše! Kriza. Krvavi pot. Izčrpanost. Moralna kriza. Paranoja. Delirij. Agresivnost. Sarkazem. Iluzije. Po drugi strani: lepo je biti z Jezusom in nositi svoj križ, se na novo

rojevati na drugačnih temeljih, kot je potekalo dosedanje življenje. *Jezus, vstopi v moje rane, bolečine, strahove, bodi z mano. Odpusti moje grehe. Izročam ti tudi svojo smrt. Za mir na svetu. Za spravo v slovenskem narodu. Za zdravje bolnikov. Za spreobrnjenje grešnikov …*

Bog nam razodeva, kdo je, kaj je smisel njegovega obstoja: »Ljubim! Sem Ljubezen. Jaz sem, ki sem.« Ta ljubezen, ogenj, moč, luč je tudi v meni. Saj sem ustvarjen po Božji podobi. V meni je Nevidno. Sem luč, sol, toplota. V meni je iskra upanja. Živim. Bivam. Svetim. Vibriram. Preko mojega telesa deluje duša. Božji veter neprestano piha. Skozi moje srce se pretakajo veletoki žive vode. Ne po mojih zaslugah! Po Božji volji! Življenje na zemlji ni večno. Zakaj ignoriramo smrt, živimo, kot da je ni, in pozabljamo na večno življenje? Dejstvo je, da vsak človek umre. Enkrat je dovolj. Gospod, podeli mi srečno smrt. Tudi ko bo moje telo ugasnilo, ne bom prenehal bivati; ker sem, ker sem ustvarjen za večno življenje. Sem in bom! Bom, bolj, kot sem sedaj. Puščava bo vzcvetela, vstopil bom v novo nebo in zemljo. Potovanje v ZDA, Brazilijo, na Kitajsko je v primerjavi s tem potovanjem malenkostno. Zadoneli bodo mogočni velikonočni zvonovi. Rajni so bolj živi, kot smo mi. Bog živi. Rajni živijo. Pokopališča, ki so za nas kristjane »Božja njiva«, nas spominjajo na to. Rajni bivajo »onkraj«. Z njimi se lahko pogovarjamo.

Zakaj je na svetu toliko sovraštva, nasilja in vojn? Živimo v dobi epohalnih sprememb. Pomislimo samo na digitalizacijo in posledice, ki jih le-ta prinaša. Vsaka vojna se začne s spodbujanjem družbenega sovraštva. To poteka preko raznih aktivistov, medijev … Zdi se, da je konec Zahoda, kot smo ga poznali, svet postaja multipolaren. Sam mislim, da je to dobro, boljše, kot če bi celemu svetu preko OZN in drugih t. i. nevladnih organizacij zavladala le ena izprijena svetovna finančna elita, ki ji dostojanstvo človeške osebe ne pomeni nič. Kdo je Italijanom v prvi svetovni vojni za prestop iz Avstro-Ogrske k Antanti obljubil in po vojni tudi podaril tretjino slovenskega ozemlja, Istro in kvarnerske otoke? Kdo je zaslužen, da je bil po vojni kot borec proti nacizmu in fašizmu v Jugoslaviji priznan Tito in ne Draže Mihajlović oziroma partizani in ne četniki? Kdo je s Koroške vrnil v Jugoslavijo domobrance in druge begunce, da jih je Tito pobil? Kdo vsa pretekla desetletja sproža po svetu vojne: v Iraku, Siriji, Ukrajini …? Mar smo slepi? Res ne vidimo? Bistvena strategija elit, ki to počnejo, je teptanje človeškega dostojanstva, ki se dogaja na vseh družbenih ravneh in v vseh dobah življenja, od otroštva do smrti. Vse to v imenu »svobode«, »človekovih pravic«, »humanizma«, »napredka« … Pomislimo samo na uničevanje življenja pred rojstvom, na spolno vzgojo otrok v šolah, ki sploh ni vzgoja za ljubezen, ampak prej pornografija, ki je tudi sicer otrokom lahko dostopna. Današnjim družinam politika in način življenja nista naklonjena. Otroci in mladi so v šolah bombardirani s podatki, a ne razvijajo kritičnega razmišljanja. Šola jih vzgaja za konformiste. Družba jih zavaja z raznimi ideologijami. Ob vstopu v starost se začne propaganda za evtanazijo. Zanimivo je pogledati tudi na to, kako se obnašamo ob smrti. V modo je prišel raztros pepela. Komunalni delavec je glavni liturgik, ki iz žare izpušča pepel in

pri tem hodi po pepelu pokojnih, ki jih je raztrosil v preteklih dneh in tednih. Mar vse to ne diši po nacističnih koncentracijskih taboriščih? Mar ni komunala zadolžena predvsem za smeti?

Kako se v tej situaciji obnašamo kristjani? Na tisoče agentov pripravlja novo vojno na Balkanu. Kaj naredimo kristjani, da bi ozaveščali ljudi? So tisti, ki se razglašajo za krščanske politike, res kristjani? Dovolijo, da v njih živi Kristus? Je v njih ogenj Božje ljubezni? Koliko ljubezni je v naših dušah? Koliko Božje energije? Mislim, da bomo škofje in duhovniki na sodni dan dajali težke odgovore, ker smo bili pasivni, ker smo molčali, ker se nismo zavzemali za dostojanstvo človeške osebe od spočetja do smrti, ker nismo goreli za »krščansko revolucijo ljubezni«, bili ravnodušni do manipulacij, sprejemali narcisoidnost in se nismo zavzemali za vzgojo čustev, za šolo, ki vzgaja človeško srce, za prijateljstvo, za razširjanje Marijinih sporočil. Marija je Mati vseh narodov in ljudstev, vsega človeštva!

Bolan sem. Razjeda me rak. Mar ni tudi celotno človeštvo bolno? Tudi če bo svet multipolaren – mar ne bosta politična filozofija in praksa, tokrat znotraj več imperijev, ostali enaki: imperialno vladanje, kult faraonov, teptanje človeškega dostojanstva ...? In vendar je vsak človek vreden več kot cel svet. O tem je pisal Dostojevski. Ne le on. Svet bo propadel, človeška duša pa je neumrljiva. Kako je mogoče, da drug drugega ne spoštujemo in ne ljubimo? Bolezen mi ne pusti hoditi. Počivati moram po vsakih desetih metrih hoje. Kako to, da se ne znamo ustaviti, ko smo zdravi? Praznujemo Gospodov dan? Imamo čas za to, da se zberemo v družinskih in prijateljskih krogih? Kako vesel, ponosen in srečen sem, da sem bil po prihodu iz bolnišnice, čeprav še nebogljen, nekaj ur skupaj z bratoma, sestro, nečakoma in nekaterimi drugimi sorodniki. Bil sem okaran, da se izpostavljam prevelikemu naporu. Ne, to ni napor, to je terapija!

Zdrav duh v zdravem telesu. Besede lahko tudi obrnemo: zdravo telo v zdravem duhu. Kjer je bolna duša, zboli tudi telo. Kako naj bomo srečni, če se na svetu propagira sovraštvo, strah, zaskrbljenost, obsojanje drugih, tatvine, prevare, zasvojenosti, vojne ... Miti in laži se razglašajo za znanost. Poslanci in državniki delajo drugače, kot so obljubljali v predvolilnem boju. Satanizem! Tudi »krščanski satanizem«!

Spremembe bi bile možne le, če se za to zavestno odločimo, se soočimo s težavami, se odpovemo pohlepu in sebičnosti ter se odločimo za kesanje in odpuščanje. Brez odpuščanja, kesanja, molitve in lastnega žrtvovanja ne bom ozdravel kot posameznik in ne bo ozdravela niti bolna družba. Molimo tudi za naše sovražnike, za tiste, ki sejejo smrt. Obsojajmo njihova zavržena dejanja, a ne njih samih. Splavljeni otroci živijo, nasilno in izvensodno umorjeni, ki še vedno nimajo svojega groba, živijo. Ne dvomi, da te Oče ljubi. Če te ne bi ljubil tudi v temni noči in trenutku smrti, ne bi bil Bog. V nebesih je velik praznik tistih, ki so se očistili v Jagnjetovi krvi.

Eva Šubic

Jesenske žetve

Tema se deduje po očetu

Zrasli smo v jesen
namesto v otroke.
Koščeni in grčasti
poslušamo vrane iz svojih
otroških sob.

Domov prinašamo petke,
ker se je lažje naučiti snovi kot sreče.

Sošolci pravijo, da imam močan pogled.
Včasih me med pogovorom obvestijo,
da me nekaj časa
ne bodo gledali
v oči.

Da si odpočijejo.

Tema se deduje po očetu.

Iskanje (zna)kovne govorice

Najti nove pisave,
da se napišemo,
da se popišemo,
da zdrsnemo drug ob drugem
čez vznožja rek,
da se pregibamo
kot harmonika iz papirja,
kot list otroka,
da smo lastovke,
da gnezdimo pri
dobrih ljudeh,
da smo kozolci za
potepuške mačke,
da smo jeleni za
izgubljene deklice,
kri za krvne razveze,
da po nas polzi
polzi
polzi

p o l
z
da bomo skoraj živi i
in da bo naša smrt
skoraj rojstvo,
da se pokrijemo s popkovinami,
da se hranimo z volčjimi jagodami,
da kimamo svojemu koncu,
kot se kima lepemu filmu
med poplavo imen
odgovornih.

Si bil ti režiser?

Jesenske žetve

1.
Preden me preraste koruza,
ti želim povedati,
da sploh ni bilo tako hudo.

2.
Cesta se kot pletež volne
izvija pred nama.
Všeč mi je, kako se v mraku izrišejo
nove smreke,
kako ni nasproti vozečih vozil,
le najina rumena svetloba,
ki reže pokrajino,
drobne iglice
na razmočenih tleh.
Obvozil si storž.

Dihava.
Iz najinih teles buhti toplota.

»Kaj bi za večerjo, miš?
Jajca znam narediti po francosko in ameriško.«
Njegov glas kot smrt sinice
ugaša v avtu.

Nebo se ugreza v najini naročji,
težko premikava roke.
Na radiu se lomi evforična glasba,
kot se človeku zatika
umeten smeh.

Iz trenutka sprva polziva počasi,
nato hipno.
...
me prešine.
Ne povem na glas.

3.
Skrbno prekrivaš, da po horoskopu nisi oktober,
ampak hudourniška Sora.

Ko se pripeljeva do koče in zlezeva iz avta,
vrata avtomobila zapreva v doneči krik
cerkvenih zvonov.

Srečava se s pogledom in tehtava,
če se tako okušajo konci
ali jesen.
Zaviješ me v objem.
Veter me od tebe trga
po kosih.

Ko stopaš po potki do vrat, imaš solzne oči –
doživel si že veliko jeseni
in bolj malo ljubezni.

Foto: osebni arhiv

O avtorici

Eva Šubic (2002) prihaja iz Novega mesta in študira medicino. Najbolj domače se počuti v ustvarjanju poezije, občasno spiše tudi kratko zgodbo ali potopis. V osnovni in srednji šoli je bila nagrajena na mnogih literarnih in likovnih natečajih, med drugim je bil njen haiku objavljen na Japonskem v mednarodni antologiji *Impressions of Morning* v slovenščini, angleščini in japonščini. Bila je finalistka Male Veronike, dvakratna finalistka Pesniške olimpijade, v letu 2024 je bila ena od petih finalistov festivala Mlade literature Urška in zmagovalka natečaja Ali govoriš emojščino?. Prejela je tudi nominacijo za nagrado za najboljšo kratko zgodbo 2025, revija *Sodobnost*, za zgodbo *Ferrero Rocher* in bila nagrajena na natečaju Rdeča nit za poezijo. Poezijo objavlja v revijah *Zvon*, *Spirala*, *Mentor*, *Nebulae*, *Rast*, spletni portal MKC črka, *Stezice*, *Presnovnik* ter na spletnem portalu pesem.si. Njen nagrajeni potopis je bil objavljen na spletni strani Študent vandra. Z branji je sodelovala na različnih dogodkih in festivalih, kot so Ljubljanski knjižni sejem, festival Dnevi poezije in vina Ptuj, Slovenski dnevi knjige v Mariboru, IGNOR, Mlade rime, Majhno osvobojeno ozemlje za poezijo (Dve luni), Pozabljena polovica Novega mesta, večeri slam poezije v Gogi in drugih. Naklonjenost goji tudi do filozofije in psihologije, ki jo je nekoč tudi študirala.

Klarisa Jovanović

Solzava krajina
(Éducation sentimentale)

Glej jo, prisojno lego
z oblimi vrhovi,
ki dajejo zavetje rožam
in grenkim zeliščem,
sladko žgolečim slavčkom,
jerebicam.
Glej jo, celo ujede jemlje
v svoja nedrja!
In ko se sonce premočno
upre v njena pobočja,
hiti odpirat
zapečatene mehove z vodo
in že zaliva –
o, kako izdatno –
grmičevje in sadno drevje,
celo puščavske rože,
ki jim je voda odveč.
Glejte, ljudje: to je
usmiljenje!
Toda za njenim hrbtom,
na osojni, skriti strani
velika črna zver,
pol rabelj pol pravičnik,
tepta
drugačno cvetje
in nič, prav nič se mu
ne smili.

Ledena roža
(Hitro premine)

Leden piš
čez ledeno srce.
Z ledenimi kaveljci pripeta
na šipo.
Motno, motno steklo
sili v razpoke.
Strah pred ognjeno
ujmo jo mrtví.
Koliko časa še?
Zrcalce,
zrcalce.

Slutnja

Nič večja od zrna prahu,
ki mrgoli v slapu svetlobe,
in hkrati vseobsegajoča:
tu si, pred mano, in tam si
za devetimi gorami,
bosa, v steklenih škornjih
na stekleni steni pod
steklenim gradom,
šepet, ki mimogrede prevpije
plimo na Atlantiku,
tiha, zlovešča plavut,
ki reže tiho morsko gladino
in se že veseli tornada.

Orfej, postoterjen

Zgodilo se je že pred tem,
preden so te razkosale
togotne, stekle roke,
ki so služile razbrzdanemu
obredju.
Odtegnil si se svojemu
telesu, ko si, blodeč med
sencami, iskal njeno telo.
Odtlej ne potrebuješ
več ne grla ne jezika.
Slavčki se v jatah zbirajo
pod tvojimi obokanimi verzi
in vsak tvoj razplatèni ud jim
postoterjeno, s srčno krvjo
odpeva.

O avtorici

Klarisa Jovanović je profesorica francoščine in primerjalne književnosti; pesnica, glasbenica in književna prevajalka. Prevaja leposlovje iz novogrščine, makedonščine, srbščine, hrvaščine, italijanščine in francoščine. Kot prevajalka je bila dvakrat nominirana za Sovretovo nagrado (2022 in 2024).

Foto: osebni arhiv

Piše poezijo in kratko prozo. Doslej so ji izšle štiri pesniške zbirke, tri za odrasle in ena za otroke. Prva, *Zgiban prk Mure* (Lepa beseda, 2007), je bila nominirana za najboljši prvenec, tretja, *Izgnana* (KUD Zrakogled, 2018), pa za Veronikino nagrado. Letos (2025) prihaja njena peta pesniška zbirka, *Banket*. Pesnitev *Izgnana* je v srbskem prevodu z naslovom *Prognana* izšla leta 2023 pri založbi Gradac, pesnitvi *Zgiban prek Mure* in *Izgnana* pa v slovaškem prevodu z naslovom *Dyptich* pri založbi Frakta. Ob koncu poletja prihaja med bralce izbor njene poezije v nemškem prevodu z naslovom *Golden Geysir* pri založbi Verlaghaus hernals Wien.

Aleš Jelenko

Hiša

Njegovi spomini na otroštvo so megleni, kakor so spomini na ta leta vsakega štiridesetletnika. Enostavno je vmes preteklo preveč časa, da bi se podobe zbistrile in razjasnile, tako da ostanejo v neki neprodušni oblačni gmoti brez ostrih in jasnih linij.

Pa tako zelo rad bi se spomnil podobe prve osnovnošolske ljubezni, dekleta, ki ga je videval na šolskem hodniku. Ostala mu je samo nejasna pojava s svetlimi in dolgimi lasmi. Kaj več se ne spomni. Ne ve več, niti kakšne barve oči je imela.

Zelo slabo se spomni tudi poletnih dni, ki jih je preživljal s prijatelji na bližnjem košarkarskem igrišču, razen morda vonja prepotenih teles, ki so se gnetla na majhnem prostoru.

Na žalost pa se nekateri dogodki iz preteklosti kar nočejo posloviti iz njegove podzavesti, kot da bi jih nekdo z lopato močno potlačil v njegovo glavo, da jih niti z motiko ne bi več mogli izruvati. Ti spomini so ga vsakič ujeli nepripravljenega. Tudi po tridesetih letih se še vedno ni znal soočiti z njimi, še več, bilo ga je groza.

Podoba stare hiše, v kateri je preživel otroštvo, mu je vzbujala strah. In vsakič, ko se je spomnil nanjo, ga je spreletel srh. Na njej je bilo nekaj zloveščega, temnega, nekaj, kar mu je vse dlake postavilo pokonci.

Hišo je obdajala poldrugi meter visoka lesena ograja, ki je postavljala jasno ločnico med javnim in zasebnim, med našim in vašim. Do masivnih vhodnih vrat s trkalom v obliki levje glave je vodila ozka peščena potka, ob kateri so rastli grmi z vrtnicami, ki so strašile s svojimi dolgimi bodicami. Stavba je bila enonadstropna, zgoraj je bil majhen balkon, izpod katerega sta štrlela dva stebra, ki sta mu zapičena v tla dajala oporo. Spodnji prostor pod balkonom je bil neke vrste veranda. Tam so tla pokrivale dolge lesene deske, ki so ob vsakem koraku strašljivo zaškripale, kot da bi pod njimi prežali duhovi, ki se še niso poslovili s tega sveta.

Ob stavbi so rastli stari hrasti, ki so nanjo ves čas metali dolge sence, ob vetru pa so črne podobe vej na hiši oživele in poplesavale z odpadlim listjem, ki se je vrtinčil po zraku. Vse skupaj je delovalo kot obredni ples smrti.

Ni maral živeti v njej. Veliko noči je prebedel, saj se je vanj naselila nekakšna čudna depresija. Veliko je razmišljal o smrti in se spraševal, kaj nas čaka po njej. Najbrž bi si tudi vzel življenje, če bi imel jajca, če bi verjel, da bo potem *tam* bolje kot *tukaj*, toda tega ni vedel, tega ni mogel vedeti. Nihče, ki je umrl, še ni prišel nazaj povedat, kako je.

Smrt ni bila rešitev. Bila je le možnost izhoda v sili, prava (od)rešitev se je skrivala v soočenju, tega se je zavedal že tedaj, čeprav vsa ta dognanja ni znal nikoli povsem ponotranjiti. Če bi mu to uspelo, bi morda kasneje dejansko zaživel, tako pa že vse življenje postopa naokoli kot kakšen brezdomec, ki išče varen pristan.

V šoli se ni znašel, morda tega niti ni želel, morda je s svojo odsotnostjo želel pravzaprav prikazati prisotnost. Dolgi šolski hodniki so imeli vonj po postanem, stene so bile rumenkaste, ponekod je že navzven silila plesen. Otroci so ga zafrkavali zaradi njegove dolge suhcene postave in velikih okroglih očal. Bil je neroden, okoren in ne

prav gibčen za svoja leta. Pravih prijateljev ni imel, večina se ga je – čudaka, kakršen je bil – na veliko izogibala, z dvema pa se je razumel vsaj toliko, da sta se z njim pogovarjala med šolsko uro, ko so delali kakšen skupen projekt in so – hočeš, nočeš – pač morali sodelovati. Toda tudi Franko in Jernej sta med odmori in malico odšla.

Na nek način je bil hvaležen, da ga niti dekleta niso obkrožala, čeprav je zaradi tega v očeh sošolcev izpadel kot kakšen idiot, slabič, a na to se ni oziral. Tišina mu je ugajala. Samota med šolskimi urami je bila zanj pravi balzam. Ni bil doma in to je bilo dovolj.

Doma je bilo drugače. Samota je bila drugačna, strašljiva in mračna. Vsak dan je po pouku čisto počasi stopicljal proti hiši, ki ga je čakala z odprtimi rokami. Kar nekajkrat je želel zbežati, oditi vstran, se preseliti v drug kraj, a vedel je, da je to nemogoče. Hiša bi ga našla, s svojimi dolgimi lesenimi rokami bi ga prijela in posrkala nazaj vase. Pobeg bi prinesel le hipno zadovoljitev, a kazen bi bila peklenska, zato se za to možnost tudi nikoli ni odločil.

Raje je po zavitih stopnicah odkorakal v svojo sobo, za sabo zaprl vrata in upal, da se ne odpro. Toda vrata so se vedno odprla.

Njegova soba je bila majhna, štirikotna, ravno dovolj velika, da je vanjo stlačil posteljo, majhno omaro za oblačila in kotno pisalno mizo s starim škripajočim stolom. Okno je bilo vselej zamazano, mastno in ne glede na to, koliko časa si ga čistil, nikoli nisi dobro videl skozenj, kar je bilo morda celo bolje. Ervin ni želel videti preveč. Že tako je njegove oči zaznamovalo veliko neizbrisljivih prizorov, ki ga bodo spremljali vse življenje.

Nekega dne, ko je delal domačo nalogo, je v pritličju slišal hitre korake.

»Kdo je?« je glasno vprašal Ervin.

Odgovora ni bilo, toda zdelo se je, da se stopinje vzpenjajo, da se bližajo njegovi sobi v prvem nadstropju hiše. Čutil je, kako mu srce hitro in močno utripa. S hrbtom je bil obrnjen proti vratom, in ko je zaslišal hropeče dihanje za vrati, ni imel moči, da bi se obrnil in pogledal proti njim. Hotel je zavpiti, a ni imel glasu. Le obsedel je. Zaprl je oči in upal, da mine. Seveda ni minilo brez posledic, nikoli ne mine kar tako, brez bolečine, bilo bi preveč enostavno.

Najhujše pa so bile noči. Noči, ko so ga prebudile velike kosmate roke, ki so grabile vsenaokoli. Te roke nikoli niso odnehale. Ko so prišle prvič, je Ervin menil, da bodo, če bo brcal in udarjal, odšle, a niso. Zaradi tega se ni več upiral. Pustil jim je, da ga ranijo, da se naselijo vanj in iz njega iztrgajo nov delček srca.

»Ta svet ni varen, Ervin. Premehak si zanj,« mu je nekega jutra dejala mama, ko je bila še živa, »stvari niso takšne, kot izgledajo na prvi pogled.«

In res niso bile. Za vsako svetlobo se nahaja morje nepredušne teme. Takole na hitro bi človek rekel, da je svet lep, toda ko pošast oživi, se ji je najbolje izogniti. Če lahko. Pogosto je namreč tako, da hiša oživi šele čez čas, takrat, ko postane dovolj močna in mi premalo zbrani. Takrat plane nate kot zverina in te raztrga do neprepoznavnosti.

In planila je nanj tudi tistega dne, ko je čistil dnevne prostore, ki so zaudarjali po alkoholu in izločkih. Ravno je pospravljal pivske steklenice, ko so se na zaslonu stare televizije pojavile zelene oči. Ko jih je zagledal, je od strahu iz rok izpustil dve steklenici, ki sta z vso silo treščili v tla in se razbili.

»Pšššt,« je bilo slišati iz televizijskih zvočnikov, »nikomur ne povej, to je skrivnost,« je šepnil stvor.

Ervin je stopil korak nazaj, z bosimi nogami pohodil razbitine, da so se mu drobci stekla zažrli v meso, nato pa, kolikor je mogel, hitro stekel v sobo in močno zaloputnil z vrati.

Tega je že davno. Ervin se zaveda, da hiša razpada. Šteta so ji leta in samo vprašanje časa je, kdaj jo bodo porušili. A vendar še stoji. In dokler bo stala, bodo zelene oči še vedno oprezale za njegovimi.

Če mama ne bi tako zgodaj odšla na drugi svet, bi se stvari izšle drugače. Mamin duh je nato ostal ujet v hiši in Ervinu se je zdelo, da jo vsak večer sliši, kako v kuhinji odpira elemente. Ali pa si je to samo tako močno želel, ker jo je pogrešal. In še kako jo je pogrešal. Mama ga je vsako jutro razvajala z okusnim zajtrkom, poljubom in objemom. Potem kar naenkrat vsega tega ni bilo več.

In zdaj je odrasel. Živi sam v enosobnem stanovanju v centru mesta in ima razmeroma dobro plačano službo. Ženske ga ne zanimajo. Bilo je obdobje, ko se je s tem obremenjeval in se spraševal, kaj je z njim narobe, zdaj je s tem nehal. Sprijaznil se je, da bo sam.

Ravno je na štedilnik položil džezvo za kavo, ko je pri vratih pozvonilo. Streslo ga je. Neka srhljiva skrivnostnost je bila v tem zvoku.

Ervin je pogledal na uro. 16:52. Čudno. Obiskov ima zelo malo, pa še ti so napovedani. Tole zdaj pa … Kdo bi lahko bil?

Počasi stopi na hodnik proti vhodnim vratom, ko ga nenadoma obide neprijetna slabost. Omotica mu skoraj odnese tla pod nogami, a se še pravi čas prime za omaro s čevlji. Hodnik se začne tresti in krčiti. Moderna svetlo rjava vrata se spremenijo v temno siva vrata njegove otroške sobe. Fotografije narave, ki jih je v zadnjih letih posnel in v okvirjih navesil na steno, zaradi potresa popadajo na tla, stekla se razbijejo, drobne koščke stekla raznese po vsem prostoru. Ervina nekoliko zanese nazaj, še vedno se mu vrti, z levo nogo stopi na razbito steklo okvirja. Ker še vedno po stanovanju hodi bos, se mu majhni ostri koščki zapičijo v podplat.

Pri vratih pozvoni še enkrat in Ervin se z okrvavljenimi podplati počasi primaje do kljuke. Počasi in narahlo jih odpre …

Iz teme zrejo zelene oči.

»Nikomur ne povej, to je skrivnost,« je zaslišati iz temačnega hodnika, »po dolgem času sem prišel na obisk, si me kaj pogrešal?«

Ervin osuplo strmi v prikazen. Vsi spomini naenkrat preplavijo njegove misli. Ima občutek, da mu bo razneslo glavo. Vsega je preveč.

Že hoče zbrati pogum in zavpiti na ves glas, a kot nekoč tudi tokrat ne more. Samo stoji in gleda. Povsem je zamrznil.

Pošast mirno stopi v stanovanje. Dolge, kosmate roke izvleče iz hlačnih žepov in se nasmehne.

Zelene oči njegovega očeta se zazrejo neposredno v njegove.

O avtorju

Foto: osebni arhiv

Aleš Jelenko (Celje, 1986) je iz Slovenskih Konjic, po izobrazbi magister managementa. Izdal je pesniške zbirke *Kontejner* (2016), *Prvinska govorica* (2017), *(Ne)obstoj* (2018), *Paralelna vesolja* (2021) in *Terra incognita* (2022). Izdal je tudi knjigo kratke proze *Zgodbe iz podtalja* (2020) in knjigo dramskih besedil za mladinska gledališča *Praznina* (2020). Napisal je strokovni knjigi *Spopad z moralo* (2010) in *Vpliv etike na inovativnost in razvoj gospodarstva* (2019). Objavlja v *Literaturi*, *Sodobnosti*, *Poetikonu*, *Apokalipsi*, *Mentorju* in *Vpogledu*. Je dvakratni finalist Festivala mlade literature Urška, finalist Pesniškega turnirja, prejemnik Mentorjevega feferona za najboljšo protestno pesem, zmagovalec mednarodnega natečaja Ritratti di poesia v Rimu in prejemnik Občinske Prešernove nagrade za izredne dosežke na področju kulture. Je idejni vodja literarnega festivala Spirala ter urednik istoimenske literarne revije. Lansko leto je bil z zbirko *Terra incognita* izbran na festival Pranger, letos pa je bil v ožji nominaciji za velenjico – čašo nesmrtnosti, za vrhunski desetletni pesniški opus.

Katarina Gomboc Čeh

Drugačne vrste material

Čeprav imam rada poezijo, je skorajda ne pišem več.

Foto: Taja Harris

Ko sem se pred leti začela resneje ukvarjati z literaturo, s pisanjem, sem se predstavila kot pesnica. Pri štiriindvajsetih sem izdala svojo prvo pesniško zbirko, po dveh letih še drugo. Pred tem sem v času šolanja na gimnaziji in potem med študijem napisala po več pesmi na mesec. Virtualne mape s poezijo na svojem računalniku sem polnila, kot se polni vodnjak v obdobjih obilnega deževja. Trenutno je v teh mapah sušna doba. In čeprav pesnikom suša pogosto predstavlja stisko, jaz pomanjkanja pisanja poezije ne čutim. Morda me kdaj, ko slišim druge avtorje na literarnih večerih brati svojo poezijo, zaščemi sled hrepenenja po tem, da bi se vrnila v mehkobo pesnjenja in se spet izrazila na način, v katerem sem nekoč našla toliko utehe. Toda ta potreba, ali prej želja, kmalu izpuhti v terjatvah dneva, dokler se ne preobrazi v nekaj drugega. Zanos po pisanju postane drugačne vrste material – material za pisanje proze, ki me je vso preplavila.

Spominjam se predstavitve svojega romanesknega prvenca pred dobrim letom. Prvo vprašanje je bilo, kdaj sem poezijo zamenjala za prozo in kako je do te zamenjave prišlo. V odgovoru sem poudarila, da sem od nekdaj pisala tudi prozo, le tišje, manj vztrajno in manj predano. Bilo je obdobje v osnovni šoli, ko sem imela prijateljico, s katero sva obe pisali. Da si ne bi vzbujali nepotrebne zavisti, sva si zatrjevali, da je ona pesnica, jaz pa prozaistka. Toda v meni je tlela želja po pisanju poezije, in ko se je najino prijateljstvo končalo, sem jo začela redno pisati. Najraje med poukom, na rob papirja, in tja je bilo lažje zapisati verz kot osnutek romana ali zamisel za literarni lik. Ko gledam nazaj na svoje odraščanje, vidim Katarino s konca osnovne šole, ki je kar naprej začenjala zgodbe, romane, si zapisovala prve dialoge, kot izjemno radovedno in nekoliko ezoterično deklico, ki je tiho sanjarila o pisateljskem poklicu. Potem se je zgodila neka sprememba: najstniška razčustvovanost pa tudi – to moram priznati – nekoliko omejujoče in zatohlo okolje katoliške gimnazije sta me od snovanja zgodb zapeljala k pesnjenju. V poeziji sem bila lahko jaz jaz, medtem ko bi proza zahtevala vživljanje v drugega, za kar takrat nisem imela dovolj poguma. Tako sem razen redkih poskusov pisanja proze večinoma pisala poezijo.

Moj spomin je zelo dober. Zapomnim si ključne datume, navzven nepomembne podrobnosti, celo fizične občutke in kakšno presenetljivo misel (seveda je, istočasno, moj spomin tudi zelo slab. Nepomembne podatke, in žal ne samo to, tudi spomine, ki bi jih hotela pestovati še desetletja, izpodrivajo drugi, manj ključni). Spomnim se svoje prve zgodbe z naslovom *Čelist*, ki sem jo napisala v gimnaziji, in občutka blaženosti, ki me je preplavil ob tem, da sem

jo pripeljala do konca. Spomnim se resnične zgodbe, ki jo je navdihnila. Spomnim se tudi zgodbe, s katero sem osvojila prvo literarno nagrado – *Septembrska jutra*. Čeprav se k njima ne vračam več, vem, da bi v obeh našla motive, namige in pripovedne razpone, po katerih posegam še danes. Poezijo sem v tistih letih doživljala kot nujno sestavino vsakdanjika, prozo pa kot zapleteno jed, ki si jo privoščiš samo včasih in tudi veš, da je pot do tega, da boš recept za to jed izpilil, še dolga.

Kasneje se je v meni zgodila sprememba, in sicer na nekatere nerazrešene pojave v svojem življenju nisem več zmogla iskati odgovorov (samo) v poeziji. Vedno bolj so me vznemirjali živost in s tem moč dialoga, liki, ki so zaživeli na papirju, dinamike, ki so bile zunaj mojega doživljanja, a so me vseeno zanimale. Ko sem napisala zgodbo *Na zahodu*, sem lahko z njo posegla na območje erotične napetosti, ki si je v poeziji še nisem upala dotakniti. Ko sem napisala zgodbo *Odmikanje*, sem svoje like lahko poimenovala Nikita, Irina in Olga. Ko sem napisala zgodbo *Velikonočna sobota*, sem uporabila motiv uživanja drog, v mojem življenju tuj, a v prozi organski in živ. Ko sem napisala zgodbo *Odložene besede*, sem lahko raziskovala utesnjenost celibata in stisko izstopa iz semenišča. Dotikala sem se sten hiš in stanovanj, v katerih so prebivali drugi ljudje – taki, ki sem jim sama morala nadeti obrazno mimiko in značajske lastnosti. Bilo je – z eno samo, klišejsko, a resnično besedo – zanimivo.

Ob vsem tem so me oblikovali obsežni romani, ki po več letih še vedno odmevajo v meni. Mnoge punce zaznamujejo *Prevzetnost in pristranost*, *Male ženske*, *Viharni vrh*. S tem ni nič narobe, a mene so te zgodbe zaobšle. Navdušili so me Jančarjeva *Katarina, pav in jezuit*, Márquezovih *Sto let samote*, Pamukov *Muzej nedolžnosti*, *Novorojen* Margaret Mazzantini, Tolstojeva *Ana Karenina*, *Samotnost praštevil* Paola Giordana. Zajetne, kompleksne zgodbe, zemljevidi celega življenja. A čemu takemu pod težo študija, izpitov, služenja denarja, osamosvajanja, selitev še nisem mogla posvetiti potrebnega časa, čeprav je želja obstajala.

Moj prvi – in za enkrat edini – roman je izšel iz občutka praznine. Uporabljam besedo »praznina«, ker se sliši bolje kot »dolgčas«. Bil je čas pandemije, vlaki, ki so me prej vodili v Trst, so stali, letala, ki so me prej povezovala z Evropo, Ameriko, Rusijo, niso vzletala, jaz pa sem se znašla v delovnem okolju, ki me je izčrpavalo, me puščalo z občutkom izgubljenosti. Poskušala sem pisati poezijo, a so me tiste štiri stene preveč ograjevale. Posegla sem – ne brez spodbude ljubljenega moškega – po pisanju proze. Po pisanju nečesa *večjega*, v kar dotlej še nisem zagrizla. Ko je steklo, je roman postal prizemljitvena sila. Če sta me kdaj pogrizli vprašanji: »Kje si? Kam greš?«, je bil odgovor poln zaupanja: »Tu sem, sredi teksta. Kam grem? Do konca.«

Bom še kdaj pisala poezijo? To se sprašujem tudi sama, a vprašanje ni težko in boleče. Zgolj sobiva z drugimi, ki se porajajo iz dražljajev dneva. Z navdušenjem spremljam pesnice, s katerimi sem se v preteklosti srečevala na literarnih večerih, s katerimi smo objavljale v istih literarnih revijah, ki ne samo, da v poeziji vztrajajo, ampak so pri pisanju vedno boljše. In razumem, da je poezija trdo delo, da gre za premikanje lastnih meja in lastnega jezika. In razumem tudi, da te moči v meni ni dovolj, ker jo kot gorivo potrebujem za drugačne vrste snovanja literature. In to spoznanje je po svoje tudi osvobojajoče.

Jože Čakš

Zgodba, ki je ne bi smelo biti

Ko smo se tistega mrzlega zimskega dne pred božičem leta 1987 na pokopališču v Šmarju pri Jelšah poslovili od naše tete Micke – Marije Jagodič, roj. Čakš, je v nas, njenih nečakih in nečakinjah ter takrat še živečih štirih bratih in drugih sorodnikih, ostala kot težak in žalosten spomin njena tragična življenjska zgodba, ki jo je doživela med drugo svetovno vojno in po njej.

Pozimi pred začetkom vojne leta 1941 se je teta Micka poročila z Antonom Jagodičem iz vasi Dol pri Šmarju. Vojna je zaznamovala tako njene domače kot tudi njeno mlado družino. Bila je visoko noseča, ko so zgodnjega jutra 25. septembra 1941 na dvorišče Čakševe domačije v Orehku-Mali Pristavi, kjer je bil njen dom, vdrli nemški vojaki. V izseljenstvo, najprej v Bosno in nato v Slavonijo, so odpeljali njenega očeta Janeza, mamo Nežo in brate Jožeta, mojega očeta Stanka, Lojzeta in Toneta. Preostalih štirih bratov in sestre pa ne, saj niso več živeli na domačiji. Teto Micko je krutost, ki se je zgodila z njenimi domačimi, močno prizadela. Kljub vsemu sta se z možem v pričakovanju velikega dogodka za njuno družino posvetila dnevu, ko bo rojen njun prvi otrok. Prvorojenec se jima je rodil 11. novembra 1941, na god sv. Martina, zato je bil krščen na to ime. Veselje, sreča in radost so navdajali mlado družinico. Kako rada bi srečo delila s starši in brati, ki so bili izseljeni. V veliko oporo in tolažbo ji je bil brat Janez in njegova žena Tončka, ki sta živela v sosednji vasi Brecljevo. Sovraštvo do nemških okupatorjev zaradi zla, ki so ga povzročali med ljudmi, in krivice, ki so jo naredili Čakševi družini z izselitvijo, pa je Toneta, moža tete Micke, vodilo do tega, da se je začel z isto mislečimi sokrajani pogovarjati, kako bi se Nemcem uprli. Dobivali so se na tajnih srečanjih, razpečevali do nemške vojske sovražno literaturo in začeli sodelovati z OF. Nekdo jih je izdal in seveda tako zapečatil njegovo usodo. 23. aprila 1942 so ga aretirali in odpeljali v celjski zapor Stari pisker. Tam so ga po zasliševanjih in mučenjih ustrelili kot talca 7. julija. Ves čas, ko je bil zaprt, je teta Micka upala, da ga bodo izpustili, saj sta imela dojenčka in veliko dela na poljih in travnikih. Vendar je iz Celja kmalu dobila le njegovo poslovilno pismo in sporočilo, da je bil ustreljen. Prevevale so jo nepopisna žalost, solze in molitve. A solze na njenem licu se še niso posušile, ko je doživela novo grozo. Zgodaj zjutraj 4. avgusta, ko še ni do konca oprala in obesila plenic od malega Tinčka, so se na dvorišču hiše v Dolu spet pojavili nemški vojaki. Dobila je ukaz, da mora takoj spakirati najnujnejše stvari zase in za otroka in oditi z njimi. Zla slutnja jo je obdajala in spraševala se je, kaj se bo zgodilo. Mali Tinček je jokal in na hitro ga je pritisnila k prsim, da se je potolažil. Vendar so jo kruti nemški vojaki preganjali, da morajo takoj oditi. Obrisala si je solzne oči in se ozrla na domačijo, ki jo je zapuščala in v kateri sta ostala ostarela moževa starša. Nepopisna groza in žalost sta ju prevzeli. Spraševala se je, kaj sta z malim sinkom slabega storila? Ni vedela odgovora.

Prispeli so v Šmarje pri Jelšah, kjer so ju v upravi nemške komande še kratko popisali, nato pa so ju na tovornjaku odpeljali v Celje. Vmes so pobirali še druge matere z otroki in tudi može. Ustavili so se pred lepim mogočnim poslopjem deške okoliške osnovne šole, danes 1. osnovne šole Celje. To poslopje je postalo kraj žalosti in groze. Ko je izstopila iz tovornjaka, je že slišala jok in glasne krute ukaze nemških vojakov. V šoli je bilo že polno otrok in mater in nepopisno grozljivo vzdušje je vladalo. Materam so otroke jemali, jih pregledovali in popisovali, one pa so trepetale od strahu, zakaj to delajo z njimi. Teta Micka je dobila borno posteljo s slamo, na kateri je stiskala in pestovala svojega malega sinka. Imela ga je še pri prsih, zato ga je, ko so ji ga prinesli nazaj, na hitro nahranila. Pogled na druge matere in otroke je bil neizmerno pretresljiv in žalosten.

Prišel je četrti dan bivanja v tej šoli. Bilo je ponoči z 9. na 10. avgust 1942. To je bila nepozabna noč z nedelje na ponedeljek, polna groze. Tisti, ki so jo doživeli in preživeli, je nikoli niso mogli pozabiti in izbrisati iz spomina. Nemški vojaki in njihovi pomočniki so začeli ločevati otroke od mater. Vladal je nepopisen jok, prošnje in kriki mater, zakaj jim jemljejo otroke. Teta Micka je močno stiskala k sebi svojega devetmesečnega sinčka. Nič ni pomagalo. Otroka so ji iztrgali iz rok, ga odnesli v sosednji prostor, njo pa z drugimi materami vred odpeljali na železniško postajo. Vseskozi se je spraševala,, kaj se godi z njenim otrokom. Ni vedela. Vedela je samo, da je zločin, ko vzameš materi otroka, neizmeren. Solzno in izmučeno so jo z vso krutostjo strpali v živinski vagon dolgega vlaka na celjski železniški postaji. Nekdo ji je omenil, da v zadnje vagone vlaka natovarjajo tudi otroke v košarah, malo večje pa posedajo v vagone na tla. V njej je tlela mala iskrica upanja, da jim bodo nekje otroke vrnili. Vlak je drvel proti Mariboru in nato proti Gradcu. Zelena avgustovska pokrajina njene ljube Štajerske se je občasno prikazala skozi ozke odprtine v vagonu. Matere so bile tako izmučene, prestrašene in prizadete, da se niti pogovarjati niso več mogle. V Gradcu se je vlak ustavil. Spraševale so se, kaj se bo zgodilo. Nekdo jim je povedal, da so zadnji del vlaka, na katerem so bili otroci, odklopili. Ne. Zakaj? Zgodilo se je tisto, česar so se teta Micka in druge matere najbolj bale. Ko je vlak speljal, so vedele, da so jih ločili od otrok. Kam bodo odpeljane one in kam otroci? Vlak z materami in drugimi ujetniki je začel dolgo pot. Povedali so jim, da jih peljejo v Auschwitz, koncentracijsko taborišče na južnem Poljskem. Ne. Ni mogoče. Otroke z zadnjega dela vlaka pa so odpeljali v zbirno taborišče Frohnleiten pri Gradcu. Tu so jih ocenili in razvrstili po rasnih kriterijih. Večino so jih razvrstili v razne zavode nacistične »demografske« organizacije Lebensborn, ki jo je ustanovil nemški nacistični častnik in poveljnik SS Heinrich Himmler. Ali je bil med njimi tudi mali Martin oziroma Tinček, kot ga je teta Micka ljubkovalno klicala? Ni mogla vedeti, saj je njeno usodo že začelo pisati taborišče Auschwitz.

Marija Jagodič ob sprejemu v taborišče Auschwitz; foto: arhiv Muzeja novejše zgodovine Celje

Ko je stopila skozi vhod taborišča, na katerem je bil in je še vedno napis Arbeit macht frei – Delo osvobaja, je začutila, da prihaja v pekel na zemlji. Da, pod taboriščno številko LA 16235 je doživljala pravi pekel. Spraševala se je, kako je mogoče, da se kaj tako nečloveškega dogaja. Slekli so jih in jih tako ponižali do konca, dali so jim zasilna oblačila, jih hranili z gnilo repo, pretepali, ponoči budili k apelom, preganjali k delu vse izmučene in bolne … Toliko smrti, umiranja v plinskih celicah, groznega pretepanja in streljanja jetnikov je videla in doživljala, da je povsem otopela. Opogumljala sta jo edino misel in upanje, da bo vsega enkrat konec in da bo poiskala in našla svojega ljubega sinčka.

Za usodo tete Micke, njenega moža in otroka so izvedeli tudi njeni domači v izgnanstvu. Iz izjemno slabih razmer v Visokem v Bosni, kjer so preživeli hudo zimo 1941/42 in bili nastanjeni s štirimi družinami v majhni hiški, so uspeli doseči premestitev v Grubišno Polje in dobili zatočišče pri posestnikih Pariskih. Tu so bile razmere za bivanje veliko boljše. Bili so tudi v veliko pomoč svojim gostiteljem, ki so imeli veliko posestvo, saj so bili navajeni delati na kmetiji. Moj oče Stanko je pomagal voziti mleko s posestva v bližnjo mlekarno Veliki Zdenci, ki je delovala že od leta 1897 in kjer so že takrat izdelovali znameniti Zdenka sir. Ko so izvedeli, da je bila teta Micka deportirana v Auschwitz, so iskali možnost, kako bi jo od tam lahko vrnili domov. In ta možnost je bila, da se je brat Lojze prijavil v enote nemške vojske na Hrvaškem, vendar je pri neki bojni akciji žal padel. Tako je brat dal življenje za svojo sestro. Še ena tragedija v družini, ki je močno prizadela vse, posebej pa teto Micko, ko je za to izvedela. Ko je teta Micka v Auschwitzu dobila odpustnico iz taborišča, je komaj lahko verjela, da se je to zgodilo. Pa se je. Taborišče je zapuščala hudo bolna, saj je prebolevala tifus. Teden dni pred izpustom so pazniki v taborišču preizkušali hudo bolne jetnike, če še imajo kaj moči. Morali so preskočiti precej širok jarek. Tisti, ki so padli vanj, so bili ustreljeni, tisti pa, ki so ga preskočili, so ostali kot jetniki. Tudi teta Micka je morala na ta preizkus. Vsa bolna in onemogla je stala pred jarkom. Takrat se je s prošnjo zatekla k šmarski Mariji, naj ji da moči in poguma. Preskočila je jarek in po tednu dni je odšla s prevozom proti Sloveniji. To izkušnjo je večkrat povedala. Podoba Marije Vnebovzete v župnijski cerkvi v Šmarju pri Jelšah je bila njeno pribežališče in tolažba v žalostnih trenutkih. Ko se je vrnila domov, jo je čakal žalosten dom. Brez moža in brez sinčka. S težavo je premagala bolezen in začela ob moževih starših obdelovati kmetijo.

Vojna se je končala. Iz izgnanstva so se vrnili njeni domači iz Orehka. Vračati pa so se začeli tudi ukradeni in pregnani otroci. Teta Micka je na vse načine želela priti do podatkov, kam je bil odpeljan njen Tinček. Na nobenem seznamu ga ni bilo. Vsak vlak, ki je prispel v Celje z ukradenimi otroki, je pričakala na železniški postaji. Njenega sinčka ni bilo med njimi. Pisala je na različne ustanove, ki so se takrat ukvarjale s povratniki iz taborišč in otroških nacističnih prevzgojnih domov. Vendar je bilo vse iskanje in čakanje neuspešno. Veliko ji je pri tem pomagal brat Jože, ki je takrat začel študij medicine. Tudi njegove poizvedbe niso bile uspešne. Kje je moj Tinček? Se je venomer spraševala. Kaj se je zgodilo z njim? Je umrl, je pri kakšni družini v Nemčiji? Zakaj ga ni v nobenih evidencah in popisih? Vse to je vznemirjalo

žalostno srce tete Micke. Minili sta dve leti od konca vojne. Upanje, da bi se sicer zgodil čudež in bi Tinčka našla, je seveda ostalo. Vendar je bil ta ogenj upanja vedno manjši. Če ne bo drugače, si je dejala, bo v rejo vzela kakšnega otroka, vojno siroto. V Šmarju pri Jelšah je bila po vojni enota celjske sirotišnice Dečjega doma. Nekega dne je pred domom sedel droben deček in jokal. K njemu je pristopila soseda tete Micke in ga vprašala, zakaj joče. Ni ji odgovoril. Pri vratih doma se je pojavila vzgojiteljica in ji povedala, da je deček vojna sirota, med vojno ukraden otrok, brez staršev, saj jih po njegovi vrnitvi iz Lebensborna niso mogli najti. Dogovorili sta se, da bo dečka peljala k sosedi Mariji Jagodič, ki je izrazila željo, da bi vzela v rejo kakšno vojno siroto. Uredili sta dokumente in mali deček je dobil dobro rejnico teto Micko. Ime mu je bilo Valentin B. Teta Micka ga je klicala kar Tinček.

Mali Valentin je bil tako kot drugi otroci odvzet staršem tistega strašnega avgustovskega dne leta 1942. Odpeljan je bil v Lebensborn in po vojni vrnjen v Celje. Ko so člani Rdečega križa iskali njegove starše na osnovi podatkov, ki so jih imeli v evidencah, so na njegovem naslovu našli dečka, ki je bil tudi Valentin in je imel iste rojstne podatke kot sirota Valentin. Nekaj je bilo tu zelo narobe. Dva Valentina z enakim priimkom in rojstnimi podatki na istem naslovu. Iskali so naprej, vendar njegovih staršev in doma niso našli. Tako je ostal v Dečjem domu v Celju in kasneje dobil varno zavetje pri teti Micki. Kot mali deček ji je pomagal pri delu in obiskoval osnovno šolo v Šmarju pri Jelšah. S težavo je končal šolanje, saj so se mu poznale travme izgnanstva in bivanja v Dečjem domu.

Po smrti moževega očima in mame je teta Micka vedno težje obdelovala veliko kmetijo. Zato se je odločila, da jo proda in odide za gospodinjo k bratu Štefanu, ki je bil župnik v Pišecah. Štefan je bil po novi maši najprej kaplan v Loki pri Zidanem Mostu, nato pa od leta 1940 do 1972 župnik v Pišecah. Bil je izjemno blag in plemenit človek ter dober duhovnik. Z veseljem je sprejel sestro Micko za gospodinjo, saj ji je tudi na ta način nudil oporo v njenih življenjskih preizkušnjah. Teta je s seboj v Pišece vzela tudi Valentina, ki pa je bil takrat star že petnajst let in ga je dala v šolo za mesarja v bližnje mesto. Valentin se je izučil, ostal v tem mestecu, se tam poročil in postal oče edinemu sinu. Teto Micko je večkrat obiskal in ji bil hvaležen za vse, kar je storila zanj. Starosti ni dočakal, saj je umrl star komaj dvainštirideset let.

Marija Jagodič, prva v zadnji vrsti; pred njo njen rejenec Valentin B.; Dol pri Šmarju, 1950; foto: družinski arhiv

Teta Micka je bila v Pišecah do leta 1972, ko sta skupaj z bratom Štefanom, ki se je upokojil, kupila v Šmarju pri Jelšah stanovanje v neposredni bližini župnijske cerkve. Stric Štefan je umrl leto dni po zlati

maši, ki jo je obhajal v Šmarju pri Jelšah leta 1983, teta Micka pa tri leta za njim. Z njo je odšla v grob njena žalostna in tragična zgodba, ki je nikoli ne bi smelo biti.

Minevala so leta in njena zgodba se je počasi izgubljala v spominu. Vendar ne povsem. Tudi jaz sem velikokrat pomislil nanjo in njeno tragično življenje. Mislil sem si, kako lepo bi bilo, če bi našla svojega sina, našega bratranca Martina.

Po štiriintridesetih letih po njeni smrti se je zgodba z ukradenim Martinom ponovno odprla. V jeseni 2021 me je poklicala gospa Nataša Konc Lorenzutti, igralka, pisateljica in scenaristka, ki se je že nekaj časa ukvarjala tudi z raziskovanjem usod ukradenih otrok. Povedala mi je, da je dobila informacijo, da jaz poznam veliko ljudi in dogodkov v našem kraju Šmarje pri Jelšah. Vprašala me je, ali mi je mogoče poznana zgodba Marije Jagodič, ki so ji Nemci moža ustrelili kot talca v Starem piskru, otroka pa ukradli v Celju avgusta 1942. Bil sem povsem iz sebe, saj je šlo za mojo teto, njenega moža in nesrečnega sina. Kakšno naključje. Povedala je, da je pri raziskovanju usod ukradenih otrok naletela na imeni Martina Jagodiča in seveda njegove mame Marije Jagodič, ki svojega sina ni nikoli našla in vzela v rejništvo vojno siroto Valentina B. Domenila sva se, da lahko raziskuje vse, kar je povezano z Martinom Jagodičem. Prav tako je našla povezavo s sorodniki Valentina B. in odprla novo zgodbo, ki je seveda po svoje spet tragična. Valentin B. je dokazano izhajal iz družine v okolici Celja, kjer je po njegovi vrnitvi iz Nemčije po vojni že bival deček z enakim imenom in rojstnimi podatki. In kdo je bil deček, ki je pri tej družini bival? Je bil to mogoče Martin Jagodič? Da, je mogoče. Obstaja teza, da je prišlo do zamenjave otrok, saj je bilo nekaj takih primerov že odkritih. Tako naj bi na tej domačiji živel zamenjani deček z imenom ukradenega izvornega Valentina B. Izvorni Valentin B., slovenski otrok Lebensborna, ki je bil v rejništvu pri teti Micki, pa seveda za svojo pravo družino ni nikoli izvedel. Oba sta že pokojna in imata svoje potomce. Otroci Valentina B. z domačije v okolici Celja in seveda mi, njegovi predvideni bratranci in sestrične, pa smo še vedno v negotovosti. Nobene dokumentacije in seznamov po odvzemu Martina Jagodiča v Celju ni, kar vzbuja sum zamenjave. Po srečanju med mano in hčerko Valentina B. smo na osnovi fotografij ugotovili veliko podobnosti med njim in nekaterimi bratranci in sorodniki po naši strani. Ker v družini Jagodič iz Dola ni nobenega potomca po moški strani, tudi dokazovanje z DNK ni mogoče. Tako zgodba ostaja odprta. Močno jo je razkrila Nataša Konc Lorenzutti v knjigi *Senca brez človeka*, kjer poleg usod drugih ukradenih otok in krutosti Himmlerjevih načrtov razkriva tudi zgodbo Valentina B., Martina Jagodiča in naše tete Micke, Marije Jagodič. Njeno delo pri raziskovanju teh žalostnih usod je neprecenljivo. Njene raziskave prinašajo žalostna spoznanja – da je izvirni Valentin B. vse življenje živel pri rejniški materi in ni vedel, da je ne tako daleč od njega njegov pravi dom, starši in sorodniki, in da je naša teta Micka po zadnjih raziskavah in predvideni tezi imela živega sina, ki je živel dobrih petdeset kilometrov stran in nista vedela drug za drugega.

Tako ostaja del zgodbe še vedno zavit v tančico skrivnosti in upajmo, da se bo v prihodnje povsem odkrila.

POGOVOR

Mag. Branko Cestnik

Šele ko gledamo s človeškimi očmi, vidimo več

Pogovarjal se je dr. Aleš Maver.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Dvomim, da duhovnik in pisatelj mag. Branko Cestnik v naši reviji potrebuje predstavitev. V zadnjih letih je eden ključnih hišnih avtorjev Celjske Mohorjeve družbe, izpod njegovega peresa je prišlo kar pet zgodovinskih romanov. Za pričujoči pogovor smo ga zaprosili ob izidu petega, *Dolina zvezd*. Sam sem se z Brankom Cestnikom srečal nekje na začetku svojega študija, ko je bil študentski duhovnik v Mariboru in nas je vodil na nočnem romanju na Ptujsko Goro. Že takoj me je navdušil s svojim svežim in duhovitim predstavljanjem temeljnih vsebin naše vere. Pozneje sem požiral njegove pogosto provokativne zapise v *Tretjem dnevu* ali zlasti na njegovem priljubljenem blogu *Brane na cesti*. Dragocen dokument časa in njegove prodorne misli je tudi knjiga komentarjev in razmišljanj *Manj, boljše, tišje*, ki je izšla leta 2016 (Mohorjeva Celovec). Kot rečeno, pa se je izjemno uveljavil kot romanopisec. Njegov prvi roman *Sonce Petovione* (2019) se je uvrstil v najožji izbor za nagrado kresnik. Moram dodati še, da je Cestnik zagotovo eden teološko najbolj razgledanih Slovencev.

V kratkem času ste napisali pet zgodovinskih romanov. Peti, *Dolina zvezd*, je pravkar izšel. Zakaj je ravno na tej točki v Vašem življenju prišlo do takšne ustvarjalne eksplozije?

Ne vem točno, kaj se mi je zgodilo. Namenoma uporabljam pasivno obliko: se mi je zgodilo. To pisanje je prišlo kot navdih in dar. Na bolj psihološki ravni pa je bilo tako: ko sem praznoval abrahama, sem bil hvaležen za življenje, obenem pa sem želel nekaj novega. Obnove cerkvenih objektov na Frankolovem in v Črešnjicah so me izčrpale, tudi kot duhovnik sem želel nek kakovostni preskok. Najprej sem pisal bloge, nato se je zgodilo *Sonce Petovione*.

To pisanje je prišlo kot navdih in dar.

Stara resnica je, da težko pišeš, če sam ne bereš. Kateri zgodovinski romani so se Vam v bralni izkušnji posebej vtisnili v spomin?

Finžgarjev *Pod svobodnim soncem*, Andrićev *Most na Drini*, Solženicinov *Arhipelag Gulag*, Rebulov *V Sibilinem vetru*, pa tudi serija Sivčevih zgodovinskih povesti, ki se tičejo slovenskega prostora. Kot študent v Rimu sem v italijanščini prebral nigerijsko zgodovinsko trilogijo *Dove batte la pioggia* (Kjer tolče dež), ki jo je napisal nigerijski pisatelj Chinua Achebe. Pri slednjem sem dobil vzor, kako v tri ločene romane spraviti 200 let zgodovine nekega naroda. Posebno mesto v mojem srcu ima neka povest, vendar ne vem ne naslova ne avtorja. Ker je govorila o trpljenju v sibirskih stalinističnih zaporih in povratku domov, bi ta povest lahko bila Štajnerjev roman *7000 dni v Sibiriji*, a nisem prepričan. Imena in avtorja ne pomnim, ker sem se z njo srečal kot predšolski deček. Povest je namreč bral moj stari oče. Kar je prebral, mi je potem na paši ali v deževnih dneh pripovedoval v povzetkih. Stari oče je bil moja zvočna knjiga, bi rekli danes.

Imate kakšnega posebnega pisateljskega vzornika?

Sonce Petovione sem delal po navdihih in vzorih Alojza Rebule. V *Sibilinem vetru* mi je bil po eni strani vodilo, kako naj naredim roman o rimskih časih na naših tleh, hkrati sem se od tega Rebulovega dela hotel tudi zavestno odmakniti. Želel sem manj izpovednega in reflektivnega momenta

in več zgodovinskega prikaza. Če je V *Sibilinem vetru* zapisano, kako krščanstvo zraste znotraj antičnega človeka, je v *Soncu Petovione* zapisano, kako krščanstvo zraste v družbenem in vsakdanjem ambientu tega človeka.

Za Vašo romaneskno peterko je značilno, da ste se najprej lotili zgodb, povezanih z antičnim krščanstvom v naših krajih, in se nato preselili na čisto drugo stran časovnice, v čas druge svetovne vojne. Moram priznati, da se mi je osebno na začetku ukvarjanja z zgodovino zdelo, da je prava zgodovina samo stari in srednji vek, vse drugo pa ne, medtem ko me sedaj zelo zanima tudi 20. stoletje. Kako je do takšnega zaporedja tem prišlo pri Vas?

V obeh primerih gre za nekak dolg do konkretnih prednikov. Doma sem iz Hajdine, tam imamo ohranjen mitrej, bog Mitra pa je v grbu občine Hajdina. Naša kmetija je stala na robu zahodnega pokopališča rimske Petovione. Z arheologi, ki so kopali tam okoli, sem se srečal kot majhen otrok. Rimljani so tako prvi konkretni predniki, predniki po ozemlju, kjer sem odraščal. Moja antična romana sta nastala iz dolga do njih. Drugi konkretni predniki so predniki po krvi – moji stari starši. Ti so pripovedovali zgodbe, velikokrat o drugi svetovni vojni, tudi take, ki jih v šoli in javnosti nismo slišali. Zlasti zgodbe o mobilizirancih v nemško vojsko. Iz pripovedovanj starih staršev je vzniknil navdih za mojo vojno trilogijo. Znali so povedati o bitkah na daljnih frontah, niso pa seveda govorili o bližnjem komunističnem taborišču Šterntal. Zgodbe o Šterntalu smo na Hajdini začeli poslušati šele po letu 1991, pa še to dokaj potihoma, saj so stražarji šterntalskega taborišča takrat še živeli med nami.

Iz pripovedovanj starih staršev je vzniknil navdih za mojo vojno trilogijo.

Eno od vprašanj, ki se ob zgodovinski prozi vedno zastavlja, je vprašanje razmerja med zgodovino in fikcijo. Moj vtis je, da vsaj Vaša romana *Pogovori z Njo* in *Razmik med žerjavi* dobro ustrezata Aristotelovi opredelitvi, da je poezija resničnejša od zgodovinopisja, ker sicer ne govori o tem, kar se je zgodilo, vendar govori o tistem, kar bi se lahko zgodilo po zakonih verjetnosti in nujnosti. Kako bi Vi opredelili to razmerje v svojem delu?

Točno. Meja med fakti in fikcijo je stalna muka pisateljev, ki se lotevajo zgodovinskih romanov. Podobno kot je zapisal Aristotel, je zapisal tudi nemški pisatelj Alfred Andersch, ko je dejal, da zgodovina poroča, kako je bilo, pripoved pa preigrava eno možnost. Če so zgodovinska dejstva kostni skelet, je to preigravanje možnosti, ta fikcija, meso takega romana. Fikcija polje svobode izraza razširi do mere, da lahko v zgodovinski roman vključiš mistično in fantastično. To tehniko sem zasledil pri srbskem pisatelju Gatalici, ki opisuje razvpiti atentat v Sarajevu, potem pa, kako se v sarajevski mrtvašnici med seboj pogovarjata ubita Franc Ferdinand in soproga Sofija. Tudi poljska nobelovka Olga Tokarczuk uporablja vdore fantastičnega v zgodovinski roman. V mojem *Soncu Petovione* imamo po tem vzorcu antične ženske demone krivde, ki krožijo nad rimskim Ptujem in si izmenjujejo informacije o svojih žrtvah. V *Pogovorih z Njo* pa imamo živega vojaka, Slovenca

v nemški uniformi, ki mu spregovori truplo mrtve nemške ženske. Tudi v *Dolini zvezd* je nekaj tega pristopa.

***Dolino zvezd* za zdaj še slabo poznam, a pri *Pogovorih z Njo* in *Razmiku med žerjavi* se mi zdi, da Vas je vedno bolj neslo v opisovanje podrobnosti vojaškega vsakdana. Koliko je na to vplivala Vaša začetna vojaška izobrazba?**

Ko sem bil star še ne 17 let, smo se na vojaški gimnaziji učili zgodovino bojevanja. V učbeniku smo imeli izrisane sheme velikih bitk od starih Grkov naprej. Kasneje, v JLA, sem bil desetar. Podoficirji so videli, da imam talent za poučevanje, zato so me večkrat uporabili, da sem namesto njih opravil kakšno učno uro o tem ali onem. Enkrat sem rekrute celo učil, kako se v boju moža na moža uporablja bajonet. Nasilje kot tako zavračam, a določeno znanje o vojaštvu ostane.

Meja med fakti in fikcijo je stalna muka pisateljev, ki se lotevajo zgodovinskih romanov.

Vaši romani o drugi svetovni vojni prihajajo med nas v času, ko je vojna po nekaj desetletjih znova postala otipljiva tudi v Evropi. Kako si kot duhovnik in besedni umetnik razlagate to veliko *mysterium iniquitatis* (izraz je iz *Razmika med žerjavi*), veliko skrivnost zla? Kaj človeka skozi vso zgodovino žene v vojno?

Vojna vedno znova osupne. Neka generacija si že misli, da je odpravila vojno, še več, misli si celo, da je ona prva sposobna odpraviti vojno – ko se vojna znova vrne. Vzemimo na primer razsvetljenstvo. Ker so v Evropi divjale hude verske vojne, so razsvetljenci rekli, da bodo omejili vpliv religij, težišče prenesli na razum, se naučili tolerance – in vojn ne bo več. Utopija je hitro padla. Vojna se je vrnila v še hujši obliki. Ampak človek bi bil manj osupel, če bi upošteval nauk o izvirnem grehu. Vsaka generacija znova se rodi v izvirnem grehu, vsaka generacija znova mora sama sebe očiščevati teženj k nasilju in vojni. Tu je potem še demonski vidik vojne, ko se zdi, da vojna tako zelo presega posameznike in človeško politiko, kot da bi jo iz pekla dirigiral sam Satan. Tudi vojne našega časa imajo ta pridih misterija zla.

Ste že prej razmišljali, da bi drugi roman vojne trilogije postavili v Ukrajino, kjer se dogaja, ali je k temu prispevalo aktualno vojno dogajanje tam?

Če bi se držal svojega primarnega vira in navdiha, ki je bil Ivan Čretnik iz Frankolovega, bi moral roman *Razmik med žerjavi* postaviti v okolje bitke za Leningrad. Tam je namreč rusko fronto preživel Ivan Čretnik, mož, ki ni nikoli streljal na drugega človeka. Ker pa se je vmes začela vojna v Ukrajini in ker sem v hišo sprejel ukrajinske begunke, sem se odločil roman postaviti v Doneški bazen.

Izkušnja prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko, ki je v ospredju Vaših romanov in ki je na Štajerskem in Gorenjskem zajela ogromno ljudi, je vse do danes v senci drugih slovenskih zgodb druge svetovne vojne. Kje in kako je prišla ali prihajala do Vas?

Največ po starem očetu po mamini strani, Jožefu Veroneku, kovaču z Dravskega polja. Večernica *Pogovori z Njo* je narejena na podlagi njegovih pripovedi in na podlagi tega, kar so njegovi prijatelji povedali o njem, potem

ko je že umrl. Sploh pri nas, v Spodnjem Podravju, ni bilo veliko partizanstva. Zgodbe iz druge svetovne vojne, ki smo jih poslušali ob večerih, so bile večinoma zgodbe mobilizirancev v nemško vojsko. S temi zgodbami smo vstopali na velika bojišča druge svetovne vojne in se čudili moči preživetja. Ni bilo malo verskega pridiha, mobiliziranci niso skrivali, kako so na raznih frontah zaupali Bogu in Mariji.

Vsem Vašim romanom se pozna temeljit študij virov in literature. Kateri so bili Vaši glavni vodniki pri pisanju *Razmika med žerjavi*?

Razmika med žerjavi ne bi bilo mogoče napisati brez rabe interneta. Kakšne monografije ali knjige o bojiščih v vzhodni Ukrajini nisem imel, našel pa sem na spletu dovolj člankov in dokumentov ruske in nemške strani. Recimo, na spletni strani Muzeja Luhansk (Lugansk) sem našel sovjetske oficirske zapiske o bitki za Luhansk (Lugansk) februarja 1943 – pridoma sem jih uporabil. Ali pa proti koncu romana, ko Američani bombardirajo Budimpešto. Tu so mi prišla prav natančna poročila ameriške aviacije ravno o tistem bombardiranju. Nemški internet ponuja tudi izvirne vojaške zemljevide iz druge svetovne vojne. Do vasi natančno lahko vidiš, kje se je nahajala določena nemška enota. Posebna zgodba so ukrajinski menoniti, po rodu Nemci. Ti imajo popisane vse bivše menonitske lokacije v Ukrajini, celo tlorise menonitskih vasi. Internet ti tako omogoča precejšnjo zgodovinsko natančnost. Včasih sem si mislil: Ubogi Finžgar, kolikokrat je moral v knjižnico in brskati po starih knjigah, da je prišel do dobrih zgodovinskih informacij! Jaz pa do podobnih informacij takole, na hitro, malo lenobno, iz svoje sobe, z Googlom …

Vsaka generacija znova se rodi v izvirnem grehu, vsaka generacija znova mora sama sebe očiščevati teženj k nasilju in vojni.

Zdi se mi, da je med *Pogovori z Njo* in *Razmikom* kljub podobni zasnovi romanov velika razlika in da ste zgodbo drugega romana raztegnili precej v zemljepisno in dogajalno širino, medtem ko je prvi vsaj ob prvem branju za bralca prijaznejši. Seveda je bilo dogajanje na vzhodu Evrope v drugi svetovni vojni zelo kompleksno, ampak ali se niste zbali nevarnosti, da bi prevelika dogajalna širina zastrla pogled na trpljenje posameznikov?

Za *Pogovore* so mi pri Celjski Mohorjevi družbi rekli, naj bodo v slogu večernic, se pravi medgeneracijsko prijazno branje. Takšno, ki bo pritegnilo tudi podeželskega bralca, ki redko vzame knjigo v roke. Zato je v njem tudi manj romaneskne kompleksnosti in digresij v vzporedno dogajanje. Širši zajem dogajanja seveda moti, če je bralec zelo osredotočen na glavni lik. Po drugi strani pa širši pogled in dodatne informacije pripomorejo, da se bolj zavedamo, kakšno zgodovinsko epopejo je v bistvu preživel ta naš mali vojak iz strelskega jarka.

Sploh v *Pogovorih z Njo* me je navdušil Vaš realizem, ko gre za opis vojne. Še nekoliko bolj kot v drugem romanu izstopa poudarjanje občutka skupnosti, tovarištva med vojaki v isti enoti. Izhaja ta poudarek iz Vaše osebne izkušnje, iz pripovedi pričevalcev ali od kod drugod?

Januarja 2003 sem bil v klaretinskem samostanu v Würzburgu. Zvečer smo na

državni televiziji gledali dokumentarec ob 60-letnici stalingrajske bitke. Ob meni je sedel nemški pater, ki se je te bitke udeležil. Ves čas je imel solzne oči. Pripovedoval je, da je bilo najhuje, ko so Sovjeti stisnili obroč okrog Stalingrada, ti, ki so ostali zunaj obroča, med njimi njegova enota, pa niso imeli moči, da rešijo one, ki jih je obroč zajel. V takih primerih ne gre za ideologijo, temveč za to, da preživiš ti in tvoj kolektiv. Enkrat je eden od preživelih slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko dejal, da je bilo sredi pekla na fronti vendarle nekaj lepega – tovarištvo. V prvem romanu tako junak Jakob ne dezertira iz vojske, ker noče izdati svojih tovarišev. V drugem je slika obratna: soborci sumijo junaka Ludvika, da ni pravi tovariš, ker je pacifist in njegov pacifizem lahko zakrivi smrt koga izmed njih. Mi na drugo svetovno vojno gledamo z ideološkimi očmi, kar ni povsem narobe. A šele ko gledamo s človeškimi, vidimo več.

Na kateri točki ustvarjanja je roman *Razmik med žerjavi* dobil svoj naslov?

Delovni naslov romana je bil Ne bom ubil. Uredništvo založbe je predlagalo nekaj drugega, nekaj bolj simbolnega. Urednica Saška Ocvirk je dobila idejo, da bi bilo kaj v zvezi z žerjavi, saj je ganljiv prizor žerjavov v romanu že stal in imel neko markantno simbolno vlogo. Tako sem se odločil za naslov *Razmik med žerjavi*. Ta je sicer nekoliko ruski, saj se naslanja na rusko legendo o letečih žerjavih, ki so duše mrtvih soldatov. Tudi na grobnici sovjetskih vojakov na ljubljanskih Žalah so skulpture letečih žerjavov.

Sploh *Razmik med žerjavi* zastavlja zahtevno vprašanje o kristjanovem odnosu do vojne in do ubijanja sočloveka. Zdi se, da so se kristjani v zgodovini s tem vprašanjem različno soočali in da tudi svetopisemska besedila ne dajejo enoznačnega napotka. Kje naj kristjan v današnji Evropi, ki se spet sooča z vojno, najde primerno usmeritev?

Že med antičnimi kristjani imamo rimske vojake, ki so se bojevali. Taka sta bila mučenca sv. Ahacij in sv. Jurij. Imamo pa tudi mučence, ki so postali mučenci, ker niso hoteli služiti v rimskih legijah. Tak je bil sv. Maksimilijan iz Tebese. Kristjan-vojak na eni strani in kristjan-pacifist na drugi; to dvojnost najdemo že zelo zgodaj. Iz te dvojnosti srednji vek razvije dvoje močnih figur, oboroženega krščanskega viteza na eni strani, miroljubnega meniha na drugi. Tudi danes tu ni dogmatičnega odgovora: dober kristjan si lahko tudi kot vojak, dober kristjan si lahko tudi, ko povsem zavračaš orožje. S tem da obrambo domovine, ki je napadena, vendarle štejemo za krepost in dolžnost.

Rdeča nit vseh petih zgodovinskih romanov je domovina njihovih osrednjih junakov, območje današnjega slovenskega dela Štajerske. V čem je današnji prebivalec ptujske okolice v svojem verskem življenju dedič svetega Viktorina ali fantov, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko, v čem pa se, če se, od njih bistveno razlikuje?

Ne bom pozabil. Na Gregoriani v Rimu sem poslušal predavanja o zgodovini krščanstva. Jezuit profesor Chapin, Belgijec po rodu, je projiciral zemljevid Evrope z rdečimi pikami, ki so predstavljale krščanske skupnosti okrog leta 200. Na moje veliko veselje je ena rdeča pika stala tudi na lokaciji današnjega Ptuja. Profesor Chapin je

vedel, česar jaz takrat še nisem vedel, da je v celinski Ptuj krščanstvo prišlo za tiste razmere zelo zgodaj, med letoma 150 in 180. Ptuj je nato imel antičnega škofa, pisatelja in mučenca sv. Viktorina. Žal je informacija o njem na sam Ptuj prišla zelo pozno, šele v 18. in 19. stoletju. Prej smo mislili, da je sv. Viktorin živel, pisal in umrl v Franciji. Sv. Viktorin tako na Ptuju še danes nima svoje cerkve ali kapele. Se je pa seveda v zadnjih desetletjih veliko storilo, da bi ga Ptujčani vzeli za svojega – in smo ga. Drugače je z mobiliziranci v nemško vojsko. Praktično vsaka kmečka hiša na Ptujskem je imela koga, ki so ga na silo vtaknili v uniformo nemške vermaht. In praktično vsaka kmečka hiša na Ptujskem je v času socializma to zgodbo smela pripovedovati le na tiho in v ožjem družinskem krogu. Mislim, da nas vse te zgodbe oblikujejo bolj, kot si predstavljamo. Eden od glavnih namenov mojih romanov je, da se pozabljene, nepovedane in deloma tudi prepovedane zgodbe glasno slišijo.

Eden od glavnih namenov mojih romanov je, da se pozabljene, nepovedane in deloma tudi prepovedane zgodbe glasno slišijo.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Dddr. Mira Delavec Touhami

Veronika Deseniška: ideal ljubezni, časti in individualne svobode

Veronika Deseniška (†1425) spada med najprepoznavnejše ženske figure poznega srednjega veka na Slovenskem in širšem štajersko-hrvaškem prostoru. Letos mineva šeststo let od njene smrti.

Za razumevanje njene zgodbe je ključen kontekst vzpona Celjskih grofov. Slednji so v prvi polovici 15. stoletja z izurjeno poročevalno politiko, ekonomskimi viri in vojaško podporo pridobili status ene najpomembnejših plemiških dinastij v Srednji Evropi. V takem okolju so zakonske zveze pomenile instrument visokih politik: z njimi so utrjevali zavezništva, prenašali posesti in uravnavali razmerja moči. Zasebna volja posameznika je bila praviloma podrejena dinastičnim računom.

Hermanov sin Friderik II. se je okrog leta 1405 poročil z Elizabeto, hčerjo Stjepana Modruškega (Frankopana), materjo Ulrika II., a sta že od okrog 1415 zakonca živela vsak posebej. Po ljudskem pripovedovanju naj bi zaradi ljubezni do Veronike Friderik II. svojo ženo Elizabeto leta 1423 ubil v Krapini, ko je njegov oče Herman II. poskušal zakon obnoviti. Friderik je 7. januarja 1424 ponudil Beneški republiki odkup posestev, ki jih je dobil kot nadomestilo za ženino doto, a je republika ponudbo zavrnila. Friderika II. obtožba pred cesarjem in ogrskim kraljem Sigismundom, da je umoril svojo ženo Elizabeto, ni oprala sumov in očitkov.

Veronika iz Deseniča (današnje Desinićko v Hrvaškem Zagorju) je bila po zapisu v Celjski kroniki viteškega rodu, torej je bila nižjega stanu od Friderika. Slednji naj bi se z njo poročil v začetku leta 1425 in jo je, ko je prosil Benetke za zatočišče, češ da ogrski kralj na očetovo zahtevo grozi njegovemu in ženinemu življenju, predstavil kot »dvorjanko ogrskega kralja« in »hčer nekega velikega ogrskega barona«. Vprašanje, ali je bila njuna poroka sklenjena tajno ali javno, ostaja predmet razprav, a v vsakem primeru je bila zveza v ostrem nasprotju z interesi Friderikovega očeta Hermana II., ki je za sina načrtoval politično primernejšo partnerko.

Beneški senat je razpravljal o zaščiti mladih zakoncev 25. junija 1425, a prošnji ni ustregel. Sigismund je dal Friderika prijeti in ga je poslal Hermanu II., ki je sina zaprl v ječo, njegov grad Fridrihštajn, ki leži južno od Kočevja in ga je Friderik II. zgradil za Veroniko, pa dal porušiti. Veronika je zbežala k Frideriku IX. Ptujskemu, ki jo je skrival v Vurberku pri Ptuju, a so jo celjski zasledovalci odkrili in jo poslali nazaj k Hermanu II., ki jo je v Celju pred sodiščem obtožil hudih prestopkov – o čarovništvu, kvarnem vplivu in kršitvi pravnega reda. Čeprav so kazenski postopki v tistem času sledili drugačni procesni logiki kot

danes, je primer dosegel raven deželnega sodstva. Znano je, da je bil zoper Veroniko speljan postopek, v katerem ni bila spoznana za krivo.

Razplet je bil kljub temu tragičen. V kratkem času po pravni razrešitvi je Veronika umrla. Podrobnosti njene smrti (ali uboja) ostajajo nepojasnjene; v zgodovinskem izročilu krožijo različice o utopitvi, zastrupitvi ali nasilnem zadušitvenem aktu. Ena izmed njih je, da naj bi Herman II. Veroniko zaprl na grad Ojstrica in jo ukazal usmrtiti. Utopili naj bi jo v kadi in pokopali v Braslovčah.

Friderik II. je bil vsaj pred 24. avgustom 1426 spuščen iz ječe. Čez nekaj let je dal Veroniko prekopati v Jurklošter, kjer so vsako leto 17. oktobra molili za »obletnico smrti«. V njen spomin je obdaril kartuzijo v Bistri, kjer je bila (enako kot v Žičah) vpisana kot »grofica Celjska«.

Od 19. stoletja dalje je Veronika Deseniška postala simbol romantične ljubezni, ki jo zatre hladni razum oblasti. Romantika je iz njenega primera izluščila emocionalno jedro: konflikt med »srčno izbiro« in »državno koristjo«. Preko pesnitev, dramatike, opernih predelav in slikarskih upodobitev je Veronika dobila mehkejše, sentimentalne poteze, Friderik pa včasih podobo tragičnega junaka. Slovenska in hrvaška literarna tradicija sta motiv prevzeli vsaka po svoje, pri čemer je hrvaški spominski horizont zgodbo zasidral v krajino zagorskih gradov, slovenski pa v genealoško kroniko Celjskih in v domnevna prizorišča sojenja ter ječe.

Spada med najpogostejše zgodovinske motive v slovenski literaturi in so ga obravnavali na primer Matija Schneider (1817, drama *Ulrich Graf Zellsky*), Josipina Urbančič Turnograjska (1851, povest *Nedolžnost in sila*), Jožef Iskrač-Frankolski (1863, epična pesem *Veronika Deseniška*), Anton Turkuš (1867, drama *Veronika Deseniška*), Josip Jurčič (1880, drama *Veronika Deseniška*) itd.

Veronika Deseniška tudi v 21. stoletju ostaja hibridna figura: hkrati zgodovinska oseba, ujeta v vrtinec dinastičnih interesov, in literarno-kulturni konstrukt, ki je vsaki dobi ponudil ogledalo njenih lastnih vrednot. Če je srednjeveška resničnost razgalila brutalnost moči in krhkost pravnega varstva, so kasnejša stoletja v isto zgodbo vpisala ideale ljubezni, časti in individualne svobode. Znanstvena obravnava zato ne išče zadnje, »definitivne« različice Veronike, temveč natančno razlikovanje med zgodovino in spominom: med tem, kar lahko o njenem življenju z gotovostjo trdimo, in tem, kar so kasnejše dobe potrebovale, da bi v njenem imenu povedale tudi nekaj o sebi.

Viri in literatura

Adamček, Josip. *Hrvatska u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Grafenauer, Bogo. »Friderik II. in Veronika Deseniška.« *Zgodovinski časopis* 6, št. 3 (1952): 193–215.

Kos, Milko. *Celjski grofje*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1927.

Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.

Mlinar, Marija. »Veronika Deseniška v slovenski literaturi 19. in 20. stoletja.« *Acta literaria* 14 (2002): 45–61.

Pleteršnik, Maks. *Listine Celjskih grofov*. Ljubljana: SAZU, 1894.

Žvanut, Martin. »Sodni proces proti Veroniki Deseniški.« *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000): 221–240.

Jože Faganel

Nadčasni dokumentarni vitalizem Zore Tavčar (1928–2025)

Doživljanje življenja se zdi podpisanemu ob svojem stvarno iztekajočem se življenju nedoumljiva skrivnost. Pa ne toliko ob samorefleksijah, ampak bolj ob opazovanju doživljanja življenja drugih. Posebej to velja, kadar niso »drugi« kdo od tvojih bližnjih. Čeprav je življenje, ki nam ga je dano spremljati, omejeno v času, pa prav relativnost časa razkriva neizmerljive skrivnosti objektivne presežnosti.

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ob verzih Prešernovega *Slovesa od mladosti* smo preračunljivo računali, da se je leta 1829 uštel, ko je zapisal, da bo dni njegovih »lepši polovica« kmalu minila, saj sploh ni dočakal šest desetletij, ki jih je v verzu tedaj s tem optimistično predvidel. A tovrstno računanje ni moglo prikriti njegovega doživljanja življenja: matematično naj bi bil optimist, ker je pričakoval več let, a v stihih *Zna biti, da kdor zdaj prepeva, v mrtvaškem prti nam pred koncem dneva molče trobental bo memento mori* je vendarle bolj žalobno gledal na življenje. Podoben pesimizem velja celo za glavnino besednih umetnikov, čeprav nam ti kljub temu uspejo razkrivati bogastvo življenja na mnogotere načine.

A med to glavnino veliko redkejši vitalisti sploh niso umetniško manj vrhunski. Zakaj jih torej v tej množici ne prepoznamo? Odgovorimo lahko le, če to, po našem mnenju retorično vprašanje, dopolnimo s spoznanjem, da najbrž zato, ker tudi mi sami, bralci, sodimo v to večino otožnih Slovencev.

A zdaj in *medias res*!

Zora Tavčar je minuli mesec najprej zanikala Prešernovo računstvo, saj je kazalo, da meri na stoletnico. A s svojim bogatim opusom je vrhunsko izpolnila vrzeli v letih, saj v svojih izjemnih delih izpričuje hvalnico radostim življenja. Toda trezno! Ne s kako napitnico, ampak povsem prozaično v očarljivo gladko berljivi prozi, kakor bi presadila v sodobnost svojega realističnega sorodnika znamenitega pisatelja Ivana Tavčarja (1851–1923), kar tudi sama stvarno omeni brez hvalisanja.

Če so v Prešernovem opusu diamant njegove *Poezije*, ki so le polovica njegovih pesmi, smemo avtobiografijo mladosti Zore Tavčar *Veter v laseh* poimenovati slovenski literarni prozni dragulj. Interesantno! Ta dragulj je izšel kot 132. zvezek Slovenskih večernic Mohorjeve družbe leta 1982 prvič (in pošel), in po 33 zvezkih teh večernic še leta 2014.

Njen nebistveno redigirani ponatis ima v drugi izdaji sicer naslov *Stoji učilna zidana*. To pa zato, ker gre za avtobiografijo, ki obsega drugo desetletje njene mladosti: biografijo sreče. Naj to potrdi njen bežni pogovor s sošolcem Rafkom, ki bi bil lahko *motto* povesti, čeprav ga najdemo šele po desetih straneh besedila: *Si srečna? Je šepnil. Sem. Pa ti? Si? Sem. Še bolj.* (Str. 165)

Avtobiografska povest obravnava namreč obdobje šolanja Zore Tavčar od osnovne šole do fakultete. Kraj dogajanja se razteza od njene ljube štajerske Loke pri Zidanem Mostu, Maribora, do Dunaja, pa spet Loke in Radeč vse do Ljubljane.

Z vidika krajevne umeščenosti gre za izjemno hvalnico Štajerski krajini pa tudi Mariboru, ki ga slika kot štajerski Pariz. V svojih nerojstnih krajih opisuje pouk in nadvse živahno vpletanje dijakov vanj v raznovrstnih vrstah gimnazije in nadvse živahno veselo življenje učenk v dijaških domovih. Tudi vadenja glasbil in dogodivščin ob igranju na večernih zabavah bralec ne more prezreti. Zgodovinsko se avtobiografija mladosti odvije v drugo svetovno vojno in bombardiranje avstrijske prestolnice, zaradi česar se vrne domov. Tu živahno dekle opazuje mobilizirane naciste, ki so naselili osrednje hiše Loke, a hkrati od blizu spremlja kulturno živahnost partizanov Kozjanskega odreda v bližnjem gozdu, ki jih domačini oskrbujejo. Slikovit je tudi zaključek zgodbe na dveh gimnazijah povojne prestolnice. Nastopajoči liki v vseh krajih dogajanja sploh niso fiktivni, ampak gre za nevsiljiv prikaz resničnih osebnosti. Še sam sem prepoznal kakega profesorja iz »najine« Poljanske gimnazije v Ljubljani.

Vendar, da ne bo pomote! *Vetra v laseh* ne po zvrsti ne po kakovosti ne gre uvrščati ob bok povestma *Tajno društvo PGC* (1958) oziroma tudi ne *Gimnazijka* (1967) Antona Ingoliča (1907–1999), ker ne gre za mladinsko povest, ampak povest o mladosti.

To, v čemer preseže doslej vsakršno slovensko zgodovinsko povest, je impresivni prikaz metafor narave. Ne le gozdov in gričevja in ne Save in skalovja, ne le loških lip, ampak zlasti zasavsko jablano z besedami: *Če je ne podpreš, se ji najlepši vrh od obilja nalomi. Sama ljubezen je je …*

Ali je oblikovalec Jurij Jančič zato umestil táko jablano na naslovnico ponatisa *Vetra v laseh* v knjigi pisateljskih zakoncev: *Dve mladosti ena ljubezen* Alojza Rebule in Zore Tavčar leta 2015?

Pred 17 leti je naša Celjska Mohorjeva družba ob tesnem sodelovanju s tržaškimi kulturniki izdala za njen jubilej »izbrana dela«, čeprav brez te založniške oznake. Kot uvodni akord bralec zazna novo podobo njenega pisateljskega genija:

> *Gledam galebe: neslišno krožijo nad gladino in zakrožijo nad celino; včasih zaidejo na oglede daleč od svojih gnezdišč. Celo nad Loko ob Savi zaidejo. Njihov razgled je od daleč, njihovo oko zaznava drugače od našega.*« Zora Tavčar, *Kroži, kroži galeb …* (kratka proza, dramske humoreske), Celje 2008.

Dr. Ferdinand Šerbelj

Beneški slikar Nicolò Bambini (1651–1736)

*Nicolò Bambini je bil skupaj z mlajšimi Antonijem Molinarijem, Antonijem Belluccijem in Gregorijem Lazzarinijem (*Zvon *3/4, 2025) med prvimi beneškimi slikarji, ki so v poznem 17. stoletju slikali v fresko tehniki. To je pomembno v kontekstu beneškega slikarstva, saj je bila slikarska oprema cerkva in palač v mestu na lagunah praviloma izvedena v oljni tehniki na platno. Slike, tudi izjemnih formatov, so bile pripete na steno. Takšno rešitev je namreč narekovala lokalna klima, ki je zaradi lagunske vlage »ovirala« razvoj te slikarske tehnike. Bambini je ambiciozno freskiral stenske površine, ki so bile po takratni modi okrašene z bogatimi štukaturami in rezljanimi okvirji. V umetnostno zgodovino pa se je zapisal kot nadvse ustvarjalen mojster oljnih slik, tako za opremo cerkva kot tudi za okras beneških palač in vil na območju beneške* terraferme*, t. j. kopenskega zaledja.*

Nicolò (*Niccolò*) Bambini se je rodil v Benetkah, kjer je tudi sklenil dolgo življenjsko pot. Učil se je pri uglednih slikarjih in bil med prvimi Benečani, ki jih je pritegnil večni Rim. Njegovo učenje pri slavnem Carlu Maratti ni dokumentirano, a vse kaže, da je srečanje z njegovimi deli kot tudi z deli v Rimu delujočega Neapeljčana Luke Giordana, čigar stvaritve je kasneje študiral tudi v beneških cerkvah in zasebnih zbirkah, oblikovalo njegov pogled na slikarstvo zrelega baroka. Pri Bambinijevem slikarskem zorenju na poti do priznanega cenjenega umetnika je treba upoštevati tudi vpliv sugestivnega slikarstva someščana Pietra Liberija.[1] Uspeh je bil zagotovljen, saj so se za njegova dela že potegovali zahtevni naročniki – njegove stropne poslikave so namreč veljale za kompozicijsko spretne in poetično uglašene. S tem niso izostala prestižna naročila za Doževo palačo. Zgledna primera njegove ustvarjalnosti, ki sta hkrati značilnosti beneškega zrelega baroka in neštetokrat posnemani, sta monumentalni sliki *Marijino rojstvo* (1712) in *Poklon Sv. treh kraljev* (1717).[2] Podobnosti s Francescom Pittonijem (*Zvon* 5, 2022) so opazne predvsem pri mitologijah. Toda nadaljevalec Bambinijeve slogovne poti je bil nadvse pretanjeno kreativen in vpliven Sebastiano Ricci (1659–1734), ki je med prvimi utrdil smer v beneškem rokokoju. V nekaterih primerih so si njuna dela tako podobna, da je avtorska opredelitev negotova.

Leta 1708 je Bambini »na hitro« ustvaril veliko stropno fresko v plesni dvorani Ca' Dolfin v Benetkah, kar mu je po družinskih vezah Dolfinov naslednje leto odprlo vrata v patriarhovo palačo v furlanskem Vidmu, kjer je po

[1] Za našo kulturno dediščino je pomembna Liberijeva oltarna slika sv. Miklavža, ki je bila okoli leta 1674 naslikana za ljubljansko stolnico.

[2] Oltarna slika *Marijino rojstvo* je v cerkvi sv. Štefana, *Poklon Sv. treh kraljev* pa je pri Sv. Zahariji, oboje v Benetkah.

naročilu patriarha Dionizija Dolfina z oljnimi slikami teološke ikonografije v celoti opremil patriarhovo knjižnico. Z deli v Vidmu pa se je Bambini že približal našim krajem oziroma kar malteški Komendi na Gorenjskem, kjer je župnikoval nadvse podjeten Peter Jakob de Testaferrata. Ta je v Komendo prišel leta 1715, leta 1726 je podrl staro cerkev in v treh letih je po načrtih ljubljanskega stavbenika Gregorja Mačka že stala nova baročna stavba, ki se ponosno zgleduje po ljubljanski stolnici. Tudi ko je bil poklican na nove dolžnosti v Italijo, je še naprej preko oskrbnikov vestno skrbel za komendsko faro. Aristokrat z Malte se je izkazal za odličnega naročnika, ki je mecensko podpiral tudi opremo okoliških cerkva. Kasnejše predelave cerkvene opreme v Komendi so precej zabrisale vtis baročne notranjščine, a veliki oltar Janeza Gabriča (1758) in štiri Bambinijeve slike na stranskih oltarjih le spominjajo na bogato opremo. Po ikonografskem zaporedju si Bambinijeve slike sledijo: *Umirajoči sv. Jožef*, *Križanje sv. Andreja*, *Sv. Valentin in Florijan* in četrta slika *Sv. Anton Padovanski in Frančišek Sérafski*. Vse slike so enakega formata (230 x 132 cm) in so morale vsaj trikrat prestati »restavratorske ponovitve«. Okoli leta 1900 so bili verjetno spremenjeni tudi obrisi platen, saj so bila vstavljena v nove neobaročne oltarne. Prvi popravljalec je bil že leta 1860 Mihael Stroj, sicer priznan slikar našega bidermajerja. Leta 1904 je imel z njimi opravka, a ne zadnji, tudi Ludvik Grilc, ki mu sicer ne moremo oporekati slikarskega znanja in poznavanja beneških slikarjev. Samo prvi dve sliki imata na hrbtu platna izvirni sočasni podpis z letnico 1729, na licu slik pa sta prva restavratorja ob svojih napisih samovoljno dodala še Bambinijeve »signature«.

Te slike je treba presojati iz dveh zornih kotov. Prvo vprašanje je, v kakšni meri so obnovitveno-restavratorski pristopi spremenili izvirno podobo, predvsem kar zadeva tako opevani beneški kolorit. Kot kaže, so slike zaradi restavratorske vneme izgubile živahnost, saj na njih prevladuje hladna kovinska gama. Drugi vidik vrednotenja pa je čas nastanka, torej obdobje, ko je že pojemala Bambinijeva ustvarjalna moč. Natančnost in brezhibna likovna izraznost, ki sta bili značilni za prejšnja dela, sta se postopno zmanjšali, saj je bil slikar v času nastanka slik v Komendi star že 75 let. Dodaten argument pri presojanju slik je dejstvo, da je naročilo štirih ali celo več slik v kratkem roku zmogel ostareli slikar le ob pomoči delavnice oziroma njegovih dveh sinov. Leta 1725 se omenjajo trije njegovi otroci, od teh dva slikarja Giovanni in Stefano. Ob tem lahko le skomignemo z rameni in ugotovimo, da so te slike bolj ali manj delo sicer utečene delavnice, a le kataloške oznake v sicer obsežnem slikarjevem opusu, raztresenem po Evropi. Treba je poudariti, da je bil Bambini prvi med Benečani, t. i. *pittori viaggiatori*, ki je prekrižaril evropske dvore vse do Anglije.

Toda pri nas je še nekaj slik, ki razkrivajo prepoznavnega Bambinija. Oltarna slika *Sv. Martin deli plašč z beračem* (olje, platno, 325 x 190 cm) je v župnijski cerkvi v Šmartinu pri Kranju (Stražišče). Že od prve objave pred sto leti je bila pripisana ljubljanskemu slikarju Valentinu Metzingerju, toda po restavratorskem posegu se je po načinu slikanja

[3] Alberto Rizzi, Nicoló Bambini in Slovenia, v: *Antichità viva*, fasc. 2, Firenze 1972; Ferdinand Šerbelj, Bambinijeve oltarne slike v Komendi in o drugih njegovih delih pri nas, *Kamniški zbornik*, XX, 2010, str. 247–260 (z izčrpno literaturo).

»izluščila« Bambinijeva govorica, ki nas po nekaterih detajlih privede do slik v Vidmu.[4] Šmartinska cerkev v Stražišču je bila dokončana leta 1734, zato je slika morala nastati za njeno predhodnico, ki je stala nižje ob reki Savi.

Največ Bambinijevih slik naj bi bilo pri ljubljanskih frančiškanih, ko so bili še na svoji prvotni lokaciji. V glavnem oltarju sta se izmenjevali njegovi sliki *Marijino vnebovzetje* in *Marijino kronanje*. Tam naj bi bilo njegovih slik še precej več, prav tako starejša literatura omenja posest Bambinijevih del tudi pri uršulinkah v Ljubljani, vendar bi današnji strokovni kriteriji verjetno precej zmanjšali število slik, ki so jih nekoč radodarno pripisovali njemu.

Nekaj slik že iz časa življenja uglednega slikarja so oljne podobe starozaveznih historij, ki so jih k nam prinesli zbirateljski nagibi. Pokrajinski muzej v Murski Soboti hrani dve veliki platni iz cikla *Angel in Tobija* ter *Juda in Tamara*, ki sta zaradi dobre ohranjenosti zgovoren primer umetnikovega zrelega dela zgodnjega 18. stoletja.[5]

[4] Prim. Šerbelj 2010, op. 3, str. 249.

[5] Prim. *Umetnine iz Prekmurja. Od romanike do modernizma*, razstavni katalog Pokrajinskega muzeja Murska Sobota (ur. Janez Balažic), Murska Sobota 2009, str. 109–111, kat. 41, 42.

Nicolò Bambini, *Umirajoči sv. Jožef*, 1729, župnijska cerkev, Komenda (foto: Marjan Smerke)

Par sta nekoč bili tudi manjši sliki istega formata: *Najdenje Mojzesa* (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. S 3039) in v zasebni posesti *Jakobove sanje*. Glede na slikarsko izvedbo spadata med pozna slikarjeva dela oziroma v delavniški krog. Ni pa pojasnila glede odsotnosti Bambinijevih del na naši obali, ki je bila vse do leta 1797 del beneške *Serenissime*.

Nicolo Bambini je pri nas najbolj dokumentiran beneški slikar, a kljub temu se je njegov delež po dosedanjem vedenju skrčil na dela, zajeta v tem prispevku. Če se povrnemo še v Šmartin pri Kranju in v Komendo, velja poudariti, da ne glede na stanje teh slik, njihova navzočnost ostaja trajni del našega kulturnega prostora, za razliko od drugih del, ki so po zbirateljski poti prišla v zasebne zbirke.

Saša Quinzi

Travnik

Najstarejša pisna omemba ni evidentirana, a se je ime Travnik za najpomembnejši mestni trg ohranilo v uporabi vse do današnjih dni. Poznajo ga tudi italijanski someščani. Nomen loquens – *govoreče ime izraža prvotno razmerje tega prostora do mesta: bil je travnata površina izven srednjeveškega naselja, ki se je končalo z današnjo ulico »del Rastello« oziroma Raštel (iz latinskega »rastrum«, s čimer so označevali mrežasta mestna vrata). Šele ko je travnik postal trg, so ga imenovali »Piazza Grande« oziroma »Hauptplatz« (Veliki oziroma Glavni trg), Avstrijski trg po obdobju Napoleona, po prvi svetovni vojni pa »Piazza della Vittoria« (Trg zmage).*

Travnik ima nepravilno trikotno obliko, saj je bil vključen v urbano strukturo postopoma, na prehodu iz 17. v 18. stoletje. K temu sta najbolj prispevala nekdanji jezuitski kolegij in cerkev sv. Ignacija, ki so jo leta 1723 dogradili po načrtih Christopherja Tauscha. Zaradi mogočnega videza, ki temelji na zgledu rimskega baroka, jo mnogi zmotno dojemajo kot goriško stolnico, medtem ko sta zvonika s čebulastima zaključkoma tuja sosednjim italijanskim deželam in odražata srednjeevropske vzore. K prostorski ureditvi trga pomembno prispeva še os sever–jug, ki jo zamejujeta steber sv. Ignacija (1687), pod katerim so jezuitje maševali med kugo leta 1682, in Neptunov vodnjak (1758). S kiparskega vidika gre za delo povprečne kakovosti, a je s hišami in gradom ustvarjalo baročno scenografsko kuliso in zagotavljalo dotok sveže vode. Ko so v tridesetih letih prejšnjega stoletja uredili vodovod in odprli predor pod gradom, so vodomet prestavili s cestne osi in Travnik postopoma spremenili v parkirišče, ki je ostalo v rabi do ureditve peš cone leta 2009.

Središčno vlogo trga v mestnem življenju posredno izpričuje srhljiv dogodek črne kronike iz leta 1676. 22. marca so na hitro pokopali dan prej umrlo Felicito baronico Panizzolo, a so se takoj razširili glasovi o njeni nasilni smrti. Oblasti so štiri dni kasneje odredile odkop trupla, obdukcija je sume potrdila, preiskava pa odkrila družinsko zaroto. Proti ovdoveli materi so se zakleli trije od štirih sinov: prvorojeni Anton, star 24 let, dve leti mlajši Janez Krstnik in najmlajši, osemnajstletni Karel Gabrijel, imenovan Jožef. Mater so prvotno nameravali umoriti s strupom, a neuspešno, zato jo je s strelom samokresa v glavo ubil Jožef (obdukcija je naštela »10 oziroma 11 kugel«). 5. decembra so se Goričani zgrnili na trg, da bi prisostvovali usmrtitvi plemičev. Na mrtvaškem odru jih je čakal krvnik, ki je prišel iz Ljubljane, saj ga mesto ni premoglo: brate je obglavil in morilcu naknadno odrezal še desno roko. Trupla so bila v javni opomin izpostavljena do sončnega zahoda, nato so jih pokopali v družinski grobnici v stolni cerkvi.

Tudi tolminski kmečki upor, ki je izbruhnil konec marca leta 1713, je svoj tragični epilog dobil leto kasneje na Travniku, kjer so med 20. in 23. aprilom obglavili enajst voditeljev punta, nekatere med njimi so še razčetverili. V spomin

na dogodek so na pročelje hiše na vogalu Bombijeve ulice vgradili spominsko ploščo z napisom v italijanščini, slovenščini, furlanščini in nemščini. Ko so jo odkrili leta 1992, je bilo to prvo večjezično obeležje v mestnem središču in šele leta 2010 ji je sledila plošča, posvečena Primožu Trubarju, ki je decembra 1563 v hiši na današnjem trgu Cavour »štirinajst dni zapovrstjo pridigal nemško, slovensko in laško«. Večjezične napise nosita še bronasti poprsji v Ljudskem vrtu, in sicer Simona Gregorčiča, postavljeno leta 2006 ob 100-letnici smrti, in arhitekta Maksa Fabianija, postavljeno leta 2015 ob 150-letnici rojstva. To stoji tik ob Trgovskem domu, kjer domuje slovenska knjižnica Damirja Feigla.

Povsem drugačno vzdušje je zavelo na Travniku, ko so 9. junija 1717 slovesno kronali podobo svetogorske Matere Božje. Obred so najprej nameravali opraviti na Sveti Gori, a so na prigovarjanje deželnih stanov za prizorišče izbrali mesto. Odločitev je bila pravilna, saj naj bi se dogodka udeležilo približno 30.000 ljudi, v osmini po kronanju pa so na Sveti Gori podelili 133.000 obhajil. Kronana podoba se je zadnjič spustila v Gorico maja 1992, ob obisku sv. papeža Janeza Pavla II. Med slovesno mašo na Travniku je v homiliji spodbudil mesto, »naj bo vidno znamenje enotnosti in dialoga«, saj je postavljeno na stičišču narodov in kultur. V pozivu zlahka prepoznamo odsev papeževe vizije Evrope, ki naj »diha z obema kriloma pljuč«, Vzhodom in Zahodom.

Travnik je bil prizorišče še drugih zgodovinskih dogodkov. 20. septembra 1938, ob dvajsetletnici zmage v prvi svetovni vojni, je zbrano množico nagovoril Mussolini, ki je dva dni pred tem v Trstu napovedal rasne zakone proti Judom. 20. maja 1984 so se tam zbrali Slovenci v Italiji. Na množični in politično enotni manifestaciji so zahtevali »globalno zaščito« za vse Slovence, od Milj do Trbiža. Zaščitni zakon je rimski parlament odobril šele leta 2001, desetletje po osamosvojitvi in demokratizaciji Slovenije.

Končno je bil letošnjega 8. februarja Travnik začetna točka otvoritvene slovesnosti čezmejne Evropske prestolnice kulture, ki se je zaključila v Novi Gorici, ravno tako na travniku, okrog katerega stojijo občinska stavba, knjižnica in gledališče. Tako kot njena srednjeveška predhodnica ima tudi sodobna Nova Gorica v svojem središču travnato površino, ki je ujeta v pravilno pravokotno obliko. Binom umetno/naravno je navdihnil prostorsko instalacijo Jureta Poše, ko je leta 2005 posadil *Cvetlični travnik*, za katerega je uporabil 16.000 odpadnih plastenk.

Novogoriški travnik pred občinsko hišo; foto: Carlo Sclauzero

Dr. Nina Novak Kerbler

Vsled tega in vzlic temu

V tem prispevku bomo razpravljali o pravilni izbiri jezikovnih sredstev. Pravilni? Taki, ki upošteva pravila, ki veljajo za rabo slovenskega knjižnega jezika. Uporabniki jezika se večkrat pritožujejo, da jih določila iz normativnih priročnikov ukalupljajo in omejujejo njihovo ustvarjalnost pri pisanju, zaradi česar jih ne upoštevajo in ne želijo uporabljati. Tak pristop je mogoče ubrati pri pisanju umetniških besedil ali zasebnih sporočil. Če pa so besedila, ki jih pišemo, namenjena širši javnosti, na primer uradovalna, znanstvena, strokovna, publicistična in druga, je treba slediti pravilom, ki veljajo za rabo slovenskega knjižnega jezika. Le tako zagotovimo, da naslovniki besedilo dejansko razumejo v dogovorjenih in uveljavljenih pomenih. Podobno kot pri računanju kljub ustvarjalnosti ne moremo reči, da 1 + 1 znaša 3, ampak moramo upoštevati osnovna pravila za seštevanje. V tem prispevku bomo pojasnili, zakaj neprava predloga vsled *in* vzlic *nista primerna za rabo v sodobnih besedilih, tudi če nekaterim »zvenita« lepše, bolje in učeno.*

Vsled

Nepravi predlog *vsled* je v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in *Slovenskem pravopisu* (SP) označen s časovnim označevalnikom *starinsko* (star.). Po razlagi iz *Uvoda SSKJ* (§ 153) ta označuje »[b]esed[o], pomen ali zvez[o], ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes [pa] ima arhaično patino«. Gre torej za besede, ki se sicer v jeziku še vedno uporabljajo, vendar se dojemajo kot nesodobne in zastarele.

> vsléd nepravi predl. z rod. (ẹ̑) star. *zaradi*: ~ bolezni izostati z dela; Ugotovila je, da jo zasledujejo. Vsled tega je postala previdna
> (*Slovens*
> *ki pravopis*, www.fran.si)
> vsled predl., z rodilnikom, star.
> *zaradi*: vsled bolezni ni prišla; vsled inventure je trgovina zaprta / postaral se je vsled dela in skrbi *od* / v vezniški rabi ugotovil je, da ga zasledujejo. Vsled tega je postal previden *zato*
> (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, www.fran.si)

Nepravi predlog *vsled* lahko uporabljamo v besedilih, v katerih želimo pričarati duha preteklega časa ali brezčasnost oziroma časovno nedoločenost, ki se loči od sedanjega dogajanja, npr. v fantazijskih romanih. Iz spodnjih primerov rabe iz besedil, ki jih je v lektoriranje prejela avtorica tega prispevka (označeni z *), iz besedilnega korpusa *Gigafida* in drugih navedenih spletnih virov je razvidno, da se *vsled* uporablja v sodobnih strokovnih, publicističnih in uradovalnih besedilih, ki so namenjena širšemu krogu ljudi, zato se v njih raba (časovno) zaznamovanih prvin odsvetuje. Po priporočilih *SSKJ* in *SP* v takih besedilih namesto nepravega predloga *vsled* uporabljamo predlog *zaradi*.

NAPAČNO	PRAVILNO
	KO JE AEGON III. umrl v šestindvajsetem letu svoje vladavine, 157 let po kronanju Zavojevalca, je zapustil dva sinova in tri hčerke. Njegov najstarejši sin, Daeron, je bil zgolj štirinajstletni deček, ko je zasedel prestol. Znabiti zaradi Daeronove očarljivosti in pameti, znabiti pa **vsled** spomina na dogodke med regentstvom Daeronovega očeta, princ Viserys ni vztrajal pri regentstvu /.../ (Gigafida, leposlovje, 2017)
Tudi **vsled** razmaha informacijske dostopnosti na spletu in pametne rabe digitalnih orodij se je del vloge učitelja kot posredovalca informacij preoblikoval /.../*	Tudi **zaradi** razmaha informacijske dostopnosti na spletu in pametne rabe digitalnih orodij se je del vloge učitelja kot posredovalca informacij preoblikoval /.../*
Cerarjeva se tudi **vsled** zajetne vizualne preobrazbe prelevi v individuum, ki ni več samo človek, a tudi božji lik še ne, je pa ogromno nians vmes. (Gigafida, dnevnik.si, 2016)	Cerarjeva se tudi **zaradi** zajetne vizualne preobrazbe prelevi v individuum, ki ni več samo človek, a tudi božji lik še ne, je pa ogromno nians vmes. (Gigafida, dnevnik.si, 2016)
Vsled odmevnega škandala, v katerega je bil vpleten zloglasni producent /.../ (Gigafida, 24 ur.com, 2018)	**Zaradi** odmevnega škandala, v katerega je bil vpleten zloglasni producent /.../ (Gigafida, 24 ur.com, 2018)

V primerih rabe se *vsled* pogosteje kot v vlogi predloga uporablja v vezniški vlogi (vsled tega ipd.), kjer bi se pravilno moral vezati z rodilnikom (*vsled tega, vsled navedenega* ipd.). Iz spodnjih primerov pa je očitno, da ga uporabniki jezika pogosteje uporabljajo z dajalnikom (*vsled temu*, *v sled temu*, *vsled navedenemu*, *vsled vsemu navedenemu* ipd.). To je verjetno mogoče pripisati dejstvu, da se *vsled* uporablja namesto in v pomenu *kljub*, ki se veže z dajalnikom (*kljub temu*, *kljub navedenemu*, *kljub vsemu navedenemu* ipd.). Po priporočilih *SSKJ* zvezo *vsled tega* nadomeščamo z veznikom *zato*. Tisti, ki jim je všeč *vsled*, imajo očitno težave tudi pri zapisovanju tega, saj se v naših primerih pojavljata različna zapisa – *vsled* in *v sled*.

NAPAČNO	PRAVILNO
Toda anonimka je zakrožila tudi v druge redakcije, kar pomeni, da smo **vsled tega** morali opozoriti nanjo in tudi na to, da gre za nepreverjene informacije. (Gigafida, 24.ur.com, 2016)	Toda anonimka je zakrožila tudi v druge redakcije, kar pomeni, da smo **zato** morali opozoriti nanjo in tudi na to, da gre za nepreverjene informacije. (Gigafida, 24.ur.com, 2016)
Zadeva bo za obravnavanje prišla na vrsto takoj, ko bo razpravljajoča sodnica izdala sodbo v drugi obsežni, nujni in priporni zadevi. **Vsled navedenega** se bo obravnava začela /.../ (Gigafida, dnevnik.si, 2018)	Zadeva bo za obravnavanje prišla na vrsto takoj, ko bo razpravljajoča sodnica izdala sodbo v drugi obsežni, nujni in priporni zadevi. **Zaradi navedenega/ zato** se bo obravnava začela /.../ (Gigafida, dnevnik.si, 2018)

To pa je lahko za marsikatero mikro- in malo podjetje v oljkarskem sektorju pomembna časovna in ekonomska ovira /.../ **V sled temu** so bile narejene številne raziskave /.../*	To pa je lahko za marsikatero mikro- in malo podjetje v oljkarskem sektorju pomembna časovna in ekonomska ovira /.../ **Zato** so bile narejene številne raziskave /.../*
To je odločilo, da je treba kaznivo dejanje drugače kvalificirati. **Vsled temu** je tožilstvo dolžno kaznivo dejanje prekvalificirati. (Gigafida, STA.si, 2017)	To je odločilo, da je treba kaznivo dejanje drugače kvalificirati. **Zato** je tožilstvo dolžno kaznivo dejanje prekvalificirati. (Gigafida, STA.si, 2017)
»Po svojem trdnem prepričanju svoje delo na položaju direktorja agencije opravljam strokovno in neodvisno. **Vsled vsemu** navedenemu sporočam, da ne bom odstopil s položaja direktorja agencije,« je v odzivu na včerajšnji poziv k odstopu dejal direktor /.../« (Gigafida, delo.si, 2018)	»Po svojem trdnem prepričanju svoje delo na položaju direktorja agencije opravljam strokovno in neodvisno. ***Zaradi vsega navedenega/zato*** sporočam, da ne bom odstopil s položaja direktorja agencije,« je v odzivu na včerajšnji poziv k odstopu dejal direktor /.../« (Gigafida, delo.si, 2018)

Vzlic

vzlíc nepravi predl. z daj. (î) star. hoditi hitro ~ šepavosti *kljub*
(*Slovenski pravopis*, www.fran.si)
vzlíc predl. (î)
star., z dajalnikom *kljub*: vzlic bližini se redko vidita; vzlic bradi sem ga spoznal / ni se ji posrečilo, a vzlic temu še upa
(*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, www.fran.si)

Nepravi predlog *vzlic* ima v *SSKJ* in *SP* časovni označevalnik *starinsko*, zato zanj velja enako kot za že obravnavani *vsled*. V sodobnih besedilih namesto njega uporabljamo predlog *kljub*. Kot je razvidno iz spodnjih primerov rabe, tisti, ki se jim zdi *vzlic* imenitnejši kot *kljub*, prvega celo pogosteje uporabljajo namesto predloga *zaradi*. Navedeno najverjetneje pojasnjuje, zakaj se v naših primerih *vzlic* napačno veže z rodilnikom (*vzlic pretežno neinvazivne narave*, *vzlic dodatnih težav s proizvodnjo*, *vzlic raznih naročniških akcij*) namesto z dajalnikom (*vzlic silnemu navalu občinstva*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Vzlic silnemu navalu občinstva se ni zgodila niti ena nezgoda. Občinstvo se je izborno vedlo. (Gigafida, rtv.slo, 2017) Kljub silnemu navalu občinstva se ni zgodila niti ena nezgoda. Občinstvo se je izborno vedlo. (Gigafida, rtv.slo, 2017)	**Kljub** silnemu navalu občinstva se ni zgodila niti ena nezgoda. Občinstvo se je izborno vedlo. (Gigafida, rtv.slo, 2017)
/.../ Kadar mi nekdo nameni prostor, da se kakorkoli izrazim, me vsakič znova prevevajo nenavadni občutki. **Vzlic** pretežno neinvazivne narave sem namreč vajena, da me /.../ (Spletni vir 1, 2025)	/.../ Kadar mi nekdo nameni prostor, da se kakorkoli izrazim, me vsakič znova prevevajo nenavadni občutki. **Zaradi** pretežno neinvazivne narave sem namreč vajena, da me /.../ (Spletni vir 1, 2025)

NAPAČNO	PRAVILNO
Vzlic dodatnih težav s proizvodnjo so nove generacije kartic ugledale luč sveta več kot pol leta prepozno. (Gigafida, Joker, 2006)	**Zaradi** dodatnih težav s proizvodnjo so nove generacije kartic ugledale luč sveta več kot pol leta prepozno. (Gigafida, Joker, 2006)
Ponudba in stroški priklopa ter naročnine se znajo zaradi tega precej razlikovati, posebej **vzlic** raznih naročniških akcij. (Gigafida, Joker, 2006)	Ponudba in stroški priklopa ter naročnine se znajo zaradi tega precej razlikovati, posebej **zaradi** raznih naročniških akcij. (Gigafida, Joker, 2006)

V prislovni rabi *vzlic* v zvezi *vzlic temu* ipd. običajno izraža nasprotje s prej povedanim, v spodnjih primerih pa se uporablja tudi za izražanje vzročno-sklepalnega razmerja namesto *zaradi* v zvezi *zaradi tega*, kar najverjetneje pojasnjuje tudi napačno vezavo z rodilnikom (*vzlic tega*) namesto z dajalnikom (*vzlic temu*).

NAPAČNO	PRAVILNO
	Za državnega in konferenčnega ministra tedanje Avstrije je taka pisava gotovo nekaj posebnega! ***Vzlic vsemu temu*** je Ferdinand v ljubljanskem spominu dalje časa živel nego Metternich ali pa ruski Aleksander. Takratna Ljubljana se je štela za zelo pobožno. (Ivan Tavčar, roman *Izza kongresa*, 1905)
»Poznamo vse težave, ki jih ima deželni cestni odbor, in vemo, zakaj je težko vzdrževati ceste v dobrem stanju, ampak **vzlic temu** se mora kaj storiti za ceste z Lesc na Bled /.../« (Gigafida, dnevnik.si, 2005)	»Poznamo vse težave, ki jih ima deželni cestni odbor, in vemo, zakaj je težko vzdrževati ceste v dobrem stanju, ampak **kljub temu** se mora kaj storiti za ceste z Lesc na Bled /.../« (Gigafida, dnevnik.si, 2005)
Vzlic tega je *x*, ministrica za demografijo, družino in mlade, ki meni, da so otroška nadomestila za družine z več otroki in daljši delovni čas vrtcev rešitev te težave, sekretarja *y* oklicala za »nestrpnega mladeniča«. (Gigafida, rtv.slo, 2018)	**Zaradi tega/zato** je *x*, ministrica za demografijo, družino in mlade, ki meni, da so otroška nadomestila za družine z več otroki in daljši delovni čas vrtcev rešitev te težave, sekretarja *y* oklicala za »nestrpnega mladeniča«. (Gigafida, rtv.slo, 2018)

Kdaj lahko torej uporabljamo *vsled* in *vzlic*? Kadar želimo, da se naša besedila berejo kot brezčasne fantazijske zgodbe ali romani Ivana Tavčarja iz začetka prejšnjega stoletja oziroma dela njegovih predhodnikov. Iz naših primerov rabe je očitno, da uporabniki jezika izberejo *vsled* in *vzlic*, ker menijo, da nista običajna, ter po njihovem mnenju »zvenita« lepše, bolje in učeno. Vendar pa jim zaradi svoje »oddaljenosti« od sodobnega jezika povzročata težave – uporabljajo ju pomensko napačno, vežejo z napačnim sklonom in/ali zapisujejo nepravilno. Največja težava pa je predvsem to, da ju naslovniki razumejo napačno ali drugače kot oni.

Spletni viri

Spletni vir 1: https://www.facebook.com/share/p/16sVeUcP5R/.

Nina Kremžar

(Pesniško) oblikoslovje

Meje poezije so od nekdaj zabrisane, s porastom prostega verza (ki smo se ga dotaknili v prvi letošnji rubriki) pa morda še toliko bolj. Na tem mestu se ne bomo ukvarjali z literarno-teoretskimi definicijami poetičnega, lahko pa spomnimo, da poezijo vedno opisujejo kot tisto jezikovno umetnost, kjer se oblika in vsebina neločljivo dopolnjujeta in soustvarjata celoto, ki je večja od vsote njenih delov. Tudi v sodobni poeziji, kjer prostejše oblike dovolijo vsebini, da stopi v ospredje, forma ohranja svojo težo v pesniški enačbi.

Ker smo o rimi že govorili v prejšnji rubriki, se bomo tokrat posvetili drugim pesniškim postopkom, ki temeljijo na ponavljanju (in so za sodobno poezijo primernejši, ker so obloženi z manj tradicije kot rima), asonanci (ponavljanje samoglasnika) in aliteraciji (ponavljanje soglasnika) – pri obeh gre za zvočni postopek, ki pa hitro postane pomenski. Določeni zvoki namreč nujno zbujajo asociacije in ustvarjajo atmosfero – samo pomislimo recimo na sonet *Voyelles* (Samoglasniki) Arthurja Rimbaudja, ki samoglasnikom pripiše barve. Govorci jezika tudi sicer zvoke povezujejo s pomeni – glas *o* deluje globlje in bolj temno kot recimo glas *i*. V svoji pesmi *Funeral Blues* recimo W. H. Auden zadnjo kitico obloži z glasovi *o* in *u*, s čimer žalovanje in žalost stopnjuje do vrhunca.

Ker so v besedah ponavadi soglasniki tisti, ki pomensko razločujejo besede, aliteracija ponuja še več možnosti za poigravanje. *T* in *d* nam bosta recimo prišla zelo prav, ko bomo skušali ujeti ritem korakov, bobna, konjskih kopit … Šumniki bodo za veter in gibajočo vodo. Povezave med zvoki narave in jezika so spontane in globoko vraščene. Zato bomo, če pozorno poslušamo, lahko pomen v svojo pesem nanesli v plasteh. Kot v Poejevem *Krokarju* beseda *nevermore* postane ptičji krik.

Ker je poezija v svoji osnovi vizualna umetnost, je zunanja forma enako pomembna kot zvočni postopki. Kako je pesem postavljena na stran, kje so beli prostori, kako dolgi so verzi … Vse to vsaj podzavestno vpliva na bralsko izkušnjo, zato mora avtor tovrstne odločitve nujno sprejemati zavestno. Če se za nekim oblikovnim postopkom ne skriva avtorjeva namena, bo pesem šibkejša tako slogovno kot vsebinsko.

Dolgi verzi zahtevajo počasnejše branje. V ekstremu pridemo do poezije v prozi (tu propade celo definicija, da je poezija besedilo, pisano v verzih), ki svojo poetičnost črpa iz načina upovedovanja. Takšna poezija si lahko privošči biti narativna, izredno zanimive pa so lahko prav lirične pesmi v prozi. Po drugi strani kratki verzi narekujejo več premorov – ob vsakem verznem prestopu bralec nujno postoji, da oči zdrsnejo v naslednjo vrstico. Spretna raba enjambmenta (verznega prestopa, ker se stavek ne konča z verzom, temveč prestopi v naslednjega) je vsaj po mojem mnenju en pomembnejših postopkov, saj verz pomensko odpira.

Naslednja odločitev, ki jo mora avtor sprejeti, je raba ločil in velikih začetnic. Dandanes se veliko pesnikov odloči za opustitev ločil, s tem pa ritem branja bolj intenzivno prenesejo na verz in njegove prestope in, kot sem omenila, dodatno odpirajo pomen

verza. Možno je tudi opuščanje samo končnih ločil (kot sta pika in velika začetnica). Ameriški pesniki zelo intenzivno posegajo po pomišljaju, kot je to počela že Emily Bishop, nemški avtorji se lahko poigravajo z velikimi začetnicami samostalnikov in tako dalje. Če zmoremo poezijo brati še v kakšnem tujem jeziku, nam lahko to ponudi kar nekaj inovativnih idej, ki jih lahko poskusimo tudi v materinščini.

Še en del zunanje forme obstaja, na katerega pogosto pozabimo, in sicer naslov. Avtorji prepogosto svoje pesmi poimenujejo preprosto s prvo frazo oziroma verzom ali nekim splošnim pojmom, ki je sprožil navdih, ob napisani pesmi pa ne služi drugemu kot temu, da zaseda mesto (recimo pesem o morju, ki ima naslov *Morje*). Takšni naslovi še tako dobro pesem zbanalizirajo, še posebej, ko jo nepotrebno in pretirano razložijo. Naslov je osrednji del pesmi, ki ji da okvir, jo lahko pomensko razširi, prav tako zbuja pričakovanja, s čimer se lahko pesem poigra in preseneti. Trdim torej, da dobre pesmi prevečkrat spodletijo pri naslovu, zato je o njem treba še posebej dobro premisliti (ali pesem pustiti nenaslovljeno). V branje predlagam odlično (sicer angleško) pesem (oziroma pesniški »seznam«) *Places with Terrible Wi-Fi* (avtor je J. Estanislao Lopez, pesem pa je dostopna na več spletnih portalih).

Četudi se želimo uriti v pisanju prostega verza, so lahko izredno koristna vaja tradicionalne forme, kjer se mora vsebina nujno podrediti oblikovnim okvirjem (glej 1. vajo). V teh okoliščinah nujno postanemo bolj inovativni, kar lahko v našo poetiko vnese želeno svežost. Pri takšnih poskusih je pomembno, da se ne zamejimo preveč – če nam ne uspe v popolnosti ohraniti forme in se iz nje izvije nekaj čisto drugega (morda celo solidna pesem), si moramo to dovoliti. Ravno v tem se skriva možnost za nove ideje in čisto izvirna besedila. Vedno bom trdila, da lahko (morda celo mora) haiku v jezikih, kot sta slovenščina in angleščina, krši pravilo 17 zlogov (razlog se skriva v lingvističnih značilnostih jezikov, njihovi hitrosti in dolžini besed, a to je debata za kdaj drugič). Kot drug primer pa lahko omenim ameriško pesnico Diane Seuss, ki je za svojo zbirko *frank: sonnets* prejela Pulitzerjevo nagrado za poezijo. Pesmi v zbirki so soneti le zato, ker jih sama tako poimenuje, s tradicionalno formo pa nimajo (razen števila verzov) prav nič skupnega. Seuss tako svojo poezijo postavi v (zelo robat in zelo star) okvir, izzove literarno tradicijo in jo uspe tako popolnoma presenetiti.

Oblikovnih elementov, o katerih bi se dalo govoriti, je še kar nekaj, a kot vedno v *Vajah v slogu*, je tudi zdaj po mojem uvodu čas, da preidemo od besed k dejanjem. In pisanju.

1. vaja – igra s formo

Poskusiti nekaj novega je vedno dobra ideja, ko se nam zdi, da smo zašli v slepo ulico in začeli pisati po šabloni. Zato za prvo tokratno vajo predlagam urjenje v formi. To ne pomeni, da bomo poskusili napisati sonet in si glavo razbijali z naglašenimi in nenaglašenimi zlogi. Svetovna zakladnica pesniških form je izredno bogata in morda nas ravno oblika, za katero še slišali nismo, spodbudi in prevetri našo lastno poetiko. Vedno lahko brskamo po spletu, hkrati pa priporočam tudi knjigo *Oblike duha*, kjer Boris A. Novak zbere najštevilčnejše pesniške oblike ter jih opremi z razlago in lastnimi primeri. Naj se knjiga odpre na poljubni strani, ki nam bo predpisala obliko, s katero se bomo tisti dan spoprijeli. Za začetek predlagam kar pesniški »seznam« – naj bo tisto, kar vse stvari na seznamu povezuje, razvidno le iz naslova.

Dr. Matjaž Barbo

Lojzetu Lebiču ob minuli devetdesetletnici

Med vsemi slovenskimi skladatelji uživa Lojze Lebič prav posebno mesto. V strokovni javnosti in širši zavesti danes upravičeno velja za enega velikanov slovenske glasbe. Ob njegovi devetdesetletnici lani so se mu poklonile praktično vse osrednje slovenske glasbene institucije.

Foto: arhiv Kulturnega društva Mohorjan

S priložnostnimi, včasih veličastnimi, včasih komorno občutenimi poklonitvenimi koncerti, razstavami, okroglimi mizami in drugimi dogodki so k praznovanju skladateljevega jubileja prispevali najpomembnejši slovenski orkestri in zbori. Posebne koncerte in prireditve so pripravili organizatorji Slovenskih glasbenih dni, Slovenska filharmonija, RTV Slovenija, ljubljanska Glasbena matica, Akademija za glasbo, Filozofska fakulteta in številni drugi. Posebno pozornost so mu namenili v rodnih Prevaljah, kjer so razglasili Lebičevo leto in ga obeležili z različnimi dogodki, koncerti, razstavami in predavanji. V tem okviru so pripravili celo kviz o prevaljskih skladateljih, namenjen osnovnošolcem. Med nepozabnimi dogodki je morda na posebno pomenljiv način izstopal sklep tekmovanja Naša pesem v Mariboru, ko so Lebiču podelili Gallusov kipec za njegov prispevek k zborovstvu. Polna Unionska dvorana pevcev, dirigentov in poslušalcev je ob tej priložnosti skladatelja počastila s stoječimi ovacijami, potem pa je sledila ganljiva izvedba Lebičeve slovite priredbe koroške ljudske pesmi *Ta druml'ca je zvomlana*, pri kateri so sodelovali vsi navzoči v dvorani. Pretresljiv trenutek, morda tudi zaradi svoje spontanosti, vpete v nekakšno samoumevno gesto, je kot iskren izkaz globokega spoštovanja subtilno nakazoval pomen, ki ga ima Lojze Lebič za slovensko kulturo in posebej za glasbo.

Širša prepoznavnost skladatelja morda še posebej izstopa, če upoštevamo običajno zapostavljenost sodobne slovenske glasbe v širši slovenski kulturni zavesti. Poleg tega na poseben način preseneča široka priljubljenost Lebičevih del ob dejstvu, da gre vendarle za skladatelja, ki je vse do danes ostal zavezan modernističnim načelom, s tem pa glasbenemu jeziku, ki se v načelu odmika od poslušalskih navad in estetskega obzorja povprečnih poslušalcev. Verjetno je eden od razlogov za to dejstvo, da je njegova poetika ves čas ostala zavezana globokemu notranjemu občutku, čisti zavesti v iskanju individualnega jezika, ki ga zaznamuje globoka odgovornost do ustvarjanja, hkrati pa neomajna etična drža v odnosu do poslušalcev in pravzaprav celotne širše družbe. Pri tem se Lebič navezuje na klasični vzor antičnega pojmovanja glasbe kot umetnosti,

v kateri se znanje o razmerjih in odnosih pretaka v harmonijo sveta, družbe in posameznika; v soglasju s številčnimi razmerji, dojetimi v racionalnosti matematičnih operacij in fizikalnih zakonitosti, prežarja glasbo še njen etični smisel, s tem pa smoter in pomen.

Iz tega se morda poraja tudi Lebičeva posebna občutljivost za širšo kulturno dediščino, ki se ji je posvetil pri svojem študiju arheologije, še preden se je izraziteje zavezal glasbi. Slednji je sicer veljala že njegova najzgodnejša pozornost, ki jo je izpričevala očaranost nad domačo koroško ljudsko glasbo in nad zvoki prevaljških orgel, na katere je igral njegov oče, tamkajšnji učitelj in organist.

Glasbi se je v svoji mladosti približeval postopoma, z nekako poudarjeno spoštljivostjo in občutljivostjo. Na Akademijo za glasbo se je vpisal šele triindvajsetleten, ko je že zaključil študij arheologije. Pred tem pa je vendar še kot srednješolec napisal nekaj svojih nepozabnih del, vključno z omenjeno *Druml'co*. Ob študiju kompozicije in dirigiranja, še bolj pa ob preučevanju sodobnih partitur in posnetkov, spoznavanju novih kompozicijskih poetik, obiskovanju festivalov in koncertov je svoj navidez trdno postavljen kompozicijski jezik izpopolnjeval, ga brusil, pozneje vse smeleje ostril in preskušal njegove tradicionalne meje. In to v vseh smereh: v brisanju tonalitete, v opustitvi pulza enakomernega metruma, v odpovedi zvrstnih okvirov, celo v osvobajanju izvajalca. Pozneje je priznal, da je v nekem trenutku spoznaval, kako zaslepljujoča je bila tovrstna svoboda, od katere se je zdelo, da bo generacijo njegovih ustvarjalcev razneslo.

Vključil se je v skupino skladateljev *Pro musica viva*, vendar je bilo sprva njegovo delo nekoliko v ozadju. Sam pravi, da je tedaj bolj poslušal zgovornejše kolege. V tem obdobju se je začel najprej uveljavljati kot poustvarjalec, že konec petdesetih let kot dirigent Akademskega pevskega zbora Tone Tomšič, nato pa v šestdesetih letih kot umetniški vodja Komornega zbora RTV Ljubljana. Njegovo vodenje zborov je postalo odslej merilo mnogim, ki so mu sledili. Skrbno je sestavljal program, iskal in izbiral zapostavljene avtorje, izvajal drzne novitete in spodbujal nastanek novih del. Kmalu so začeli njegovo delo ceniti tudi v tujini. Njegova moralna brezkompromisnost in intelektualna širina sta pogosto izzivala svetohlinsko, intrigantsko okolje. To je bil verjetno tudi eden glavnih razlogov, zaradi katerih je pustil vodenje zborov, pozneje pa tudi poučevanje na Pedagoški akademiji. Dolga leta je predaval na Oddelku za muzikologijo Filozofske fakultete, kljub vsem njegovim referencam pa ga vendarle niso povabili za predavatelja na glasbeno akademijo.

Njegov skladateljski opus je postopoma rasel v vseh smereh. Poleg vokalnih del, zlasti zborov, ki ostajajo vse do danes stalnica njegovega ustvarjanja, se posveča tudi večjim vokalno-instrumentalnim skladbam. Zvest svoji estetiki se ne odloča za opero, čeprav se loti tudi različnih glasbeno-scenskih oblik z večjim izvajalskim korpusom in priključenim odrskim gibom. V svojih delih uporablja besedila vrhunskih literarnih ustvarjalcev, zapostavljene pesnike, srednjeveške verze, molitve, uroke, celo politično provokativna besedila idr. Poleg tega piše za velike orkestrske korpuse – tako silovite simfonične skladbe in priljubljena koncertantna dela. Velik je njegov komornoglasbeni opus za

različne sestave, instrumente in soliste. Praktično v celoti je nastal iz naročil in pobud različnih glasbenikov; najprej slovenskih, potem tudi tujih. Skoraj neopazno je v zadnjih desetletjih postal eden največkrat izvajanih in najbolj cenjenih sodobnih slovenskih skladateljev. S svojimi skladbami se predstavlja ne le na vseh pomembnejših slovenskih odrih, ampak je gost tudi številnih velikih glasbenih festivalov po vsem svetu. Mnogi ugledni ansambli in orkestri z uspehom izvajajo njegove skladbe.

Skladatelj se pogosto oglaša tudi kot razmišljujoč razumnik. Odmevni so njegovi strokovni prispevki, morda še bolj pa njegovi intelektualno poglobljeni zapisi v časopisih in revijah, eseji, pogovori in nastopi. Temeljit in prodoren je kot mislec in umetnik, kot skladatelj in poustvarjalec, kot glasbenik in – človek.

Čeprav je za svoje delo nekoč zapisal, da je »otrok modernizma«, se v resnici ni povsem slepo in brezpogojno zavezal modernističnim glasbenim načelom. Njegova glasba se tudi v obdobju najizrazitejšega modernističnega iskanja ne razblinja v neurejenem kaosu vsemožnega, temveč ostaja zavezana globljim notranjim načelom smiselno urejevanega in trdno oblikovanega zvočnega urejanja časa. Tega nikoli ne zamejuje statična šablonska zamisel, ampak ostaja v zavesti o odgovorni etični vlogi glasbe Lebič vedno zavezan predstavi o glasbi kot znanilki »harmoničnega« ravnovesja njenih notranjih razmerij. Namesto suhoparnega modela, ki so mu pogosto tako ali drugače sledili celo nekateri njegovi modernistični vzorniki, ohranja dinamiko porušene simetrije, ki jo išče v rahlem, a stalnem odklonu od vzpostavljenega modela, v zavestni »napaki« znotraj navidez čvrsto postavljenega sistema. Njegova glasba ostaja bolj podobna naravi, katere ritmične in oblikovne premene so vsakič iste, a nikoli enake; tako kot drevo, ki raste v čudovito pravilno in prepoznavno krošnjo, katere veje in listi oblikujejo pravzaprav navidez nelogične in neurejene vzorce, ki se vsakič znova rahlo oddaljujejo od sistema, a ga pravzaprav prav s tem izoblikujejo. Lebičeva glasba je pitagorejsko prepredena s sistemi harmoničnega urejevanja glasbenih proporcev, a hkrati nikoli ne pozablja moralne odgovornosti in etične vloge, ki ji je zaupana. Kot pripoved, ki v Božji logiki prejema pravi smisel svojega obstoja, zato v njej tudi išče vzorce svojega oblikovanja in v njej utemeljuje svojo pravo estetsko bit. Lebičeva glasba zato raste v stalnem iskanju ravnotežja med logiko razuma in srca, kot to poimenuje nekoč sam.

V tem smislu je Lebič morda bolj kot drzen inovator pravzaprav nekakšen glasbeni arheolog s pretanjenim posluhom za arhetipsko, skrito pod plasti vidnega. Njegova glasba je tako na eni strani sodobno izostrena in nova, a hkrati v tej svežini skrivnostno domača in prijetna. Čeprav se izogiba preprostim modelom pripovedovanja, je v svoji globini razumljivo in nezgrešljivo povedna ter prepričljiva. Od vsega začetka so mu blizu zlasti ljudski spevi in motivi, v svoji pripovedi pa naslojuje tudi plasti, v katerih prepoznavamo širše glasbeno izročilo. A tudi ko se ne opira na prepoznavne kompozicijske prvine, se zdi, kot da njegovo glasbo že davno poznamo, kot da v naši notranjosti ob njenem poslušanju poodmevajo plasti nekega globljega spomina. Objame nas v celoti, je v izziv razumu, veselje srca in tolažba duha.

Aleš Čeh

Državljan Kane in čarodej med režiserji

Da se je Državljan Kane *(1941) znašel na vatikanskem seznamu kanoniziranih filmov, ni naključje. Navsezadnje gre za film, ki je s presenetljivim konsenzom tako kritikov kot gledalcev pogosto razumljen kot vrhunec umetnosti gibljivih slik.*

Po tem posebnem mestu v kritiško-gledalskem panteonu mu lahko konkurirajo le *Pravila igre* (*La règle du jeu*, 1939), slovita francoska satira, ki je morda bolj kot katerikoli drug umetniški izdelek napovedala drugo svetovno vojno. A *Pravila igre* so francoska, *Državljan Kane* pa je ameriški, kar pomeni, da je produkt hollywoodskega sistema. Produkt vse od konca prve svetovne vojne najmogočnejšega filmskega aparata na svetu, ki je postal temelj tega, kar si predstavljamo kot film. Ko slišimo, da se govori o filmih, si nezanemarljiv del človeštva predstavlja prav hollywoodski ameriški film. Toda skrivnost *Državljanove* kakovosti ni v tem, da gre za hollywoodski film, temveč v tem, da je film, ki nastopi proti kapitalizmu, s tem pa tudi proti Hollywoodu, ki prvega v propagandni obliki večkrat prezentira.

Državljana Kane je režiral Orson Welles. Opisati njegovo ustvarjalno pot je nehvaležno opravilo, saj ne gre toliko za pot, kot za silo, ki je udarila in spremenila svet ter naše dojemanje (pop)kulture. Ker je bilo o slovitem avtorju napisanih že nešteto biografskih tekstov, želim bralcem *Zvona* ponuditi alternativen pogled: *Orson Welles po srcu ni bil gledališčnik in ne filmar, ne pisatelj in ne producent. Bil je čarodej*.

Cirkuško in odrsko čarodejstvo je Welles občudoval že kot otrok. V Wisconsinu je za družino in prijatelje izvajal čarovniške trike, pogosto celo z rekviziti, ki jih je sam izdelal – in to trike, o katerih ni bral v različnih čarovniških priročnikih ali slišal od ust do ust, pač pa jih je naumil popolnoma sam. Kot najstnik je v vlogi iluzionista sodeloval v različnih potujočih gledaliških skupinah, a z zaposlitvami na resnejših projektih, najprej gledaliških in kasneje filmskih, je čarovniške in iluzionistične trike moral pustiti ob strani. Da pa nanje ni nikoli pozabil, priča leto 1943, ko je Welles kot že svetovno prepoznaven avtor radijskih in gledaliških iger ter filma ustanovil šov, poimenovan *The Mercury Wonder Show*. Namenjen je bil krepitvi načete morale ameriške medvojne družbe, združeval pa je prvine gledališča, cirkusa in čarovniških trikov. Orson Welles je kot režiser zase predvidel in tudi izpeljal vlogo nastopaškega čarodeja – tudi tokrat si je trike izmišljal sam.

A njegov najznamenitejši čarovniški trik ostaja radijska priredba znanstveno-fantastičnega romana *Vojna svetov* (radijska upodobitev 1938), ki je, če si dovolimo še en superlativ, največja družbena iluzija 20. stoletja. Orson Welles je igro zasnoval v dveh delih. Prvega je napisal kot izredno novinarsko poročanje o napadu Nezemljanov na New York, drugega pa kot bolj zvesto

adaptacijo romana, ki se – kot v predlogi – konča z ugotovitvijo, da so zavojevalske marsovce nazadnje pokončali mikrobi v vodi in zraku, ne pa militantno, do zob oboroženo človeštvo.

Radijsko igro so izvedli v živo in jo na dan izvedbe v eter poslali ob 20.00 po newyorškem času. Vse je potekalo gladko, Welles pa se je spet izkazal kot nadarjen v več poklicih, saj je poleg režije in scenarija prevzel tudi glavno vlogo.

Dobre pol ure po začetku predvajanja, ob 20:32, je izvršni producent, ki je za zastekljenim prostorom spremljal izvajanje v živo, dobil usodni klic. Nadrejeni v radijskem podjetju so se po posredovanju nekih lokalnih oblasti oglasili z zahtevo, da se radijska igra nemudoma prekine in se poslušalcem pred nadaljevanjem jasno sporoči, da gre za fiktivno zgodbo, da Amerike nihče ne napada, še najmanj pa zavojevalci z Rdečega planeta. Welles seveda s čim takim ni soglašal, zato je zahtevo ignoriral in neprekinjeno nadaljeval s prenosom. Ko se je radijska igra prevesila v drugo polovico, se je v prostorih studia že trlo policistov, ki so skušali s silo doseči, da bi se predvajanje prekinilo. Radijsko igro so poslušali po vsej Ameriki in v nemirnem predvojnem času je kolektivna psihoza dosegla, da je nezanemarljivo število Američanov menilo, da se invazija dogaja tudi v resnici. Producente je med drugim klical župan nekega ameriškega mesta na zahodu, ki je iz prve roke poročal, da na ulicah njegovega mesta vlada panika, saj prebivalci po ulicah postopajo z orožjem, prepričani, da bodo Nezemljani kmalu od uničenega New Yorka dosegli tudi Zahod. Naslednje jutro se je kolektivna psihoza seveda že končala, saj so po vsej Ameriki časopisi poročali o nenavadno realistični radijski igri, ki je nič hudega sluteč sprožila paniko. Članki so si v prihajajočih tednih sledili drug za drugim in v manj kot mesecu so ameriški časniki ter tabloidi izdali več kot 12.500 prispevkov o igri, kar jo naredi za najbrž najodmevnejši fikcijski radijski program v zgodovini. Manj kot teden dni po izdaji jo je v enem od svojih govorov točno leto dni pred invazijo na Poljsko in uradnim začetkom druge svetovne vojne omenil celo Hitler, tudi sam tedaj na skrivaj že povezan z ameriškimi stebri popularne kulture, o čemer lahko beremo v knjigi *Hitlerjev pakt s Hollywoodom*, ki je v slovenskem prevodu izšla leta 2015 pri založbi UMco.

Orson Welles je bil torej čarodej, iluzionist. V osrčju njegove ustvarjalne biti je iluzija, utemeljena na blagi psihološki manipulaciji publikuma. Samega sebe je opisoval kot »religioznega človeka brez religije«, kot nekoga, ki verjame v višji red, transcendentno strukturo vesolja, a ne sledi institucionirani veri. Še več: kot nekdo, ki je velik del kariere namenil portretiranju zlorabe avtoritete in politične moči, je bil izjemno kritičen tudi do verskih institucij, vključno z Vatikanom. To v najbolj polni meri izraža Wellesovo moč, ki sem jo v uvodu imenoval kot silo. Umetnik, ki mu nihče ne more očitati popolne virtuoznosti, niti tisti ne, na katere je večkrat letela njegova kritika.

Orson Welles obkrožen z novinarji odgovarja na vprašanja glede priredbe *Vojne svetov*. Foto: *The Express* 1938, pravice dane v javno last.

Tudi *Državljan Kane* je v resnici čarodejska iluzija, zato ga lahko kot takega analiziramo. Če smo bili kdaj priča čarodejski predstavi, vemo, da se čarovniški trik začne graditi in zastavljati že mnogo pred

trenutkom, ko iluzijo končno ugledamo. Treba je zgraditi atmosfero, vzpostaviti pravila, občinstvu dati občutek, da razume, kaj gleda …

Državljan Kane opisuje življenje izmišljenega Charlesa Fosterja Kana, bogatega lastnika časopisne mreže, ki na svoji smrtni postelji izreče besedo *rosebud*, v dobesednem prevodu popek vrtnice. V filmu nato retrospektivno sledimo novinarju Thompsonu, ki skuša po Kanovi smrti razvozlati pomen skrivnostnega sporočila. Spremljamo okruške zgodbe fanta, ki je že kot otrok zapustil starše in pod varstvom mecena odraščal kot kmalu eden najbogatejših Zemljanov. Pri petindvajsetih je kupil podjetje New York Inquirer, ki se je ukvarjalo z rumenim tiskom, kar ga vrže v spektakularne politične boje, ki rezultirajo celo v poroki s predsednikovo nečakinjo. Welles je iluzionist: gledalcu ponudi spektakel, politične spletke, prepire s kolegi, podkupovanje, skratka ponudi blišč, da prikrije tiho osebno dramo v ozadju. Kane začne svojo bogastvo tudi simbolno reprezentirati z ogromnim dvorcem, ki ga polni s predrago kramo, umetninami in eksotičnimi predmeti, dokler na ta način sam sebi ne zgradi ječe materializma, iz katere ne more priti srečen. Kaže, da akumulacija kapitala vodi v odtujenost, izolacijo in izgubo osebnih vrednot, s tem pa tudi zruši idejo ameriškega sna, kar je bila leta 1941 izjemno pogumna tema. V času druge svetovne vojne se je vsako portretiranje ameriškega načina življenja kot ne-absolutno pravilnega za ves svet zdelo izdajalsko. Podobno kot številni prizori, kjer Kane vpliva na zgodbe, ki jih lansirajo pri njegovem časopisu in kasnejšem medijskem konglomeratu. Svoboda ameriškega tiska je bila leta 1941 ena največjih vrednot, ki si je ni upal preizpraševati praktično nihče drug.

Welles pa je čaral tudi s filmskimi tehnikami, saj je z *Državljanom* praktično iznašel sodobni film, kot jih gledamo še dandanes. *Državljan Kane* je eden izmed prvih filmov, ki je zavrgel linearno, kronološko pripoved; uporabljal je različne okularizacije (ustreznica fokalizacije v svetu filma – pomeni, da je bila zgodba posredovana z doživljajskega vidika več likov); je med prvimi filmi z nezanesljivim pripovedovalcem; uporabil je tehniko flashbacka na nove, izvirne načine; prav tako je popolnoma zavrgel dramatski trikotnik, ki so ga filmi do tedaj brez izjeme uporabljali: Kane, glavni lik, umre na samem začetku filma, gledalec torej od prve minute ve, kakšen bo razplet. Poglobil je tudi tehniko globinskega fokusa, prav tako nizke posnetke, na popolnoma nove načine je miksal glasbo in zvok, edinstveno je uporabljal žerjav za posnetke iz zraka itd.

Osebno koncepta »najboljšega filma« ne maram preveč in *Državljan Kane* ni niti moj osebni najljubši film. A ob ponovnem ogledu mojstrovine Orsona Wellsa sem moral priznati dvoje. Prvič, če obstaja kak film, ki je »najboljši vseh časov«, je to verjetno res *Državljan Kane*, ki še več kot osemdeset let po izidu ostaja kakovosten kot na dan izida. In drugič, Orson Welles je čarodej, umetnik s silo, ki jo izkazujejo samo največji v zgodovini – Shakespeare, Beethoven, Michelangelo … Njegova sposobnost, da s filmskim jezikom ustvari iluzijo in jo nato razblini pred gledalčevimi očmi, je kot vrhunski čarovniški trik. *Državljan Kane* tako ni samo film o enem človeku, temveč o sami naravi pripovedi. Če je umetnost res najlepša laž, kot je nekoč dejal francoski skladatelj Claude Debussy, potem je Welles v *Državljanu Kane* dosegel njeno najčistejšo obliko kot malokdo pred njim.

Dr. Urška Perenič

Matilda Šebenikar: samo teta Rudolfa Maistra ali predvsem (samo)svoja narodna delavka?

Avtorica tale droben prispevek z velikim spoštovanjem ob priložnosti 60. osebnega jubileja posvečam prof. ddr. Igorju Grdini, sijajnemu in (samo)svojemu literarnemu in kulturnemu zgodovinarju, ki nas je tudi (na)učil, kako v drobnih, majhnih in navidezno nepomembnih stvareh kdaj (u)zreti velike ali vsaj večje zgodbe. Pa tudi, da je ne samo vredno biti (samo)svoj, ampak – in če je treba – tudi proti vsem!

Najbrž jih razen v ožjem lokalnem okolju Rakeka in Unca oziroma na širšem Notranjskem ni prav veliko, ki bi kdajkoli slišali, kaj šele znali več povedati o Matildi Šebenikar (1847–1933), ki jo *Slovenski biografski leksikon* pozna kot pesnico in narodno delavko Matildo Sebenikar. Prispevek v njem ji je leta 1967 posvetil (pred petdesetimi leti preminuli) literarni zgodovinar France Koblar (1889–1975), ki je sicer izhajal iz Železnikov (torej ga k pisanju ni mogel gnati kakšen lokalpatriotizem) in je med vsem drugim zaslužen za ureditev (iz)branih del oziroma spisov Franceta Bevka, Frana Saleškega Finžgarja (pri Mohorjevi družbi, 1959–1962), Simona Gregorčiča, Dragotina Ketteja, Ivana Preglja (tudi pri Mohorjevi družbi, 1962–1970) in nekaterih drugih velikih imen slovenske književnosti. V zelo jedrnatem, a vendar tehtnem članku – če samo pomislimo, kako omalovažujoče se je starejša (moška) literarna zgodovina znala izrekati o nekaterih ženskih peresih ali jih je v morda še slabšem primeru zamolčala –, je težišče posvečeno njeni besedni ustvarjalnosti. Pravzaprav gre za evidentiranje publikacij, kjer je objavljala, in sicer so bili to: mladinska lista *V(e)rtec* (1871–1944) in *Zvonček* (1900–1939), prvi slovenski ženski časopis *Slovenka* (1897–1902), kulturno-literarni mesečnik *Dom in svet* (1888–1944) ter politično glasilo tržaških Slovencev *Edinost* (1876–1928).

V nasprotju s tem pa bomo v »velikih zgodbah« slovenske literarne zgodovine (o katerih ne najbolj plodoviti in od sebi podrejenih nagrajevani ter z univerzitetnimi ali akademskimi titulami okinčani domači literarni teoretiki in zgodovinarji že vsaj dve desetletji vztrajno zatrjujejo, da naj ne bi bile več mogoče) oziroma literarnozgodovinskih knjižnih pregledih Matildo Šebenikar iskali zaman. Kaj šele, da bi bilo njeno pisanje ovrednoteno in označeno, četudi samo za poučno retorično in vsebinsko prazno leporečenje, kar so besede, ki jih je sicer visoko cenjeni literarni zgodovinar Anton Slodnjak namenil dvojezični in vsestranski literarni ustvarjalki Luizi Pesjakovi. Slednja je s svojimi čudovitimi pesmimi za otroke in mladino polnila strani prej omenjenega lista

V(e)rtec – kjer je svoje »zatočišče« za nekaj časa našla tudi Matilda Šebenikar. Fran Erjavec in Pavel Flerè v knjigi *Starejše pesnice in pisateljice*, ki je leta 1926 (še pred smrtjo Šebenikarjeve) izšla v seriji Slovenski pesniki in pisatelji (v izdajateljstvu in založništvu Učiteljske tiskarne v Ljubljani), časopis po pravici imenujeta za svojčas »[p]ravo zatočišče ženskih pesnic in pisateljic«. Ob literarnih prispevkih zares dolge vrste ustvarjalk, med katerimi so: Klotilda Žagarjeva, Albina Pirčeva, Dragotina Tomšičeva, Barbika Höchtlova, Katarina Groser, Meta Pukl, Ana Križmanova, Eliza Steinmetzova, Leopoldina Kersnik – Rottova, Janja Miklavčičeva, Albina Ternova, Nežika Zupanova, Ana Pourjeva, Jožefa Bdausova, Ivana Lebnova, Kristina Perovska, Ivanka Javornikova, neka Antonija F., Gorislava in Pavlina ter Dragojila Milek, pa z navdušenjem pozdravljata tudi Matildo Šebenikar. Iz prvega letnika izhajanja *V(e)rtca* sta izvzeti njeni črtici *Kapelica v gozdu* ter *Spanje in smrt*, iz leta 1875 je omenjena povestica *Angel*.

Prva izmed črtic, ki obenem velja za prvo avtoričino objavo, pripoveduje o ganljivem ponovnem snidenju dolgo izgubljenega brata in sestre. Milko v kapelici v gozdu najde molitvenik, ki mu je pripadal v otroštvu, kar v njem sproži plaz spominov na izgubljeno družino, ko v kapelico vstopi Jela, v kateri prepozna svojo sorojenko. Mladi bralec iz njunega pogovora izve tudi o tragičnih okoliščinah ločitve zaradi vojne in smrti staršev. V drugi izmed črtic je avtorica (v sozvočju s krščansko usmeritvijo *V(e)rtca*) prikazala dva angela – počitka in smrti, ki se, ko tišina objame zemljo, odločita, da bosta noč preživela na gori. Toda če prvi kot nevidni glasnik dobrotljivega Boga človeštvu prinaša srečo in opravlja sladko in častno poslanstvo, se drugi žalosti, saj čuti, da ga imajo ljudje za svojega najhujšega sovražnika in ob njegovem imenu polni strahu le trepečejo. Vendar ga angel počitka potolaži, da tudi on kot angel smrti opravlja častno in blagoslovljeno nalogo za pobožne in zveličane duše. O prehodu iz zemeljske bolečine v nebeško radost in mir govori tudi tretja izmed omenjenih črtic oziroma povestic, v kateri pa hudo bolnega otroka v beli tančici in ob spremljavi petja v svetlo nebo odnesejo trije angeli. Povestico zaključuje prizor v jutro prebujajoče se narave in zvonjenje cerkvenih zvonov, ki naznanjajo, da je ljubljeni otrok postal »lep angel«, ki zdaj na nebu prebiva pri svojem očetu.

Morda na tem mestu ni odveč dodati, da je list *V(e)rtec* v dobi, ko je v njem nekajkrat nastopila Matilda Šebenikar, vodil in v veliki meri sam pisal (zraven pa pridobival starejše in mlajše ter različno uveljavljene sodelavce, med katerimi poleg tete Matilde in znamenite Luize Pesjakove omenimo vsaj še vélikega Dolnjeretijca Frana Levstika) njegov ustanovitelj in njen nečak (po polbratu Bernardu Tomšiču, 1811–1856). Bil je to vzgojitelj in pisatelj Ivan Tomšič (1838–1894), po rodu iz belokranjske Vinice – ne tako zelo daleč od Trebnjega, kjer je Matilda, roj. Tomšič, pokukala v svet 13. februarja 1847. Gotovo pa je bolj znano dejstvo, da je bil poleg urednika *V(e)rtca* naši pesnici (po sestri Franji, por. Maister) nečak Rudolf Maister (1874–1934). Oziroma: da je bila Matilda Šebenikar njegova teta.

In skupaj z možem Lovrencem Šebenikarjem skrbnica tako njemu kot njegovemu bratu Ernestu Maistru, potem ko sta mladoletna izgubila očeta in se je njuna mati Franja preselila na Unec k sestri in svaku. Kakor navaja poznavalec lokalne zgodovine Notranjske Franc Valentin Perko v spletni predstavitvi o življenju zakoncev Šebenikar, sta teta in stric Rudolfa tudi finančno podpirala

pri šolanju in mu nazadnje na Uncu, kamor je dolga leta zahajal na počitniški oddih, 1933. leta (in sáma brez potomcev) prepustila hišo s posestvom – kjer je že leta 1934 dočakal konec svojega tuzemskega življenja.

Težko je oceniti, koliko sta bivanje na Uncu in bližina tete Matilde dejansko zaznamovala Maistrovo literarno ustvarjanje. Vsekakor pa je mogoče predpostavljati, da ga je njeno pesnjenje moralo prepričevati o tem, za kako važno početje oziroma poklic gre. V letih 1898 in 1899 je namreč Šebenikarjeva pod psevdonimom Desimira v ženskem časopisu *Slovenka*, ki je začel 1897. leta izhajati v Trstu, objavila sveženj osmih pesmi (*Dobra glava*, *Godčevo zdravilo*, *Hudo zdravilo*, *Lovec*, *Obljuba*, *Praprot*, *Vešče*, *Zavist in žal*), ki z naslonitvijo na folklorne elemente prikazujejo različne vidike človeške izkušnje. V verzifikaciji *Dobra glava* se denimo mati, prizadevajoča si za uspeh in predvsem prihodnost sina, zaplete v spor z vaškim župnikom glede primernosti izbire duhovskega stanu za njenega sina. Župnik ji slednjič odkrito pove, da je fantova glava »pretrda«, da bi vaščane farni zvon lahko kmalu povabil k novi maši. *Godčevo zdravilo* in *Hudo zdravilo* obravnavata temi bolezni, ob čemer prva pesmica vsebuje elemente vedeževanja, druga pa opisuje strah bolnika pred težkim zdravljenjem. Pesmi prinašajo tudi presenečenja: v istoimenski pesmi lovec namesto plena najde ljubezen, medtem ko *Obljuba* prinaša ganljivo zgodbo o vdovi, ki po smrti moža išče tolažbe z naročilom njegove lesene podobe, vendar jo pričakajo novi snubci. V pesmih *Praprot*, *Vešče* ter *Zavist in žal* se kaže simbolna moč narave, najsi gre za praznovanje po starodavnih ljudskih običajih, kakršno predstavlja kresovanje, najsi gre za žalovanje. Bližina ljudske pesmi oziroma secesijsko značilen preplet folklornega in simbolnega vsekakor spomnijo na nekoliko poznejši pesniški prvenec pesničinega nečaka Rudolfa Maistra s stremljivim naslovom *Poezije* (1904) in v njem objavljene pesmi – prav tiste, o katerih je zgodovinar Rok Stergar v jubilejnem letu Rudolfa Maistra »poznavalsko« presodil, da so brezupno amaterske. Takšna ocena je seveda povsem zgrešena in enako amaterska. Kakor bi bilo zgrešeno drobnim pesmim Matilde Šebenikar iz *Slovenke* na silo pripisovati pretenciozne cilje, čeprav se je treba hkrati zavedati, da je tiskani medij s poudarkom na časopisju in revijah v dobi na prelomu iz 19. v 20. stoletje še vedno imel veliko vlogo pri oblikovanju političnega, nazorskega oziroma kulturnega horizonta bralstva in seveda za razširjanje lepe slovenske besede oziroma literature. V tem oziru in z mislijo na Matildo Šebenikar gre spomniti še na kulturno-literarno revijo *Dom in svet*, kjer pesnico in teto Rudolfa Maistra leta 1902 najdemo še dvakrat, in sicer s humorno ubranimi verzi pod naslovom *Prevara* ter alegorično, prav tako iz štirivrstičnic stkano pesmijo *Dim in oblak*, ki potrjuje, kako je lepa beseda lahko služila razlagi in posredovanju verskih resnic ter odstiranju globljih duhovnih pomenov.

Kakšna pa sta torej vloga in pomen Matilde Šebenikar na slovenskem literarnem zemljevidu? Dokončne besede tudi tokrat ni mogoče izreči. A je vsekakor mogoče potrditi avtoričino prisotnost v svojčas branih periodičnih publikacijah, kar nas znova prepričuje tako v nespregledljivo vlogo ženskih peres za zgodovino slovenske književnosti kakor v pestrost in dinamičnost literarnega ustvarjanja in intelektualnega diskurza na prehodu iz večera 19. v jutro 20. stoletja, v katerem Matilda Šebenikar (ki ji je bil nečak tudi Rudolf Maister) zavzema pač (samo)svoje mesto.

Ddr. Nina Ditmajer Prando

Recepcija pesmi *Hoch vom Dachstein an* na Spodnjem Štajerskem

S pojavom in krepitvijo etničnega nacionalizma v 19. stoletju se Slovenci kot narod začnejo identificirati predvsem po skupnem jeziku. Vendar to v preteklosti ni bil edini identifikacijski element, saj so bili v zgodnjem novem veku pomembni tudi socialna skupina, dežela, dinastija in religija.

Pripadnost habsburški monarhiji se začne krepiti v poznem 18. stoletju; pojma »nacija« in »domovina« označujeta skupnost ljudi, ki jo določajo skupne meje in podrejenost skupnim zakonom, vladi, dinastiji (državljanski nacionalizem). Monarhija je bila razdeljena na dežele, ki so imele veliko stopnjo avtonomije, kar je pripomoglo k identifikaciji prebivalcev kot Štajercev, Kranjcev, Koroščev itd. še posebno v 17. in 18. stoletju. V prvi polovici 19. stoletja so slovensko govoreči prebivalci Štajerske, Kranjske in Koroške začeli prepoznavati medsebojno rodovno povezanost. Kopitarjeva slovnica *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808–1809) je podala klasifikacijo slovanskih plemen in opozorila, da je izraz Winden zgolj nemško poimenovanje za slovanske prebivalce Koroške in Štajerske, medtem ko naj bi ti sami sebe imenovali Slovenci. Njegovo slovnico so podrobno študirali tudi štajerski študenti, ki so leta 1810 obiskovali slovenski krožek Janeza Nepomuka Primica, prvega učitelja na stolici slovenskega jezika v Gradcu, ustanovljeni leta 1812. Jožef Alojzij Jüstel, gubernijski svetnik in štajerski deželni referent za verske in študijske zadeve, ki se je osebno zavzel za ustanovitev stolice, je v pismu štajerskim deželnim stanovom potrebnost znanja slovenskega jezika utemeljil z besedami, ki nakazujejo, da je bilo dobro znanje slovenščine pri učiteljih zaželeno za bolj učinkovito posredovanje nemškega jezika in kulture. Hkrati se po letu 1820, še posebej pa po letu 1830 med zavednimi Slovenci začne pojavljati etnični in jezikovni ekskluzivizem, ki je obsojal tiste posameznike, ki so se ob povzpetju po družbeni lestvici odpovedali slovenskemu jeziku in delovanju v domačem okolju. Etnična oznaka »slovenski« je torej postajala vedno bolj pomembna in je prevzemala primarno vlogo pred pokrajinsko oznako »štajerski«. V tem času je nastala štajerska deželna himna *Hoch vom Dachstein An*, recepcija katere pri Slovencih v tem času ni mogla doseči želenega uspeha.

Nemška štajerska domoljubna lirika

V predmarčni dobi je v avstrijskih deželah prevladovala konservativna romantična pesniška šola, z urbanizacijo in industrializacijo pa se je začel uveljavljati tudi srednji razred, ki je predstavljal umetnostni slog bidermajerja. Literatura

ESEJ

v deželi Štajerski, ki je tedaj obsegala mariborsko, celjsko, graško, judenburško (Judenburg) in bruško (Bruck an der Mur) okrožje, se je v prvi polovici 19. stoletja pogosto ukvarjala z vprašanjem narodne identitete ter vloge pokrajine in jezika v oblikovanju umetniške vsebine. Avtorji so v tem kontekstu pogosto prepletali opise pokrajine, narave in lokalnih posebnosti z razmišljanji o značaju prebivalcev in zgodovinskih spremembah. Štajersko deželno domoljubno liriko so v nemškem jeziku gojili tako plemiški kot meščanski pisci, denimo Joseph von Hammer-Purgstall, Karl Gottfried Ritter von Leitner, Janez Anton Zupančič in avtor štajerske deželne himne Jakob Dirnböck. Poleg slednje je bila znana tudi Leitnerjeva pesem *Weiss und Grün*, ki že v naslovu poudarja barvi štajerskega grba in zastave ter je bila vključena tudi v nemška šolska berila.

Jakob Dirnböck se je rodil 17. decembra 1809 v ugledni pekovski družini v Gradcu. Leta 1844 je v domačem kraju na Murgasse odprl svojo knjigarno. V *Der Aufmerksame*, prilogi *Grätzer Zeitunga*, je objavljal pesmi v štajerskem narečju s šaljivim tonom, npr.: *Die zwoa Brücken*, *s Liad von da Liesl*, *Das größte Buch!*, pisal je tudi o gorskih in dolinskih ljudeh (*Die Beargla und d'Öbna*) in slavnih mostovih (*Bruggen von Stoan*). Znan je postal kot avtor pesmi *Der Steirer Land* (*Hoch vom Dachstein an*), ki je bila prvič izvedena 16. oktobra 1844 ob 25. obletnici Štajerske kmetijske družbe, ki jo je ustanovil nadvojvoda Janez Habsburško – Lotarinški. Organist graške katedrale Ludwig Karl Seydler je že 18. maja skomponiral štiriglasno zborovsko uglasbitev. Izvirna pesem je bila izdelana na posebnem bakrorezu, razstavljenem v trgovini Herbert & Kamel.

Poznavalec štajerskega literarnega življenja v 19. stoletju Anton Schlossar je Dirnböcka kot narečnega pisca zelo cenil. V svojem delu *Kultur- und Literaturgeschichte Steiermarks* (1893) ga je primerjal z Maxom Schneckenburgerjem, avtorjem neuradne nemške himne *Die Wacht am Rhein* iz leta 1840, ter ga opredelil kot predhodnika štajerskega narečnega pisatelja Petra Roseggerja. Pomenljivo je, da je štajerska pesem nastala v istem času kot nemška *Was ist des Deutschen Vaterland* (1813) avtorja Ernsta Moritza Arndta, v kateri najdemo zahtevo po veliki nemški nacionalni državi, ki bi zajemala tudi Štajersko: »Was ist des Deutschen Vaterland? Ist's Bayerland? Ist's Steierland?« V nasprotju z Arndtovo pa štajerska pesem nima političnega značaja, kar je razvidno iz njene vsebine.

Dirnböckova pesem je sestavljena iz 10 šestvrstičnic z refrenom, v kateri se v trohejskem metrumu in sesta rimi izmenjujejo katalektični deseterci (T 10-9-10-9-10-9 ababcc). Prva kitica zemljepisno določa deželo Štajersko, ki sega od gorskega masiva Dachstein do slovenske dežele, imenovane Wendenland na obrežju reke Save, nato od alpske doline, skozi katero teče reka Murica, do vinorodne dežele v Dravski dolini.

Hoch vom Dachstein an, wo der Aar noch haust,
bis zum Wendenland am Bett der Sav'
und vom Alptal an, das die Mürz durchbraust,
bis ins Rebenland im Tal der Drav'.
Dieses schöne Land ist der Steirer Land,
ist mein liebes teures Heimatland. [Refren.]

V nadaljevanju pesnik ustvarja idilično podobo življenja v gorskem svetu (motivi gamsa, lovca in mlekarice), poudarja naravne danosti in gospodarsko življenje (rudniki železa, močni hrasti, vinogradi, žitna polja), hvali kulturno in moralno življenje tamkajšnjega ljudstva (»Wo noch deutsches Wort und Handschlag gilt, / Frommer Sinn noch herrscht und Tugend währt«) ter zvestobo cesarju in monarhiji (»Wo in jedem Arm die geerbte Kraft / Habsburgs Enkeln blüht voll alter Treu / Für den Kaiser gern jeder sich rafft«). Zadnja kitica opeva glavno mesto Štajerske – Gradec: »Wo sich lieblich groß eine Stadt erhebt / hart am Atlasband der grünen Mur, / wo ein Geist der Kunst des Wissens lebt, / dort im hehren Tempel der Natur.«

Štajerska deželna himna torej ne poudarja nemške narodnosti in dominacije nad slovenskim prebivalstvom, saj Spodnjo Štajersko označuje z etnonimom Wendenland. V šesti kitici sicer omenja nemško besedo in v osmi kitici poudarja zvestobo monarhiji, vendar je treba poudariti, da je tovrstna konservativnost značilna tudi za takratno slovensko duhovščino.

Štajersko domoljubje v slovenskih pesmih

Med slovensko pišočimi pesniki so Štajersko v tem času opevali denimo rečički župnik Jožef Lipold in Matjašičevi mariborski dijaki v pesniškem listu *Sprotuletna vijolica* (1846). Če je pri Lipoldu še prevladovala razsvetljenska miselnost, ko je bila stanovska pripadnost pomembnejša od etnične, pa so pesmi mladih mariborskih dijakov, ki so ustvarjali pod vplivom panslavizma in ilirizma, že vidno etnično ekskluzivistične.

Pesem *Od štajerske dežele* iz let 1846–1848 je Jožef Lipold zapustil v rokopisu. Podobno kot Vodniku Kranjska je tudi Lipoldu njegova rodna dežela Štajerska predstavljala bivanjsko varnost; povzdigoval je njene prebivalce, hvalil številčnost naravnih danosti, urejenost pokrajine in njeno gospodarsko razvitost (»svinc, železo, porcelani, glaži štajerski so znani«), na koncu pa prosil Boga za varnost vseh stanov od papeža, cesarja pa do fužinarjev in revežev:

Lepe so na svet dežele,
al' za spolnit moje želje
preopičle meni bile,
razno ene bi vse,
ja le mojga rojstva krej,
je za me posvetni rej,
jed, pijača, oblačilo se dobi,
kakeršno si serčice kol' požili,
tud stanvanje in domvanje,
de na sveti lepših najt ne bo,
fletne kraje za sprehaje
Štajerci imamo to. (UKM, Ms 32)

V istem času so mladi mariborski dijaki Ivan Ertl, Mihael Golob in Ivan Kocmut pod mentorstvom ilirca Jurija Matjašiča začeli objavljati pesmi v rokopisnem literarnem listu *Sprotuletna vijolica* (1846). V pesmi *Pogled na Štajersko* je Golob opevanje lepote rodne dežele, v nasprotju z Lipoldom, že združil z etničnim vprašanjem. Kot že razvidno pri Dirnböku, ki je Spodnjo Štajersko

prepoznal kot slovensko (»Wendenland«), jo je tudi Golob etnično določal z oznako »slovenski Štajer«. Slovanska ljudstva, ki mejijo na Štajersko, mu budijo prijateljstva čustva, medtem ko je pri omembi Nemcev zaznati negativno, sovražno nastrojenost.

Gde Drave bister tek na južnoj strani
kre bregov dere, hiti skoz ravnine,
gde Mura čerstva v' silnem begi plani
skoz polja rodne, voske tud' doline,
gde je slovenski Štajer oblejani
od Save, kera pride iz Kranjine,
i Kranjevo pozdravlenje nam donaša
no ta k' Ilirom slavnim supet 'znaša. (UKM, Ms 139)

V skladu z zahtevami Slovencev po politični samostojnosti, ki so jih ti podali dve leti kasneje (leta 1848), je Golobova pesem gotovo precej bolj reakcionarna in politično problematična kot Dirnböckova himna, saj je bila Spodnja Štajerska tedaj še del Avstrijskega cesarstva.

Recepcija himne na Spodnjem Štajerskem pred priključitvijo Kraljevini SHS

Slovenci so v revolucionarnem letu 1848 podali zahtevo po skupni kraljevini vseh Slovencev (Zedinjena Slovenija), saj so bili tedaj razdeljeni in so prebivali v avstrijskih deželah Štajerski, Kranjski, Koroški in Goriški. Zahteve so pokazale, da je bolj kot deželna sedaj postajala pomembna etnična in jezikovna pripadnost slovenskemu narodu. Te zahteve so v drugi polovici 19. stoletja ponavljali na taborih, političnih zborovanjih. Tako je leta 1860 nastala Jenkova slovenska himna *Naprej zastava slave*, priljubljena pa je bila tudi domoljubna pesem štajerskega duhovnika Jakoba Gomilšaka. Pesem *Slovenec sem!* je leta 1866 objavil v celovškem *Slovenskem Glasniku*, znana pa je postala po Ipavčevi uglasbitvi leta 1882 oziroma po objavi v Aljaževi pesmarici leta 1896.

Nemško prebivalstvo Spodnje Štajerske zahtev Zedinjene Slovenije ni sprejemalo z odobravanjem. 30. maja 1869 je v Slovenski Bistrici potekalo srečanje štajerskih dostojanstvenikov, na katerem je veliko odobravanje požel govor celjskega profesorja Marecka. Njegov govor sta objavila *Laibacher Tagblatt* in *Marburger Zeitung*. Podprl je prizadevanja Slovencev po enakopravni obravnavi glede vprašanja narodnosti in javne rabe slovenščine ter se zavzemal za mir z Nemci. Kljub temu je razvidno nižje vrednotenje slovenskega jezika in kulture, saj je trdil, da Slovenci nimajo svoje literature in učbenikov, zato je kot učitelj proti uvedbi slovenskega učnega jezika. Opredelil se je tudi proti ločitvi Spodnje Štajerske in pri tem citiral štajersko himno, ki deželo zemljepisno opredeljuje od Dachsteina do reke Save.

Zdi se, da se je pesem *Hoch vom Dachstein an* na Spodnjem Štajerskem izvajala le v nemških meščanskih in izobraženskih krogih ter na kulturnih dogodkih, ki so jih organizirala nemška društva in šole. Primer takšnega društva je mariborski moški pevski zbor (Marburger Männergesangverein). Na društvenem večeru, ki je potekal 26. maja 1866, so člani izvedli pesmi, kot so *Hoch vom Dachstein an* (brez navedbe skladatelja), Beckerjevo *Sängerbund*, Ottovo

Reiterlied, Kückenovo *Normanns Sang* itd. Na seznamu ni bilo nobene slovenske pesmi. Predsednik društva je bil učitelj na realki Tropper, med člani pa najdemo še advokata dr. Terčeka (Tertschek), Simoniča (Simonitsch), Grünangerja, Ueberschwingerja, Prossinagga in Rubrija. Drugače je bilo z izvajanjem pesmi izven mest. Leta 1863 so z izgradnjo koroške železniške proge (Sankt Lorenzen an der Kärtnerbahn) povezali Maribor in Lovrenc. Tako je tam v maju leta 1866 potekal dvodnevni pevski dogodek, na katerem sta sodelovala domači zbor pod taktirko Kocmuta in mariborski zbor pod taktirko Prohaska. Na dogodku so zapeli tudi različne domoljubne pesmi, kot so Abtova *Auf den freien, lichten Höhen*, nato pa še neuradno nemško himno *Die Wacht am Rhein*, štajersko himno *Hoch vom Dachstein an* in presenetljivo tudi slovensko *Naprej*.

Štajerska deželna himna je skupaj s slovensko *Naprej* zadonela tudi ob volilni zmagi napredne stranke v Mariboru 27. februarja 1869. Na prireditvi so govori izvoljenih mož in članov stranke potekali tako v nemškem kot slovenskem jeziku. Prav tako so jo zapeli januarja 1873 ob govoru ponovno izvoljenega mariborskega deželnega poslanca Reuterja.

Štajersko in nemško himno so v Mariboru izvajala tudi druga nemška društva, npr. telovadno društvo (Schauturnen), ki je junija 1868 imelo v mestu gimnastično predstavo. 120 telovadcev se je s parado in lovsko godbo odpravilo do Dvorca Betnava, kjer so peli različne nemške domoljubne pesmi, med njimi *Brüder laßt und wallen* Heinricha Weißmanna, *Hoch vom Dachstein auf* in *Die Wacht am Rhein*.

Tudi v času šolskih proslav in dogodkov so učenci prepevali t. i. »Heimatlied« in »Volkshymne« *Hoch vom Dachstein an*, npr. ob polaganju temeljnega kamna za gradnjo nove šolske stavbe, današnje Prve gimnazije Maribor leta 1871 s slavnostnimi govorniki prof. Jakšetom, prof. Rieckom in prof. Dominkušem. Tudi iz kronike ptujske gimnazije za leto 1882 lahko razberemo, da so učenci peli štajersko himno na slovesnosti v spomin 600. obletnice priključitve Štajerske Habsburžanom. Poleg te so zapeli še *Mein Oesterreich*. Obe pesmi skupaj s številnimi drugimi (npr. *Dorfmusik*, *Wanderlied*, *Mein Vaterhaus*, *Rudolf von Habsburg und die Schnitter*) so peli tudi učenci mariborske ljudske in mestne deške šole ob koncu šolskega leta 1892.

Recepcija himne na Spodnjem Štajerskem do konca druge svetovne vojne

Po priključitvi Spodnje Štajerske Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila raba nekdanjih avstrijskih narodnih in državnih simbolov v državi prepovedana; to je veljalo tudi za štajersko deželno himno in zastavo. V časopisu *Marburger Zeitung* lahko 2. aprila 1921 preberemo naslednji razglas Policijskega komisariata v Mariboru:

> Predsedstvo vlade za Slovenijo je pod številko 1880 z dne 18. marca 1921 odredilo naslednje: Društvoma »Südmark« v Gradcu in »Deutscher Schulverein« na Dunaju je prepovedana vsaka dejavnost v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vsi znaki, publikacije, matice, vžigalice, razglednice, diplome itd. teh društev so prepovedani. Poleg tega so na javnih mestih prepovedani grbi nekdanje Avstro-Ogrske monarhije, grbi Koroške in Štajerske ter naslednje zastave: črno-rumena (nekdanja monarhija), belo-zelena (Štajerska), belo-rdeča (Koroška), črno-rdeča-zlata (frankfurtske barve),

rdeče-belo-rdeča (Nemška Avstrija) in črno-belo-rdeča (Nemčija). Prepovedane so tudi javne slike članov nekdanje kraljeve družine. Prepovedano je nošenje uniform ali delov nekdanje avstro-ogrske vojske in njihovih odlikovanj. Kot izdajalske so prepovedane naslednje pesmi: »Wacht am Rhein«, »Deutschland, Deutschland über alles«, »O du mein Oesterreich«, avstrijska cesarska himna, nemška nacionalna himna in »Hoch vom Dachstein an«. Tisti, ki bodo kršili to prepoved, bodo strogo kaznovani.

Leta 1929 je bila Kraljevina SHS preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo, na slovenskem ozemlju pa je bila ustanovljena Dravska banovina s sedežem v Ljubljani. Ustava iz leta 1931 je že govorila o enem jugoslovanskem narodu, ta poskus brisanja vprašanja narodnosti v državi pa je verjetno vplival na neodzivnost jugoslovanske politike na odločitev Štajerskega deželnega parlamenta, ki je 3. julija 1929 razglasil melodijo in besedilo pesmi *Hoch am Dachstein an* (prve tri in zadnjo od prvotnih desetih kitic) za deželno himno.

Prepoved izvajanja himne na slovenskem Štajerskem pa je veljala le 20 let. V Mariboru se namreč javna omemba štajerske deželne himne v časopisih ponovno pojavi ob nemški okupaciji leta 1941. V času Hitlerjevega obiska mesta so mu deklice iz nemške mladine zapele pesem *Hoch vom Dachstein an*, »ki simbolizira ponovno pridobljeno enotnost in svobodo celotne Štajerske, od ledenikov na severu do vinogradov globoko na jugu ob Savi.« Podobno je časopisje poročalo o koncertu v Šoštanju: »Neizmerno lepo bo zanje, ko bo ta pesem – izvedena v Berlinu – prišla do njih prek etra, ki je v vseh teh letih stiske in grenkosti prinesla nešteto denarnih kazni, celo zaporne kazni.« Geslo iz pesmi »od Dachsteina do Save« je zvenelo tudi v pismih med mariborskim županom in županom nemškega istoimenskega mesta Marburg: »Nemci iz Marburga (Drava), mesta na vinogradniških gričih južne dežele, so veseli vrnitve v nemško domovino in ponovne združitve z zeleno Štajersko, ki se zdaj spet, kot nekoč pred nesrečnim letom 1918, razteza od Dachsteina do doline Save.« Tudi politiki so v tem času petje pesmi razumevali predvsem v luči ponovne združenosti nekdanje avstrijske dežele Štajerske. Fraza »od Dachsteina do Save« je v času okupacije postala simbolno poimenovanje najjužnejšega dela Nemškega rajha, poudarek pa je bil na povezovanju Spodnje Štajerske z drugimi štajerskimi (severnejšimi) mesti. Pesem so denimo izvajali tudi ob podelitvi rdečih članskih izkaznic.

Zaključek

Štajerska deželna himna v času nastanka sredi 19. stoletja ni bila problematična, je pa Slovenci niso sprejeli za svojo zaradi jezika, v katerem je bila zapisana. Politično problematična je postala po priključitvi slovenskega ozemlja Kraljevini SHS, ko je bila prvič prepovedana, izrazito negativni prizvok pa je dobila v času nacistične okupacije slovenskega ozemlja leta 1941, ko je bil del himne, ki je poudarjal skupno nedeljivo Štajersko, zlorabljen v politične namene. Zaradi njene recepcije v 20. stoletju lahko tudi danes zbuja pomisleke v kontekstu zgodovinskega revizionizma, ki spremlja vračanje nacizma in fašizma (v novih preoblekah) v osrednji politični tok.

Veronica Snoj

»Še dobro, da si odšla«

S sodelavko sva se junija 2025, v času vojne med Izraelom in Iranom, odpravili v Bat Jam, primorsko mesto blizu Tel Aviva, kjer je iranski misil zadel stanovanjski blok in ubil najmanj devet ljudi. Med njimi je bila ukrajinska družina, ki se je v Izrael med vojno v Ukrajini preselila zaradi onkološkega zdravljenja najmlajšega družinskega člana, sedemletne Nastje. Po nekaj intervjujih z mimoidočimi in predstavniki civilne zaščite z mesta napada sva sprva nameravali pripraviti reportažo ter poslati foto in video material v našo pisarno v Jeruzalemu iz službenega avtomobila, vendar sva se zaradi izredno slabe internetne povezave v bližini kraja incidenta naknadno odločili, da se odpraviva na lov za boljšo povezavo.

Natovorjeni s službenimi računalniki sva ustavili pri prvi odprti kavarni; zaradi izrednega stanja, ki ga je Izrael razglasil zaradi vojne, je bila večina trgovin in restavracij zaprtih, zato nisva mogli biti preveč izbirčni. »Ali imate Wi-Fi?« je bilo najino prvo vprašanje baristu.

Medtem ko nama je pripravljal kapučino in ameriško kavo, nama je mladenič ustrežljivo narekoval geslo, ki naju je čudežno povezalo z delujočim internetom, in kmalu zatem sva s sodelavko, s polnimi rokami krožničkov kofeina in, v primeru moje sodelavke, še tortice, sedli za mizico pod senčnik na cesti ter začeli pripravljati najin material.

Komaj sva se dotaknili dobrot, ki sva jih naročili, mi je že mimoidoči možakar v ruščini rekel eno besedo: *trevoga*, alarm, opozorilo. V kontekstu oboroženega konflikta ta beseda pomeni, da prihaja sovražnikov napad in da si je treba poiskati zavetišče.

»Zdaj?« sem ga osuplo vprašala, presenečena, ker me je kar naravnost nagovoril v ruščini, čeprav sem se s sodelavko pogovarjala v španščini, pa tudi zato, ker mi aplikacija na telefonu, ki sicer prebivalce Izraela z izredno neprijetnim alarmom opozarja na podobne napade, še ni začela zvoniti.

Ko mi je gospod v odgovor pokimal, sva s sodelavko hitro zbasali prenosnika v torbi ter začeli mimoidoče panično spraševati, kje je najbližje zavetišče. Usmerili so naju v bunker – bolje povedano, ozek kletni hodnik z nekaj zaprašenimi stoli – v bližnji stanovanjski stavbi, kjer sva preživeli naslednje pol ure, obkroženi z rusko govorečimi Izraelci: migranti iz Rusije, Ukrajine, Gruzije ter njihovimi mački in psi. Mesto Bat Jam je namreč znano po tem, da v njem živi veliko število judov, ki so se v Izrael preselili iz držav nekdanje Sovjetske zveze.

Ko so se napadi končali, so se prebivalci stavbe iz bunkerja vrnili v svoja stanovanja. S sodelavko in možakarjem, ki je prišel iz Moskve obiskat svojega sina in je zaradi vojne ostal ujet v Izraelu, pa smo se povzpeli nazaj na cesto, razžarjeno z opoldanskim soncem. Nato smo poskušali s skupnimi močmi ugotoviti, zakaj aplikacija, ki nas obvešča o napadih, nama s sodelavko ni

poslala nobenih obvestil. Po neuspelem brskanju po nastavitvah aplikacije me je možakar vprašal, kje sem se naučila rusko. Razložila sem mu, da sem do začetka ruske vojne v Ukrajini delala kot novinarka v Moskvi. »Še dobro, da si odšla,« je pripomnil, preden sva se poslovila in nadaljevala vsak po svojih opravkih.

Še sanjalo se mu ni, da je moja ruska zgodba dolga in boleča – nenazadnje sem o njej napisala celo knjigo – in da me spremlja vsak dan. In zdi se, da odkar sem se preselila v Jeruzalem, še toliko bolj.

Vojna, ki je nisem doživela

Marca 2022, slaba dva tedna po začetku ruske invazije na Ukrajino, so nas s sodelavci naši BBC-jevski šefi iz Londona evakuirali iz Rusije. Ne zato, ker bi nad Moskvo v tistem trenutku letele ukrajinske rakete, temveč zaradi novih zakonov, ki so jih v času vojne (oziroma »specialne operacije«, kot jo svetu prodajajo lokalne oblasti) sprejeli v Kremlju in zaradi katerih bi ob neodvisnem poročanju o vojni hitro lahko pristali v zaporu.

O vojni, predvsem o ruski propagandni mašineriji, sem tako naslednje tri četrt leta poročala iz tujine – iz Srbije in Gruzije. Od tod sem veliko brala o tem, kako se Rusija spreminja zaradi vojne, natančneje, preko državne propagande, ki po eni strani ne priznava vojne kot vojne, temveč kot »osvobajanje« ozemelj na vzhodu Ukrajine, po drugi strani pa poveličuje rusko vzdržnost in domnevno kulturno nadvlado. Toda sama tega, razen v službi, za katero sem morala po osem ur na dan spremljati ruske (predvsem državne) medije, nisem občutila na lastni koži.

Dobra tri leta po začetku vojne v Ukrajini, aprila 2025, sem se zaradi dela preselila v Jeruzalem. Ko sem prispela v to sveto mesto, se mi je takoj zazdelo, da sem se znašla v Moskvi, ki bi jo lahko doživela, če je ne bi zapustila. In to ne zaradi arhitekture ali klime, niti zaradi številnih rusko govorečih Izraelcev, temveč zaradi propagande, ki me je zadela kot vroč zrak, s katerim se soočiš, ko stopiš iz ohlajene hiše na razžarjene poletne ulice.

V tistem trenutku je Izrael že leto in pol vsakodnevno bombardiral Gazo in v napadih ubil več kot 50.000 ljudi, iz maščevanja, ker je islamistična skupina Hamas, vodilna politična sila v tej palestinski enklavi, 7. oktobra 2023 napadla Izrael, ubila več kot tisoč ljudi in ugrabila več kot 250 drugih.

Zaradi te vojne so v Jeruzalemu, v katerem sem se znašla tega aprila, izraelske zastave v različnih velikostih plapolale na vsakem koraku: na javnih stavbah, muzejih, trgih, balkonih in avtomobilih. Ob njih so visele tudi fotografije ugrabljenih Izraelcev kot tudi rumeni trakovi, ki so simbolizirali solidarnost z ugrabljenimi sodržavljani. V grafitih, pa tudi v govorih politikov in objavah civilistov na družabnih omrežjih jih je spremljal še moto »Naj živi izraelsko ljudstvo«. Po mestu so korakali uniformirani vojaki in policisti kot tudi rezervisti v civilu, ki so jim ob bokih visele brzostrelke. In čeprav je bila svoboda govora še vedno večja kot v Rusiji in so se ljudje glasno zoperstavljali izraelski vojni v Gazi ter skrajno desničarski politiki izraelskega premierja Benjamina Netanjahuja, sem med spraševanjem ljudi na cesti za različne prispevke večkrat prejela tudi odgovor, da je treba »žrtvovati« ugrabljenje sodržavljane zato, da bi se dokončno »iztrebilo«

teroriste v Gazi, pri čemer vidijo kot »teroriste« pogosto kar vse prebivalce Gaze, tudi novorojenčke.

Te ideje so me močno spominjale na propagandno linijo Kremlja, da je treba med »osvobajanjem« teritorijev vzhodne Ukrajine pomesti z »ukrnacisti« – izraz, ki ga kremeljska propaganda uporablja za denominacijo vseh Ukrajincev, ki ne podpirajo ruskega predsednika Vladimirja Putina in se borijo proti njegovim napadom na njihovo državo.

Normalno življenje, ki to ni

V prvih tednih vojne v Ukrajini se je na Rusijo usulo nešteto sankcij. Te so se sprva neposredno dotaknile zgolj (višjega) srednjega razreda, torej tistih Rusov, ki so bili navajeni potovanj v tujino, študija v tujini in uporabe »zahodnjaških« potrebščin. Zato je bilo kot pripadniku drugega družbenega sloja dejstvo, da Rusija napada sosednjo državo, sprva precej lahko pomesti pod preprogo.

Podoben odnos sem opazila tudi v Jeruzalemu, navkljub vsej vidni propagandi. V pisarni smo vsak dan pisali o tem, koliko ljudi je umrlo v Gazi zaradi napadov izraelske vojske. Prevajati sem morala intervjuje, ki nam jih je pošiljal naš novinar, domačin iz Gaze, pričevanja tistih, ki so zaradi bombardiranja izgubili svoje bližnje in streho nad glavo – zgodbe, ki ti ne dajo miru, ko jih enkrat slišiš. Ko pa po koncu delovne izmene stopiš na ulico, se zdi, kot da vojne, ki poteka manj kot sto kilometrov stran, ne bi bilo: ljudje hitijo v službo ali pa v sinagogo, klepetajo v kavarni, uživajo ob melodijah glasbene skupine, ki igra priljubljene pesmi na cesti, načrtujejo izlete v naravo.

Vsake toliko, morda dvakrat, trikrat na teden, so nas sirene in aplikacije na telefonu opozarjale, da proti Izraelu leti kakšna raketa iz Jemna, ki jih redno pošiljajo proti Izraelu huiti kot odgovor na izraelsko bombardiranje Gaze.

Ko je vojno že težko ignorirati

Po letih vojne je Ukrajina z droni začela napadati rusko ozemlje, zaradi česar je umrlo že več Rusov. Zaradi ukrajinskih napadov odpovedujejo lete z ruskih letališč in omejujejo internetno povezavo. Vpletenost Rusije v vojno je zdaj tako skoraj nemogoče ignorirati. Podobno se je zgodilo med dvanajstdnevno vojno med Izraelom in Iranom, ki jo je začel Izrael 13. junija 2025. Državi sta se dnevno obmetavali s stotinami raket, zaradi katerih je, ko jih je prestregel izraelski obrambni sistem, bobnelo kot ob grmenju. Napadi so bili poleg tega vzrok za kronično neprespanost milijonov prebivalcev Izraela, saj so bili napadi najpogostejši sredi noči, ki so jih začeli pogosteje preživljati v bunkerjih kot pa v svojih stanovanjih. Šele ta vojna je prinesla izraelske civilne žrtve in veliko materialno škodo, tako stanovanjskim kot strateškim objektom, kot sta Weizmannov znanstveni inštitut, ki se rad hvalisa s svojimi Nobelovimi nagrajenci, in bolnišnica v puščavskem mestu Beerševa, ključni zdravstveni center za praktično eno tretjino Izraela. Poleg tega je ustavila izraelsko družbo z omejitvijo gibanja, druženja in dela v pisarnah, ki v bližini niso imele bunkerjev.

Vojna z Iranom je s seboj v Izrael prinesla tudi vojaško cenzuro. Bolje povedano, cenzura je v Izraelu v povezavi z vojaškimi in drugimi strateškimi

cilji obstajala že prej, a je večinoma vplivala na poročanje lokalnih medijev. Med vojno z Iranom pa je izraelska vlada naravnost napovedala, da bo cenzuro razširila tudi na tuje medije. Trditve, ki niso prišle iz uradnih virov izraelske vojske ali oblasti, kot tudi fotografije in posnetke, povezane z lokacijami, ki jih je napadal Iran, je bilo treba pred objavo predstaviti državnemu cenzorju.

V trenutku, ko sem prvič slišala za uvajanje cenzure v Izraelu, sem začutila, kako močno me je zaznamovala represija, ki sem jo doživela ob poročanju o ruski invaziji na Ukrajino. Brez pretiravanja lahko rečem, da me je oblil val posttravmatskega stresa, pomešan z občutkom, da moraš biti na trnih na vsakem koraku, z jezo, da si oblasti tako zlahka prisvajajo pravico do manipulacije resnice, in z obupom nad tem, da se okolici ne zdi, da je s cenzuro karkoli narobe, in da je v vojnih okoliščinah celo nujni del cene, ki jo je treba plačati: v Izraelu za »likvidacijo eksistencialne grožnje« judom in zaščito »demokracije« pred avtoritarnim iranskim režimom, v Rusiji pa za »osvobajanje« vzhodne Ukrajine pred »ukrnacisti« in zaščito pravoslavne slovanskosti ter »tradicionalnih vrednot«, ki jih po trditvah oblasti spodkopava »kolektivni Zahod«. Cenzure se ne vidi kot cenzure, temveč kot učinkovito orodje za odpravljanje navidezne grožnje. Istočasno ta grožnja oblastem omogoča popoln nadzor nad svojim ljudstvom.

Nove negotovosti

Vojna z Iranom se je končala tako hitro, kot se je začela. Po dvanajstih dneh raket in smrti je življenje steklo kot poprej. To pomeni brez razglasitve »izrednih razmer« in okrepljene cenzure, a še vedno z bombardiranjem Gaze, ki se je v času vojne z Iranom le še zaostrilo. Politiki so začeli namigovati na možno premirje v palestinski enklavi, kar je novinarje ponovno spravilo na trne, vendar se iz tega (spet) ni izcimilo ničesar. In vse to daje občutek, da se nič ne bo spremenilo, da se iz vojne z Iranom, v katerem so ljudje izgubili življenja in strehe nad glavo, nismo nič naučili. Vojna v Gazi teče še naprej, kot vojna v Ukrajini.

Vse to razmišljanje o paralelah mi daje misliti, da Rusije in njenega »osvobajanja« in »denacifikacije« ukrajinskih ozemelj mentalno še nisem zapustila. Še posebej v trenutkih, kot je ta, ko pišem ta esej, medtem ko se med Izraelom in Sirijo kuha nov konflikt, tokrat z izgovorom, da mora Izrael v Siriji »zaščititi« druze, versko manjšino, ki živi na območju Izraela, Sirije in Libanona, pred novo »džihadistično« sirsko vlado, ki je lani razkadila večdesetletno diktaturo dinastije Asadov. Edina večja razlika, ki jo opažam, je v številu sankcij: proti Rusiji jih je zaradi vojne v Ukrajini ogromno, Izraela pa se komajda dotaknejo, ne glede na konflikt, ki ga sproži. Izrael še vedno sodeluje na Evroviziji in športnih dogodkih. Ko poročevalka Združenih narodov pripravi poročilo o podjetjih, ki sodelujejo pri pobijanju civilistov v Gazi, se namesto le-teh sankcionira njo. Mednarodni politiki obiskujejo Izrael, kjer jih, tudi v trenutkih, ko izraelska vojska strelja na sestradane prebivalce Gaze na točkah, kjer naj bi prejeli humanitarno pomoč, povabijo v muzej holokavsta, kjer se rokujejo z izraelskimi politiki in napišejo posvetilo v knjigo pomembnih gostov.

Alenka Höfferle Felc

Ali ima Slovenija (še) »Vidin kompleks«?

Roman Jožeta Felca *Divje jezero ali Življenje in smrt Lepe Vide*

Roman Divje jezero ali Življenje in smrt Lepe Vide *je izšel leta 1997 pri Prešernovi družbi kot enajsta knjiga psihiatra in pisatelja Jožeta Felca. Pisatelj je precej časa posvetil preučevanju mita Lepe Vide. Mit je sicer značilen za sredozemske dežele, a pisatelja je posebej vznemirjalo dejstvo, da se tako pogosto pojavlja prav v slovenski književnosti: srečamo ga že v ljudski pesmi med 9. in 11. stoletjem, pozneje pa pri pesnikih in pisateljih od Prešerna do Cankarja, od Gradnika in Župančiča do Kocbeka in Šeliga …*

Mit Lepe Vide je v Felčevem romanu vpet v zgodbo, ki se razteza preko celega tisočletja. Je zmes zgodovinskih dejstev, a tudi bajk in pravljičnih sestavin. Ima datumsko določen začetek in konec: a če ima konec – 25. junij 1991 – simbolni pomen, ni povsem jasno, zakaj je za začetek izbral ravno 17. avgust leta 1004: tega dne Lepa Vida odpluje s črnim Timarjem v daljno Španijo in doma pusti ostarelega moža Vislava in malega sinčka. Vido spremljamo na njenem popotovanju skozi prostor in čas: najprej se znajde na španskem dvoru, kjer se spozna s Krištofom Kolumbom, pozneje se v Nemčiji sreča z reformatorjem Martinom Luthrom, nato s skladateljem Johannom Sebastianom Bachom, na Dunaju pride v stik s samo cesarico, v Idriji se zbliža z Napoleonom, na prelomu iz 19. v 20. stoletje je spet na Dunaju in tam naleti na slovenske študente, se spoprijatelji z Ivanom Cankarjem in ga po vrnitvi v Ljubljano obišče tudi na Rožniku. Med prvo svetovno vojno pomaga ranjencem, med katerimi je največ Slovencev, po vojni pa kot kurirka na ljubljanskem županstvu ob naključnem srečanju z enim od rojakov iz zamejstva spozna njihovo težko usodo – od preganjanja onstran meje do šibke podpore v matični domovini. Komunisti jo vabijo v svoje vrste, a v Vidinih očeh so vpreženi v voz velike prevare …

Vzporedno z Vidinim popotovanjem skozi čas pisatelj sledi tudi Vidinemu možu Vislavu in njenemu bratu Janu: počasi spleta njuni zgodbi, ki dosežeta vrh in konec v času druge svetovne vojne, ko moža pristaneta na nasprotnih bregovih in oba končata kot žrtvi vojnih spopadov in bratomorne vojne …

Maj 1945. Vida je sama – z dojenčkom. Janezkom. Postane socialna podpiranka: podporo dobiva od Odbora, obleke ji prinašajo »tovarišice od Rdečega križa«. Občasno jo odpeljejo v okrajno »norišnico«, ki ji ljudje rečejo »gôri«. Tam pripoveduje, da je bila pri Bachu, omenja Ivana Cankarja, pa Napoleona, ki da se ji je priklanjal, tudi moža Vislava, ki da je padel – in vsa četa z njim.

Janezek raste ob maminih pravljicah. Postane dober učenec: v osnovni šoli tih, neopazen, kot dijak zgleden – vzorno sledi revolucionarnemu duhu ljubljenega predsednika, tovariša Tita, tako da ga 25. maja 1964 sprejmejo v partijo. Odličnjak s Šubičeve nato vpiše sociologijo na Filozofski fakulteti; sprva je plah in zadržan, a kmalu postane znan, ugleden, genialen, postavljen v prvo vrsto bojevnikov za pravice ljudstva, zato »plen povprečnežev, da jih rešuje iz zanje življenjsko pomembnih zadreg« (277).

Svoje tragične vloge se zave, ko v času študentskih nemirov mladim spregovori ugledni profesor, njemu ne posebno ljub, znameniti nekdanji partizan (Dušan Pirjevec, 1921–1977, op. a.), ki se je v svojem govoru razživel kot svobodomislec in učenjak svetovne veljave. Kot nadebudni partijec se je Janez sicer poldrugo leto šolal v Kumrovcu, a počasi se je odtujil partiji in vsem ideologijam. »Bolj ko se je vzpenjal po lestvici družbene pomembnosti, manj se je zdel verodostojen samemu sebi,« zapiše pisatelj. Posebej ga sesuje misel, ki jo izreče njegova sicer bolna mati, da je vse, kar se skriva za bratomornim prelitjem, laž in neokusna potegavščina. Obredni nastopi mladine še po Titovi smrti se mu zazdijo neokusen teater. In začne pisati o hrepenenju, o zgodovinski priložnosti, ko bodo uresničene sanje, in o tem, da je slovenski narod na usodni preizkušnji. Za to si prisluži obsodbo tovarišev in nazadnje izključitev iz partije. A Janez se poveže s somišljeniki, zavedajoč se prelomnosti, usodnosti časov. »In čudno,« zapiše pisatelj, »napočil je čas, ko ni bilo med ljudmi te najmanjše skupnosti v Evropi prav nobenih zoprvanj. Škof je govoril isto kot predsednik republike. In grafiti … so sporočali isto, kot je … povedal znameniti akademik« (319).

In pride 25. junij. Proslava. Razglasitev samostojne Slovenije. Ko se preteklost prelomi v prihodnost. Ko umre hrepenenje in se uresničijo tisočletne sanje Slovencev. Prav tedaj, istega dne, v psihiatrični bolnišnici za vedno zaspi Lepa Vida.

Takšna je okvirna zgodba Felčevega *Divjega jezera*, zgodba o njegovi Lepi Vidi.

***

Šele v drugi polovici romana bralec izve, da je Lepa Vida duševna bolnica. To razloži njen beg, njene sprehode v preteklost, tudi daljno, njena srečevanja z znanimi osebnostmi evropske zgodovine in umetnosti, pa tudi dogodke, ki mejijo na čudež ali pravljico; v resnici gre za živahno notranje doživljanje, tudi za halucinacije bolne duše.

Lepa Vida v Felčevem *Divjem jezeru* je tudi krasotica, ženska, ki vsakogar očara s svojo lepoto. Vzbuja želje, hrepenenja, vzbuja pričakovanja, ki ne prinesejo trajne izpolnitve, že zato ne, ker so pričakovanja. Vido prav njena lepota pahne v osamljenost, ki jo občuti kot prekletstvo in ki tudi v njej sproža hrepenenje in iskanje – iskanje bližine, topline doma, pripadnosti. Drobna je in šibka, tudi prestrašena … Sluti, da je življenje več kot ljubljenje. Le-to jo do neke mere teši, a ne osvobaja, ne odrešuje. Kajti tudi po ljubljenju se zave, da je sama na svetu. Zaradi svoje lepote doživi ugrabitev. Doživlja odhajanja in vračanja in izgube. Pa tudi strah in tesnobo. Nepotešenost. »Hrepenenje je zgodba o neuresničenem,« zapiše pisatelj. In Vida je polna sanj in neizpolnjenih želja.

Če pri moških vzburja domišljijo, jih »premika iz tečajev« (165) in neti slo po posedovanju, pri ženskah vzbuja zavist. »Ker je bila zmeraj in povsod najlepša, ni nikoli imela nobene zaupne prijateljice,« zapiše pisatelj. In nadaljuje: »Bila je hrepeneča vodnica in zato neznansko sama, zmeraj sama« (174).

Pri vseh razvnema tudi »sprašljivost, ki mnogim ne da spati« (118); čakajo na namig …, ki ga ni, kajti vrata ostajajo zmeraj zaklenjena … »Vida ostaja enako lepa, enako čista v svoji nikomur razumljeni lepoti in enako divja v tisti tako lahko razberljivi strasti, ki se izraža in izroča z očmi« (118).

Ko ostari, jo tudi sin v svoji prezaposlenosti redkeje obiskuje, tako da se počuti še bolj ogroženo in osamljeno. In vse bolj čuti, da to ni več njen čas, »čas, poln doživetij, hrepenenja in moči. In tudi ljubezni« (283). Počuti se odtujeno. Nepotrebno. In izdano (299). Čas pušča sledi – v »telesu, močeh in pogledu« … (295). Celo ženskost jo počasi zapušča (302). In lepota.

To troje, duševna bolezen, lepota, ostarelost, v njej povečuje občutek osamljenosti in prav ta se zdi srž njene pa tudi siceršnje ranljivosti in krhkosti. Vendar pa je čar zgodbe o Lepi Vidi v Felčevem *Divjem jezeru* v njeni večplastnosti.

Pripoved odraža pisateljevo poznavanje psihiatrije, njegovo dušeslovno, pa tudi siceršnjo razgledanost: z globokimi psihološkimi uvidi razkriva živahno notranje dogajanje in halucinacije bolne duše; zgodovinska točnost se meša z ustvarjalno domišljijo in osebnim zaznavanjem protagonistke ter njenim razumevanjem stvarnosti.

A usoda posameznika prerašča okvire osebnega; umeščenost v zgodovinsko in politično dogajanje ji daje širše razsežnosti: gre za usodo naroda. Vidina popotovanja skozi čas in prostor skrivajo v sebi simboliko dolge poti slovenskega naroda v okviru drugih državnih tvorb; botruje ji hrepenenje, nepotešeno čustvo, ki ga avtor imenuje »Vidin kompleks« (str. 329): v preteklosti naj bi bila »koren tega žalostnega pojava« samouničevalnost – visoka samomorilnost v našem narodu in morija na slovenskih cestah.

Lepi Vidi se še najbolj približa Bonaparte: prav on ji da razumeti, »da sanjati o domovini pomeni umirati zanjo« (126). In prav tedaj Lepa Vida začuti domovino. V srcu. In jo sklene poiskati (128). Kajti »lepota«, položi pisatelj besede v usta Vidinemu spremljevalcu, škratu Polikarju, »je pomenljiva le, če je v njej hrepenenje« (143). V trenutkih stiske je zadnja možnost prav hrepenenje – ki je tudi trpljenje (149). Vido posebej očara Cankar – ki »je znal pripovedovati o domovini, še lepše o materi in najlepše o hrepenenju« (168); njegove pripovedi Vidi sežejo do srca (168). Zdi se, kot bi sama postala eno samo hrepenenje – hrepenenje po domovini. Posluša ljudi, ki jih srečuje. Posluša o njihovih stiskah in njihovih sanjah … Ljudje čutijo, da je »brezčasna, občutljiva za večne resnice«, da prebiva v vseh, in četudi oporeka hrepenenju po svobodni domovini, postaja »simbol te dragocene slovenske dediščine« (192).

Morda prav zato njen sin Janez kljub privilegiranemu položaju, ki ga kot obetaven mladinec uživa v družbi zaradi očeta heroja in se vzpenja po karierni partijski lestvici, počasi osebnostno dozori, se osvobodi »revolucionarnega duhá« in partijskih spon; vse bolj doumeva, »kateri so življenjski interesi slovenskega naroda«, in nazadnje postane eden ključnih osamosvojiteljev. Tudi za ceno tega, da ga »njegovi bivši ideološki sopotniki ne marajo« (321), da ga

tovariši označijo za »sovražnika bratstva in enotnosti enakopravnih narodov, združenih v domovini ...«

Janez se vse bolj zaveda, da hrepenenje ne more biti cilj, saj je zgolj sanja, »od sanj se pa ne da živeti«; je kripta, je grobnica, zato poziva, da se narod upre sanjam ...

Zadnji dve leti Vida prebije v zavodu – v bolnišnici. Obiskujejo jo ljudje kraja, tudi sin. Ko ji pripoveduje o dogodkih zunaj, v »tolmunu maminega pogleda« zazna »strast in neznansko radoživost. Divje jezero.« Vida spremlja njegovo delovanje, njegove izjave, njegove preroške besede: »Prišel je čas, ko mora narod vzeti usodo v svoje roke. Če hočemo preživeti, nam niso več potrebne sanje. Hrepeneli smo tisoč let. Zdaj je čas moči« (320). Treba se je znebiti »balasta, ki ga predstavljajo stremljenje, hrepenenje, klečeplazništvo, hlapčevstvo« (323). In verjeti v prenovo narodovega značaja. Prenehati z medsebojnimi poboji. Ne gre le za fizično preživetje naroda, gre tudi za duhovno preživetje. Pomembno je, da slovenski narod čim prej dobi »besedo v družbi narodov sveta. Kot mi, kot samo mi. Kot Slovenci.« Tudi če bo potrebna kakšna žrtev, doseženi cilj ne bo nič manj žlahten in vreden, še bolj posvečen bo ... In še: »Hrepenenje je posebna oblika strahu. In če se uresniči, je izpolnjeno. In ga ni več« (326).

In prav to se zgodi z Lepo Vido – »mitsko osebnostjo naše narodne istovetnosti«, kot jo označi pisatelj. Ki pooseblja hrepenenje. 25. junija, takoj potem, ko Slovenija razglasi samostojnost in predsednik izreče tiste znamenite besede »Nocoj je dovoljeno sanjati, jutri je nov dan,« Lepa Vida za vedno zapre oči. Hrepenenje je umrlo. Uresničile so se tisočletne sanje Slovencev.

***

Z Lepo Vido, krhko in ranljivo, kot so krhke in ranljive sanje, je Jože Felc postavil svojevrsten spomenik slovenskemu narodu, uresničitvi njegovega tisočletnega hrepenenja po samostojnosti. V tem dejanju so se povezali tako »tisti, ki so se izkazali kot borci v narodnoosvobodilnem boju, kot tisti, ki so v štiriletnem boju videli samo prevaro slovenskih komunističnih veljakov, peščice v Moskvi izšolanih boljševikov, pa so zaradi načelnega oporečništva nesrečno stopili na stran kolaboracije ...« (322). V tej enotnosti je bil dosežen cilj: naš narod je postal enakovreden v družini narodov vsega sveta.

Ta »književni spomenik slovenskemu narodu« pa je hkrati tudi opomnik: notranje razprtije, usihanje rodnosti in stanje duha, ki ga nekateri slikovito imenujejo »puščava kulture srca«, pomenijo svojevrstno krhkost in ranljivost za naš narod in lahko ogrozijo njegov – naš obstoj. Ali se bo naš mali narod v polnosti zavedel svojega velikega, dragocenega dosežka – pridobitve lastne države? Bo spregledal in izbiral med ljudmi, ki si prizadevajo priti za krmilo države, tiste, ki so se izkazali z dejanji, ne le z visokoletečimi besedami? In ki bodo omogočili narodu, da bi v medsebojnem spoštovanju strnil svoje vrste in v polnosti izkoristil svoj izjemni potencial – z enim samim ciljem: razcvet posameznikov, naroda in države? Ali se bo tudi to sprevrglo v hrepenenje dobromislečih? V »Vidin kompleks«?

Zapis je nastal kot priprava na predavanje za simpozij medicinske etike, ki je potekal po Zoomu 8. maja 2025 pod naslovom Krhkost in ranljivost.

Dr. Edvard Kovač

Draga kot oaza pluralnega mišljenja

Ko se oziramo na bogato 60-letno zgodovino Drage, se hkrati sprašujemo, kakšna naj bi bila njena vloga v današnjem času in seveda v prihodnosti. Kje bo našla smisel svojega obstoja in delovanja tudi v našem razburkanem času in kako nas bo Slovence pripravila na jutrišnji dan? Ali obstaja kakšna rdeča nit, ki jo povezuje od njenih začetkov ne samo s sedanjostjo, ampak tudi s prihodnostjo?

Če se še spomnimo njenih začetkov, ki so odmevali po vsej Sloveniji, potem ne moremo mimo nastopov na prvih Dragah, ko je na primer 31. avgusta 1968 nastopil mag. Ludvik Vrtačič iz Švicarskega Freibourga. To je bil čas študentskega vrenja po Evropi, čas pariške študentske revolucije in ko so tudi avtorji Praške pomladi govorili o »socializmu s človeškim obrazom« ter ko so študentje snovali nemire tudi v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu.

Znotraj Cerkve je prav tako zavel nov veter. To je bil čas duhovne prenove ali »posodabljanja«, kot so dejali koncilski očetje, ki so na vesoljnem cerkvenem zboru izglasovali Izjavo o verski svobodi in izdali dokument o medverskem in ekumenskem dialogu. Poudarjali so, da je zavzet kristjan soodgovoren ne samo za stanje v Cerkvi, ampak tudi v družbi. Prav ta koncilski duh je prebudil tudi krščanske izobražence na Tržaškem, da so želeli vzpostaviti dialog z drugače mislečimi in hkrati poglobiti versko doživljanje in razširiti kristjanovo mišljenje.

V tem času je v matični Sloveniji Katoliška Cerkev še vedno morala delovati v precej nenaklonjenem okolju, zato ji je Draga pomenila glas iz svobodnega sveta, ki omogoča sproščeno razmišljanje. Na tem novem obzorju duha lahko tudi razumemo nastop omenjenega slovenskega intelektualca iz Švice, ki je navduševal navzoče in vznemiril vso Slovenijo.

S tem, ko je prišel na oder s *Pavlihom* v rokah, je hkrati povedal, da je to edini časopis, ki v Sloveniji pove kaj po resnici. Ta izjava je bila gotovo zelo duhovita, vendar pa je hkrati sporočala, da sicer v Sloveniji svobodna beseda tako v javnih nastopih kot v tisku še vedno ne obstaja. Če se spomnimo francoskega misleca in politika Aleksija Tocquevilla, potem je prav svoboda tiska in svobodno kroženje informacij tisti temelj demokratične družbe, ki omogoča njen obstoj. S to gesto je slovenski intelektualec jasno povedal: čeprav se je v Jugoslaviji začel teoretično rojevati nekakšen jugoslovanski humanistični marksizem, demokracije enostavno še ni. Edina možna resnicoljubna govorica, ki sme obstajati, je samo humor ali duhovitost. S tem pa je mag. Vrtačnik jasno povedal, da v Sloveniji še vedno vlada totalitarizem, ki je znotraj sebe kljub priseganju na Hegla ostajal nelogičen. Zato lahko tudi njegova kritika

kljub humorističnim okvirjem postane dobesedno »obešenjaška« in ima za avtorja hude posledice. Zato smo bili takrat tudi prepričani, da prav tako *Pavliha* lahko izhaja le v »pregledani in popravljeni izdaji«.

Kot dijaku mi je prišel v roke zbornik ene izmed prvih Drag in moram reči, da sem ga bral s ponosom in seveda z velikim zanosom, polnim upanja. Osebno sem tudi prepričan, da je Draga povečevala samozavest slovenskim tržaškim in goriškim izobražencev, saj so z organizacijo svobodne intelektualne tribune pokazali, da so sicer geografsko na obrobju Slovenije, miselno pa postajajo osrednji kraj rojevanja svobodne misli in besede.

Še živi soustvarjalci prvih Drag bodo znali povedati, kako so se iskreno trudili, da bi omogočila resničen pluralni dialog tudi med ljudmi, ki sicer v Ljubljani niso govorili med seboj in še manj diskutirali. Zato so povabili nekdanjega voditelja OF, ki je kot predsednik SAZU-ja v Sloveniji postal usmerjevalec uradnega kulturnega dogajanja. Pustimo ob strani, ali je vedel, da ne bo prišel, že takrat, ko je uradno sprejel predavanje, ali pa je prišla odločitev od zgoraj res samo dan pred prihodom. Toda to nečastno dejanje je omogočilo, da je v svojem velikem poletu spregovoril pisatelj prof. Alojz Rebula, ki je čez noč napisal predavanje o stanju kulture v Sloveniji. Vedeti moramo, da je bil v šestdesetih letih tudi modernistični literarni in kulturni tok mladih ustvarjalcev kljub kritičnosti do režima in do marksizma še vedno zelo protikrščanski. S tem pa so ti mladi literati dajali v nič tudi tradicionalno slovensko kulturo. Nasploh je bilo pri njih vsako domoljubje obravnavano kot nekaj domačijskega in s tem nemodernega. Pisatelj Rebula pa je uporabil evangeljsko prispodobo Jezusovega izganjanja mešetarjev iz jeruzalemskega templja in pokazal, da pristna slovenska beseda vendarle potrebuje tudi korenine in da je lahko tudi znotraj tradicije na moč ustvarjalna. Toda pomembno je omeniti, da je v tem čiščenju slovenskega kulturnega templja pisatelj prizanesel slovenskemu duhovniku. S tem ni samo opozoril na izjemno tradicijo slovenskih Čedermacev, tistih, ki so se z dušo in telesom upirali fašizmu, ampak prav tako pokazal, da se po slovenskih cerkvah na obeh straneh meje z duhovniškimi opravili ohranja in spodbuja slovenska beseda in kulturna ustvarjalnost.

V Dragi se je venomer na novo rojevala ideja o samostojni Sloveniji, zato razumemo, zakaj je bila takratna jugoslovanska oblast do nje še posebej sumničava. Draga je na pobudo Vinka Ošlaka predlagala in uresničila tudi ustanovitev Slovenskega kongresa, ki je pomagal združiti Slovence po vsem svetu v prizadevanju za osamosvojitev Slovenije.

V procesu osamosvajanja pa so se kulturno-družbene in politične debate prenesle v ljubljanski Cankarjev dom. Nastopilo je vprašanje, ali je Draga še potrebna, saj je o vseh njenih temah mogoče govoriti v svobodni Sloveniji. Toda po prvotnem navdušenju nad samostojno slovensko državo in ob veselju zaradi sprejema Slovenije v Evropsko unijo so se v Sloveniji znova začela stopnjevati nasprotja. Začelo je prihajati do novih ločitev. Spomnim se, kako mi je nek ugleden slovenski pesnik, ki je veljal za odprtega duha, ob prikazu francoskega prevoda Rebulovega romana *Jutri čez Jordan* na Festivalu Vilenica dejal: »Nisem niti vedel, da je ta knjiga izšla v slovenščini.« Ob tem stavku sem se obrnil k slovenskemu literatu in publicistu, ki živi na Dunaju, Levu Detelu, in mu dejal: »Karavanke niso samo na Koroškem, ampak kar po sredi

Ljubljane.« Kljub svobodnemu tisku, različnim kulturnim srečanjem in prireditvam se je vedno bolj vzpostavljala »ločitev duhov«. Prav o tem sem pisal v Zborniku Drage ob njeni 50. obletnici. Že takrat sem zagovarjal misel, da je Draga še vedno nujno potrebna za zdravo žuborenje duha in za pretakanje idej ter snovanje novih misli za slovensko prihodnost. Po desetih letih lahko rečem, da je ta potreba po spoštljivi izmenjavi mnenj ter iskrenem pogovoru, se pravi potreba po Dragi, za Slovence še posebej nujna.

Naj ob koncu, še preden nakažem, v čem vidim prihodnost Drage, omenim, da je Draga zame predstavljala tudi uspešno vrnitev v slovensko intelektualno okolje, ki se pa hkrati ni izneverilo svetovljanstvu. Kar nekaj let sem namreč preživel na francoskih univerzah, kamor sem se tudi kasneje rad vračal. Povabilo za predavatelja v Drago sem doživel kot nepričakovano priznanje, saj je bila Draga zame že takrat nekaj simbolnega. Novinar *Naših razgledov* je predavanju posvetil celo stran, za objavo se je zanimala Nova revija in slednjič je Družina besedilo natisnila skupaj s predavanjem Franca Rodeta kot knjižico *Slovenska nacionalna zavest*. Takrat sem bil počaščen, da je občinstvo z odprtostjo duha pozdravilo moje poglede na slovensko duhovno kulturo iz preteklosti in sedanjosti.

Toda kaj čaka Drago v prihodnje? Vsekakor bo igrala odločilno vlogo pri ponovnem ustvarjanju enotnega slovenskega kulturnega prostora. Ta pluralnost in pestrost objav, nastopov in srečevanj ter odprtih pogovorov ne pomeni, da bi Draga omogočila in razglasila vsak individualni poskus v »hibridni angleščini« že za literaturo. Draga skupaj s tržaškimi in goriškimi slovenskimi izobraženci lahko postane stekanje umetniških, se pravi literarnih, likovnih in glasbenih stvaritev vseh Slovencev. Ne bo šlo samo za faktografsko beleženje oseb in njihovih hipnih umetniških poskusov, ampak iskanje resničnih talentov, ki zaslužijo, da preko Drage in zamejskih kulturnih krogov stopajo v širši evropski prostor.

Draga bo še naprej gojila etični odnos do besede. Ne samo v smislu iskanja bogastva slovenskih izrazov, ampak tudi v smislu etične zavezanosti k njihovemu izvornemu pomenu. Prav ta lepota jezika, ki bo povezana z visoko moralnostjo, bo tudi novi temelj skupnosti Slovencev, ki ne bo samo funkcionalno povezana k skupnim gospodarskim projektom, tudi ne samo političnim programom, ampak k etičnim medosebnim odnosom, katerih temelj bo pristnost jezika. Jezik se bo vedno bolj bogatil v smislu Wittgensteinovega načela: meje mojega jezika so meje mojega sveta.

Največji izzivi pa čakajo tudi Drago – da se sooči z novimi tehnologijami, to je z umetno inteligenco. Če bodo zaradi izpopolnjenega strojnega prevajanja počasi izginili tehnični prevajalci, vendar ne bodo usahnili literarni poligloti, ki bodo ostali nekaj nujnega za avtentične prevode. A temelj njihovih korekcij bo postal novi slovenski in evropski krščanski humanizem, ki bo v svoje popravke in dopolnitve vključeval tudi duhovnost. To bo duhovnost, ki bo več kot individualno doživljanje, tudi več kot smer novega ugodja, ampak bo šlo za doživetje presežnosti, ki se razkriva kot radostna in zahtevna in v kateri tudi Božanstvo razodene svoje osebno ime. Ta duhovnost bo s slovenskim besednjakom omogočila nove medosebne odnose, ki bodo povezujoči in etično zavezujoči kljub našim razlikam in enkratnim doživetjem.

Alma Maksimilijana Karlin

Maksimilijan Celjski

Prevedla: **Jerneja Jezernik**
Izid: **oktobra 2025**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredili: **dr. Tanja Ozvatič in Saška Ocvirk**

Na vrtu ostarelega Kasija

»Moj oče te je za jutri poklical k sebi … ne pojdi!«

»Njegov sel je bil pred večerjo pri meni,« je mirno odvrnil.

»Postavil te bo pred izbiro,« je polna strahu utišala svoj glas, »zanj ali proti njemu …«

»Odgovoril mu bom po svoji vesti,« je blago rekel in jo poskušal pomiriti z nasmehom.

Flavij Kasij je previdno odložil nož, s katerim je odrezal zelje, in prvič pogledal stran od svojega opravila: »Peti dan je poguben! Izogibaj se dnevu, ko se naokrog klatijo Erinije, boginje maščevanja …«

»Tako svetuje že Heziod,« je dodal Aleksij Tartar.

»Ah … nič se naj ne začne petega dne,« je rotila Kornelija, »tega dne je bil rojen Pluton, za nas ljudi poguben in nevaren.«

»Kdor stoji pod Božjim varstvom, za tega so vsi dnevi enaki,« je mirno pojasnil Maksimilijan.

»Počakaj do sedmega dne, ko z modro besedo dosežeš odlog, kajti ta dan je ugoden za sajenje trte, za nizanje niti na statvah, da ujete bike prisiliš v jarem …«

»In kaj drugega so biki kot velikani te zemlje?« se je pošalil Aleksij Tartar.

»S svojimi rogovi vedno prebadajo manjše živali,« je zavzdihnil Flavij Kasij, ki se je znova obrnil k svojim zeljnim glavam, medtem ko je slabe volje nadaljeval: »Vsak boljši dan v življenju umrljivih bitij najprej ugasne revnim. Bližata se jim bolezen in nerazveseljiva starost. Trud pokonča strogost strašne smrti … »

»Ne podajaj se brez potrebe v nevarnost!« ga je zdaj posvaril Aleksij Tartar. »Štirideset let veljaven zakon Licinija Galiena, po katerem so bili kristjani odvezani verskih dolžnosti do državnih bogov, je zdaj, kot veš, v celoti razveljavljen. Dioklecijan se je končno pokazal tak, kot je v resnici. Kristjani morajo, kot je bilo na začetku, darovati rimskim bogovom. To je povsem zunanje dejanje, ki s pravimi čustvi tistih, ki prižigajo kadilo, nima nič opraviti …«

»Zunanja dejanja se morajo ujemati z notranjimi pogledi,« je kratko pojasnil škof, »če življenje ni laž.«

»Če na svojih pohajkovanjih naletiš na zid, ne greš skozenj, temveč ga obideš! Omili svoj upor proti upravitelju …«

»Ne podpihuj z besedami ognja v njegovem srcu in ne širi srca!« je vzkliknil stari vrtnar, ki je pogledal stran od svojega opravila.

»Poslušaj naše nasvete, o Maksimilijan!« ga je rotila Kornelija in vila roke. Vedela je, da bi pogovor z Evlazijem škofa lahko stal življenja … ne … to ga bo stalo življenja!

»Izbrati moram tako, kot mi veleva vest,« je resno in hkrati blago vzkliknil Maksimilijan, ljubeče usmerjajoč svoj pogled z enega na drugega. »Ko bi le bil ovca v čredi, prestrašena na samotni poti, tako pa sem pastir, ki so mu zaupane vse te omahujoče duše, ta omagana srca. Ne moje besede, ki kot vsi zvoki hitro izzvenijo v vesolju, temveč le moj zgled jim lahko da moč, da vztrajajo. Raje bi pretrpel tisoč smrti, kot pa postal nezvest svojim najglobljim prepričanjem! Pastir ne sme tuliti z volkovi.«

»Ne pojdi k njemu! Ah, vsaj jutri ne pojdi k njemu!« ga je rotila Kornelija z glasom, ki se ji je tresel od strahu, saj je vedela, da je izgubljen. »Sanjalo se mi je, da sem v soju bakel nosila nekaj, kar je postajalo vedno težje in je bilo zavito v bel prt. Dolgo si nisem drznila odstreti prta, toda ko sem to končno storila, sem zagledala …« je zastokala in svoj obraz skrila med dlani.

»Kaj si zagledala?« je blago poizvedoval Maksimilijan.

»Tvojo krvavo glavo …«

Vsi so umolknili. Slednjič je vrtnar bolj sam sebi kot drugim spregovoril: »Znamenja dajejo bogovi, ki poznajo usodo smrtnikov. Nekaj o viharju pa slutijo celo dekleta, ki svoje delo marljivo opravljajo ponoči. Na goreči črepinji vidijo migotanje olja in nabiranje lusk na prhkem stenju. Ne pojdi! Celo luna daje enemu dnevu prednost pred drugimi za srečo pri delu in dejanjih. Prav tako se tudi ljudje ne oziramo zaman po tem, kako potujejo zvezde.«

»Včeraj ponoči je padel z neba zvezdni utrinek …«

»Kje?«

»Med utrdbo in baziliko …« je resno odvrnil Aleksij Tartar. Toda škof se je le nasmehnil in se vsakemu po vrsti zahvalil za njegovo dobroto in skrbno ljubezen, ki se je tresla za njegov telesni blagor. Nato je zelo mirno, popolnoma odločno dejal: »Volkovi vedno glasneje tulijo okrog nezavarovane črede, toda njihov bes izvirno velja pastirju. Umolknili bodo, ko bo pastir izginil. Evlazij kliče. Kako naj bi se strahopetno obotavljal jaz, ki sem vojščak svojega Odrešenika, državljan Rima? Ni še padla zadnja beseda, odločitev pa ni odvisna od nas, temveč od Boga. V njegove roke polagam vse. Njegov je načrt, na meni je, da ga izpolnim.«

Potem so molčali, vedoč, da ima prav. Čisto tiho, skozi ta veliki molk, ki je bil podoben slovesu, je Kornelija prosila: »O, Maksimilijan … krsti me, da bodo tvoja nebesa postala tudi moja!«

On pa je le zavračajoče zmajal z glavo.

»Ne, s takšno ljubeznijo ne boš prišla k mojemu Gospodu in Odrešeniku! Šele ko boš globoko v svojem srcu spoznala večno ljubezen, boš …«

»Skozi ljubezen do tebe bom našla pot do tvojega Boga,« je prosila in zbegana hlipala. Z roko jo je pogladil po laseh in jo v blagoslov podržal nad glavo deklice, ki mu je bila tako ljuba. Komaj slišno je zašepetal: »Sestra … sam te bo poklical

in odpeljal domov, On, Pastir vseh pastirjev, in potem med nama ne bo nobene ločenosti od večnosti do večnosti!«

Kot že enkrat pred mnogimi leti, ko je bila še otrok, jo je tudi danes slovesno pokrižal po njenem čelu, ustih, prsih. »Naj te Bog varuje!«

Obrnil se je in z nemim pozdravom odšel stran. Njegova duša je bila pri njegovem Bogu, toda njegovo šibko človeško srce je krvavelo zaradi ženske, ki mu nikoli ne bo smela pripadati …

Pred Evlazijem

Gozd okrog Claudie Celeje je žarel v ognjenih odtenkih jeseni. Meglice iz doline so se rahlo vile proti nebu in se zbirale v oblake. Na strešnih kritinah templjev in hiš sta se izmenjevali svetloba in senca. Kot brenčanje čebeljega roja je oslabljen cestni hrup spremljal misli upravitelja, ki je nemirno korakal dol in gor po sprejemni dvorani.

Cesarstvo njegovih sanj, novi Rim, je počasi dobivalo obliko. Poskus oživljanja se je širil skozi široke množice. To niso bili več ležerno prenašajoči, brezskrbno uživajoči ljudje, ki jih je pred dvema desetletjema uničil s svojim posmehom. Iz mehkužcev so se prelevili v lupinarje.

Toda ali je bil ta novi Rim, ki se je usmeril k novim ciljem in v katerem je nenavadno vrelo, res njegovo delo? Ali pa je bil v bistvu krščanski bog tisti, ki je v dušah ljudi vrtal kot lesni črv? Zavrgel je to nadležno misel. Vse je hotel pretopiti v veličasten odlitek, ki bi zmagujoče kljuboval vsemu svetu. Hotel si je pridobiti moč nad temi pomehkuženimi uživači, nad temi k apatiji vzgojenimi, slepo ubogajočimi sužnji, nad vsemi temi lenobnimi možgani, dokler si ne bo vsak posameznik v cesarstvu zastavil visokega in dostojnega cilja, kajti šele množica velikih posameznikov bo zmogla celoto narediti veliko. Kot suha goba počasi vpija vodo, ob katero jo postaviš, tako naj bi Rim neopazno vpil krepke barbare mejnih območij, še posebej germanska plemena, in jih izboljšal z močjo mlade nepokvarjene krvi Rimljanov. Namenoma je že zdavnaj speljal trgovino z jantarjem ter razpošiljanje kož in kožuhovine prek Claudie Celeje in s tem semkaj zasadil novo vrsto človeka. S skrajnega kota jugovzhodne Evrope je dal pripeljati trgovce s svilo, z globokega juga trgovce s sadjem, vrtnarje in vinogradnike, da bi se naselili tukaj, po lepoti otrok pa je prepoznal, kako modro je bilo njegovo ravnanje. Ne glede na visoke davke in s tem povezano godrnjanje ljudstva se je Norik razcvetel in vpliv, ki se je uveljavil, je sčasoma kot droži prežel celotne rimske množice.

In to je bilo njegovo delo!

Skozi stebriščne hodnike časov je videl svoje ime bleščati se zraven drugih velikanov. Da je to dosegel, je bilo vredno žrtev. Nikoli v vseh teh letih, nikoli se ni obotavljal sebe in drugih žrtvovati na oltarju svojih visokih načrtov. Ponosen in ne da bi se ga dotaknilo je šel mimo radosti in šibkosti vsakdanjega življenja, pogumno premagal vse ovire, šel mirno prek trupel kot vojščak na bojnem polju.

Vse to zavoljo krone, tiste zimzelene krone, ki jo Apolon podarja tistim, katerih imena je Klio z železnim dletom vklesala v kamen neminljivega.

Aleš Maver

Kako je misleči človek hodil skozi čas

Kratka svetovna zgodovina

Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Jesen Evrope

V Evropo sega, kot rečeno, kar petdeset držav. Najmanjša, Vatikan, obsega manj kot polovico kvadratnega kilometra, a tudi največja ni med svetovnimi velikankami. Ukrajina kot prvakinja med deželami, ki ležijo zgolj na tako imenovani stari celini, je sicer velika za trideset Slovenij, a zgolj za polovico Južnoafriške republike, ki je je spet komaj za pol največje afriške države Alžirije. Teh petdeset držav se da razdeliti v več skupin.

Več kot polovica, skupaj sedemindvajset, jih je včlanjenih v Evropsko unijo (uporabljal bom ta uveljavljeni izraz, čeprav ne bi bilo nič narobe, če bi tujko unija podomačil v zvezo). Ta je, kot bo še povedano v nadaljevanju, najprej združevala demokratične zahodnoevropske države, potem pa se postopno širila. Da se je začela po britanskem referendumu o izstopu leta 2016 krčiti, ni nepomemben podatek o njeni trenutni formi, za katero bi lahko brez veliko slabe vesti rekli, da je vsaj navzven slabša kot takrat, ko se je leta 2004 razširila na večino nekdanjih pripadnic sovjetskega satelitskega sistema v Evropi. Trenutno se recimo ne zdi posebej verjetno, da bi šel njen razvoj v smer nekakšnih Združenih držav Evrope ali prave politične konfederacije. Pred dvema desetletjema se je to zdelo povsem mogoče, danes pa mora imeti politik kar precej poguma, da predlaga kaj takega, saj ga utegnejo volivci doma hitro odnesti s prizorišča. Navsezadnje se je ob izbruhu pandemije koronavirusne bolezni leta 2020 pokazalo, da Evropsko unijo le malo državljanov članic dojema kot nekakšno vsaj »širšo domovino«, kakor sem imel, priznam, sam s takšnim dojemanjem težave pri svoji prvi »širši domovini«, Jugoslaviji. Večina še vedno razmišlja predvsem v mejah svojih nacionalnih držav. Spomladi 2020 recimo skoraj nihče ni hotel, da bi bila nesrečna Bergamo in Lombardija znotraj njegovega ozemlja.

Na trenutno neprivlačnost zamisli o večjih pristojnostih Evropske unije kot celote vpliva več dejavnikov. Eden pomembnih je, da je v smislu politične ureditve obtičala nekje na ravni ustavne monarhije. V tem je podobna pozni habsburški monarhiji. Evropski parlament sicer obstaja in ima kar nekaj pristojnosti, a ko je treba odločati o sestavi »vlade« Evropske unije, o Evropski

komisiji, imajo v resnici glavno besedo voditelji posameznih držav članic, ki izide volitev v Evropski parlament upoštevajo ali ne. Na enak način je lahko cesar Franc Jožef I. tudi po uveljavitvi ustave imenoval svoje vlade in ministre brez soglasja državnozborskih poslancev. Ne gre niti brez temeljnih nesoglasij med posameznimi članicami ali skupinami članic. Na eni strani so v klub najprej pripuščene države iz zahodnega dela stare celine. Med njimi prednjačita Nemčija in Francija. Če se po drugi svetovni vojni ne bi vsaj za silo sporazumeli, ideja Evropske unije sploh ne bi bila mogoča. Verjetno med temi zgodnjimi članicami že od vsega začetka najbolj izstopa tretja velika dežela Italija. Na drugem polu je velika skupina srednje- in vzhodnoevropskih držav, ki so v povezavo vstopile leta 2004 oziroma leta 2007, Hrvaška še leta 2013. Zaradi svoje velikosti in pomena med njimi prednjači Poljska.

Spričo ruske agresije na celotno Ukrajino je v zadnjih letih pomen omenjenih dežel narasel, saj zlasti baltske, Poljska in tudi Češka do obisti poznajo sovjetski sistem, ki je oživel v Rusiji in je za zahodne Evropejce prava španska vas. Če se je okoli leta 1990 in še med včlanjevanjem vzhodnih novink v Unijo zdelo, da ne bo težav s skupnimi vrednostnimi temelji, so se zlasti v zadnjem desetletju pokazale med zahodom in vzhodom precejšnje razpoke. Čeprav jih skuša zahodno krilo razložiti z domnevnim premajhnim upoštevanjem demokratičnih standardov na vzhodnem, gre v veliki meri tudi za različen odnos do lastne evropske dediščine. Res pa predvsem Madžarska, ki je zaradi dinamične politike svojega premierja Viktorja Orbána začasno vsaj simbolno pridobila pomen, presegajoč njeno velikost, izstopa s svojim za vzhodnoevropsko državo z izkušnjo sovjetske nadoblasti nenavadnim navdušenjem nad ruskim režimom in njegovimi modeli. Dodati je treba vsaj še, da so sodobni izzivi, povezani zlasti z množičnimi migracijami, v dobršni meri spodkopali nekatere za malega človeka najotipljivejše sadove evropskega povezovanja, kot je po luksemburškem mestu Schengen poimenovan dogovor o prostem prehajanju meja.

Z Evropsko unijo je s številnimi gospodarskimi, političnimi in družbenimi vezmi povezana glavnina drugih držav stare celine. Združeno kraljestvo je, kot rečeno, nedavno izstopilo iz nje in si še išče primerno obliko odnosov z njo. Tudi zato, ker bi njegov najobčutljivejši del, Severna Irska, rad ohranil povsem odprto mejo z južnim delom irskega otoka. Ta kajpak ostaja v Evropski uniji. Norveška je z eno nogo že bila v povezavi, a se volivci za vstop nazadnje niso odločili. Islandija je prav tako šla skozi fazo intenzivnega navdušenja nad članstvom. Pač pa pravega navdušenja kljub močni povezanosti nikoli niso kazali prebivalci male, bogate alpske države Švice. V Evropsko unijo vključene dežele navsezadnje povsem obkrožajo nekatere žepne evropske državice, kakršne so že navedeni Vatikan, Monako, San Marino ali Andora. Andora se kiti celo s posebnostjo, da ima dva državna poglavarja, iz Francije predsednika, iz Španije oziroma Katalonije pa škofa.

Naslednjo skupino sestavljajo države, ki si prizadevajo za vstop v Evropsko unijo. Treba je sicer reči, da stopnja prizadevnosti precej niha. Pogosto pa je zatrjevanje posameznih politikov, da ravno oni zagotavljajo »evropsko prihodnost« svojih dežel, pomembno notranjepolitično orožje. Dovolj je omeniti imeni dolgoletnega črnogorskega voditelja Mila Đukanovića in sedanjega srbskega voditelja Aleksandra Vučića. Oba sta skakala med mestoma šefa države in šefa vlade, po potrebi tudi nazaj.

Renate Welsh
Johanna
Mohorjeva družba, 2025
215 strani

Iztok Ilich

Avstrijska jezikoslovka in pisateljica Renate Welsh v svojem romanu *Johanna* – v slovenskem prevodu Ane Grmek ga je v zbirki Austriaca izdala Mohorjeva založba v Celovcu – kritično in obenem z neprikrito naklonjenostjo upodablja bridko usodo deklice in dekleta *Johanne*, otroka neporočene matere. Ta okoliščina jo je brez njene krivde v tradicionalnem ruralnem okolju Avstrije med svetovnima vojnama neizbrisno zaznamovala za vse življenje. Ker je mati ni mogla obdržati, jo je »podarila« dobri, a strogi krušni materi na Gradiščanskem. Ko je toliko zrasla, da je mogla opravljati nekatera dela, je delala enako kot domača hči, vendar ni pripadala družini in tudi ni imela nič svojega. »Če ti nič ne pripada, tudi ti nikamor ne spadaš,« je premišljevala Johanna. Kljub temu je na tihem sanjarila, da jo čaka priložnost nekje drugod, kjer je ne bo nihče več gledal postrani, z mešanico usmiljenja in zaničevanja, kjer se bo lahko, tako kot druga dekleta, izučila morda za šiviljo ali frizerko in zaživela samostojno življenje.

A je ostalo le pri sanjah, kajti kot nezakonski otrok brez dote se Johanna v vasi ne bi mogla poročiti in ostati. Zato jo je socialna služba pri trinajstih letih vzela rejnici in jo z vlakom poslala na kmetijo v Spodnji Avstriji. Tam se je deklica z vso bridkostjo zavedela, da novi premožnejši gospodarji v njej vidijo le še en par delovnih rok. Kljub zapovedani krščanski ljubezni do bližnjega in usmiljenju do ubogih so jo, otroka greha, obravnavali zgolj kot brezpravno deklo, ki mora biti pravzaprav hvaležna, da ima streho nad glavo in da od domače hčere ob praznikih dobi nekaj ponošenih oblačil.

Druga tema, ki jo zavzeto obravnava Renate Welsh, sijajna opisovalka kmečkih šeg in opravil v vasi, kjer se je čas tako rekoč ustavil, je najprej nezadržno razvnemanje političnih strasti in trenj, ki so vaščane kmalu usodno razdelila na rdeče in črne. Gospodarska kriza, ki je v tridesetih letih poglobila socialne razlike, je namreč ustvarila pogoje za razmah nacizma in Hitlerjev prihod na oblast. V novem družbenem redu so mnogi prej na rob odrinjeni vaščani videli priložnost za svoj družbeni in oblastniški vzpon, tako da je izzivanjem in grožnjam kmalu sledilo krvavo nasilje. Johanna teh sprememb sprva ni razumela, ko se je zbližala s Petrom, ki je delal v rudniku, saj na kmetiji ni imel niti svojega kozolca, pa se je nagnila na njegovo stran. Ko je zanosila, je bila že toliko samozavestna, da je od osuplega gospodarja zahtevala plačilo, da se je lahko poročila s Petrom. Tako sta oba po začetnem omahovanju pretrgala tragično verigo nezakonskih otrok.

Bernard Nežmah
Neznani Jurčič – magični žurnalist
Slovenska matica, 2024
209 strani

Dr. Aleš Maver

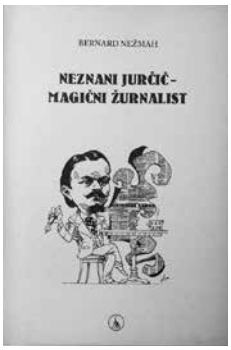
Bernard Nežmah, najboljši poznavalec zgodovine slovenskega novinarstva, je pred nekaj meseci pri Slovenski matici izdal knjigo z mikavnim naslovom *Neznani Jurčič*. Da bi pojasnil to besedno zvezo, moram začeti na koncu besedila. Tam

avtor pravilno ugotavlja, da je glavni junak njegovega dela med Slovenci znan predvsem kot eden ključnih slovenskih pisateljev. V skladu s prevladujočimi predstavami tega prostora je vse tisto, kar je še počel ali kar ga je ali naj bi ga odvračalo od plemenitega služenja leposlovnemu peresu, razumljeno kot motnja ali prisilna zastranitev. Da je bil možakar z Muljave vodilni slovenski politik in ključna osebnost razvijajočega se novinarstva na sončni strani Alp, se rado navrže mimogrede, nemara celo kot madež na njegovi karieri.

Nežmah pa hoče s svojo knjigo prikazati Dolenjca kot izjemno uspešnega človeka tudi na tem področju. Zato ga že v podnaslovu razglasi za magičnega žurnalista, pri čemer ga za pojem sam navdihne v literarni vedi razvpita oznaka Kolumbijca Garcie Marqueza in še nekaterih njegovih latinskoameriških kolegov kot magičnih realistov. Ni treba posebej poudarjati, da ima magični žurnalizem vlogo komplimenta. Jurčič naj bi namreč zaradi svojega pisateljskega talenta, ki v Nežmahovem ilustrativnem gradivu kar naprej sili na plan, še mlade slovenske novinarske žanre kar po vrsti razvijal do »magične« popolnosti.

Avtor se seveda zaveda, da loči Jurčičev in naš čas sto petdeset let in da marsikateremu bralcu suhoparno naštevanje junakovih zaslug v šolski obliki ne bi nič povedalo. Zato svoje besedilo organizira izjemno privlačno. Namesto kronološkega ubere tematski pristop in predstavi Dolenjčeve prijeme ob različnih izzivih časa in ob raznovrstnih takrat aktualnih temah. Predvsem pa da govoriti odlomkom iz *Slovenskega naroda*, ki ga je Jurčič urejal. Sam se »zadovolji« z vlogo izjemno pozornega, pronicljivega in duhovitega komentatorja. Ob mnogih mestih je njegova ironija enakovredna tisti »portretiranca« z Muljave.

Ker za kaj več ni prostora, se bom kratko ustavil le ob sklopu, ki me trenutno kar zaposluje. Nežmah Jurčiča prikaže kot vodilnega »ideologa« slovenskega navdušenja nad vsem ruskim, predvsem pa nad carsko Rusijo kot virom navdiha in neomajne obrambe za Slovence. Ob hagiografskem pisanju *Slovenskega naroda* se človek manj čudi vztrajnosti tega uroka v našem prostoru. Tako je – vsaj po Jurčičevo – celo povprečna ruska letina žita lahko nahranila zahodno Evropo (ki bi sicer stradala): »Rusija sicer /.../ tudi ni imela dobre letine, /.../ pa vendar je imela toliko ›lišnega‹ (od več) žita, da je napasla vso zapadno Evropo s svojim izobiljem.«

Vendar na tem in še nekaterih drugih mestih hkrati izstopi redka pomanjkljivost knjige, ki je v premajhnem upoštevanju časovne razsežnosti Jurčičevega pisanja in urednikovanja. Vprašanje »kdo je (bil) kdaj« je bilo v razgibanih slovenskih in habsburških sedemdesetih letih 19. stoletja ključnega pomena. Kajpak si ga zastavi tudi Nežmah, a v glavnem ob analizi prikaza lika in dela Janeza Bleiweisa, kjer mora pojasniti, kako je mož v rekordnem času iz »propalice« napredoval v predmet čaščenja. Vmes se pač ni odvil samo »mali kulturni boj« med Slovenci, temveč se je spreminjal tudi odnos nastajajoče slovenske elite do vseslovanskih in južnoslovanskih navezav. Razmere so bile tako spremenljive, da je na neki točki pisatelju z Muljave celo grozila vsaj začasna odstranitev z uredniškega mesta, ker se je preveč vživel v zaganjanje zgodnjih slovenskih liberalcev v »farje«.

A ta pripomba ne postavlja pod vprašaj avtorjeve odločitve, da da razdelitvi po temah prednost pred suho kronološko logiko. S tem je namreč ustvaril eno bolj berljivih del leta 2024.

Mateja Gomboc
Zavladati vetru
Slovenska matica, 2025, 248 strani

Ifigenija Simonović

Zavladati vetru je druga zbirka kratkih zgodb pisateljice, ki se je hitro uveljavila kot uspešna avtorica knjig za otroke, mladino in odrasle.

Avtorica je zbirko sestavila iz 21 kratkih zgodb, tematsko raznolikih, a sorodnih po vzdušju. Začudenost nad nepredvidljivostjo vsakdanjega življenja se umika sočutju in razumevajočnosti. Lahko gre za begunca, ki kljub strahu izbere dobroto (*Elliah*), ali za žensko v domu za starejše, ki jo preganja spomin na dejanja po drugi svetovni vojni (*Jazbina*), ali za žensko, ki bi morala varovati bolnico, a tega ne zmore, ker je alkoholik (*Lahko kot peresce*). Vsaka zgodba opisuje brezizhodno situacijo brez pomilovanja, brez obsodbe. Pogosto se šibkejši protagonist pokaže kot močnejši in zrelejši od tistih, ki držijo vajeti. V zgodbi *Vonj po zažganem* je izpostavljena prav posledica napačnih sodb in obsodb. Hudobija lahko uniči sočloveka, ki je povzročil krivico, a vprašanje plačila ostaja neizrečeno. Krutost življenja pisateljica opisuje nepristransko in neprizadeto. Želi obdelati take zgodbe, ki presenečajo ravno zato, ker se nam zdijo popolnoma vsakdanje. Ne vsiljuje svojega mnenja. Zgodbe ne delujejo, kakor da bi bile plod domišljije. V njih ni iskati avtobiografskih potez. Protagonisti so večinoma ženske. Izhajajo iz preveč različnih okoliščin, da bi bile lahko vse iz pisateljičinega življenja. To kaže na izjemno rahločutnost in odprtost pisateljice. Njena sposobnost vživljanja v drugega je izjemna. Izkazuje se tudi v živih in neizumetničenih dialogih. Ne gre za naturalistično obelodanjanje resnice, temveč za verodostojnost. Predvsem pa ne za šokiranje bralca, temveč za sprejemanje mnogoplastnosti človečnosti.

Zunanja oprema knjige, ki jo je ustvarila Eva Mlinar, me je spomnila na igro Slavka Gruma – večerno nebo, luči v oknih hiše, silhuete stanovalcev. Pisateljica si zamišlja usode ljudi. Nekaj oken je osvetljenih, a v njih ni videti stanovalcev, v enem je videti mačko – tudi živali so bitja, osamljena, čakajoča, lačna … Eno okno pa je zatemnjeno.

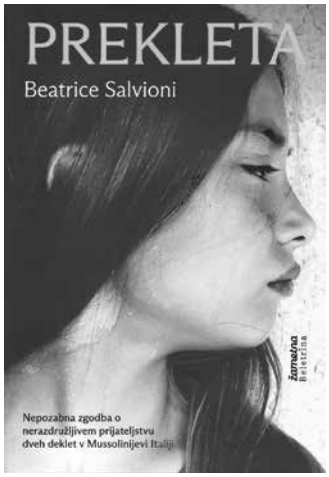
Poudariti želim spremno besedo urednice Ignacije Fridl Jarc, ki obravnava položaj ženskih avtoric v okviru literarne vede in knjižnega trga. Ozira se v preteklost in sodobnost. Njeno ugotavljanje je temelj novega, nepristranskega, zlasti pa nefeminističnega obravnavanja literature ženskih avtoric, ki pa bo možen šele, ko bo »vladanje vetru« omogočeno tako moškim kot ženskam po enakih merilih. Navaja primer usode rokopisa romana Gelče Jontes *Zgodba današnjega človeka*, ki ga je takratni predsednik Slovenske matice dr. France Koblar leta 1938 grobo zavrnil, češ da je »prvi del tako debelo naturalističen in brez čuta za primernost, da je grd … pisateljici manjka obzorja in okusa …«

Naučili smo se ceniti prvinskost Josipine Turnograjske, naturalizem Zofke Kveder, lirizem Ade Škerl, modernizem Saše Vegri, provokativnost Svetlane Makarović, razčustvovanost Mile Kačič, svetovljansko klasičnost Lili Novy, realizem Mimi Malenšek in Mire Mihelič. *Antologija slovenskih pesnic* (2004–2007) je zapolnila kar nekaj vrzeli, proza slovenskih avtoric pa je še nepregledana. Manjka nam besedil, porazgubljenih po revijah in po moško zavrnjenih brez posluha za žensko pišoče slovenstvo. Veseli me, da je Mateja Gomboc vstopila v že prezračen literarni milje.

Bojana Modrijančič Reščič

Ko bralci ne srečajo le literarne junakinje …

Zagotovo drži, da dobra knjiga bralca ne pusti pri miru, dokler je ne prebere. Prepričajo ga literarni junaki, določene situacije, napeta zgodba, preteklost … Vse to ima roman Prekleta *mlade italijanske pisateljice Beatrice Salvioni iz Torina. Zgodba bralca popelje v čas fašizma, v katerem so bili mladi razpeti med tradicionalnimi zahtevami družbe ter ideologijo, patriarhatom in svojimi željami. Kot bralka se ob branju nemalokrat vprašam, kaj je avtorja/-ico spodbudilo k pisanju. Je v prebranem tudi delček avtobiografije? Odgovore sem tokrat našla v toplem junijskem večeru v ljubljanskem Pritličju, ko je pisateljica Salvioni obiskovalce popeljala tudi po preteklosti svoje družine.*

Če začetek romana *Prekleta* šokira bralce s truplom in čaka na kriminalko, ga kmalu preseneti nadaljevanje, da Preklete nihče ni maral. Držal se je je prizvok slabega, saj so se je vsi izogibali: ženske so se pokrižale, ko so jo zagledale, moški so pljuvali po tleh. In čeprav se je pod nosom videla bela brazgotina in je imela od senc do brade žarečo rdečkasto liso, je bila s črnimi kodri in temnimi očmi za drugo mladenko, Francesco Strada, najlepše bitje. Dekleti si ne bi mogli biti bolj različni: prve se je držal vonj reke, imela je blatne noge, prežete s krastami, in ni hodila v šolo, drugo pa je mama opominjala, da spodobne gospodične hodijo od doma le k maši in po opravkih, paziti pa se mora moških, ker so zveri. Ženske so se morale zavedati, da je svet prepojen s prepovedanimi stvarmi. In Jezus je imel Francesco vedno na očeh … Čeprav se dekleti ne bi smeli družiti, je Francesca kmalu spoznala, kaj pomenijo svoboda, prava sreča v družini, trdno prijateljstvo. In jok je le za bedake, nevarne pa so igre pretvarjanja in besede, jo je poučevala Prekleta, ki jo je prijateljica vedno imenovala s pravim imenom Maddalena.

Revni delavski svet, ki mu je pripadala Maddalena, ter meščanski, v katerega je spadala Francescina družina, ni poznal le češenj, panetona ter mandarin in ženskih svilenih hlačnih nogavic, pač pa tudi skrivnostni svet vraževerja: če si želel, da bi ti nekdo povedal resnico, si moral gosi odtrgati jezik in ga dati pod vzglavnik. Nad vsem tem pa je bdela doba fašizma, ki ji je goreče pripadal bogati gospod Colombo. Če je bil nekoč član Zloglasnih in je za svobodo Italije poleg tepeža dal ljudem piti tudi ricinusovo olje, je posegel tudi v Francescino družino. Še starke v cerkvi so šušljale, da je gospa Strada kot lastovička letela

v gnezdo. Sinonim za zlo je bilo razmišljanje njegovega najstarejšega sina Tiziana. Ne le nadlegovanje deklet v cerkvi in prazne obljube Maddalenini sestri, tudi omalovažujoče razmišljanje o nedolžnem nerojenem otroku so ga pahnile na pot pogube, ki mu jo je napovedala Prekleta: »Umrl boš kot podgane, ki se napihnejo v reki …« (str. 183).

Na preizkušnji je bilo tudi pravo prijateljstvo, ki se je začelo na praznik svetega Gerarda, se nadaljevalo in utrjevalo ob reki Lambro ter se skrhalo v nižji gimnaziji. Maddalena ni pokazala ranjenosti, ko so se ji sošolke posmehovale in vanjo metale papirnate kroglice ter celo kamenje, prizadela jo je Francescina izdaja, ko se je poškodovala zlobna Giulia. In čeprav bi na svoja ramena prevzela tudi krivdo za smrt Colombovega Tiziana, je Francesco nezavedno popeljala po poti prehoda v odraslost, moči ter zavedanja, da moški niso nikoli krivi.

Je svet res tako zloben, da ljudje v njem označijo dekle s tako krutim imenom? Avtorica Beatrice Salvioni pravi, da je *La Malnata*, izvirni naslov romana, lombardsko narečje. Njena babica je velikokrat uporabila to besedo za svojega neugnanega sina, avtoričinega očeta, ko je razbijal vaze, družinsko last. Tako so se imenovali tudi nezakonski otroci, je pa tudi pisateljičin spomin na Danteja. A Maddalena, sicer izključena iz družbe, je kot volkulja, ki skriva neko divjost, zato jo je treba uničiti. V sebi pa nosi neko silo, ki jo vodi naprej. Lahko združuje nemogoče, celo druščino Prekletih, ki jo poleg Francesce sestavljata Colombov drugi sin Filippo ter Matteo Fossati, ki je hudo občutil poseg fašistov v svojo družino. Tako različna fanta, a verjameta, da lahko le vojna naredi pravega moškega. Druščina pa lahko obstaja le ob reki Lambro, ki teče skozi kraj avtoričinega otroštva – Monzo. V času njene mladosti je bila hudo onesnažena, v romanu pa simbolično zaznamuje dogajanje: mladih ne duši in jih ne omejuje. Je pa tudi spomin na mamo in babico, saj jo je prva strašila, da ji bo zrasel rep, če bo tako kot babica skakala vanjo. Slednja je zaslužna, da sta se prepletla realni in pisateljski svet tudi z olupki mandarin za božič ter trganje repov kuščarjem, kar je bilo dejanje sprejetosti v družbo Prekletih …

Čeprav so tradicionalni svet tridesetih let 20. stoletja zaznamovali moški in je patriarhat obstajal tudi po drugi svetovni vojni, kot je opomnila Salvionejeva, si je v njem tudi ženska izborila svoje mesto. Bila je sicer podrejena možu, kot ženska in mama je varovala ognjišče, a je morala preseči stereotipe, kar je bilo v preteklosti skoraj nemogoče. Že mama jo je opozarjala, da prijateljice ne nudijo pomoči. In to tradicionalnost si avtorica želi preseči. Romaneskna Maddalena je njena najljubša oseba, čeprav je izključena iz družbe. A ima neko silo, nek magnet, ki jo žene naprej. Je tudi velika upornica pravilom, ki jih je narekovala takratna družba, a kot oseba ne klone, pač pa si počasi, a zagotovo utira svojo pot. Mogoče nekoliko spominja na avtorico, saj si je tudi ona želela preseči rojstno Monzo. Z Maddaleno pa jo druži tudi lisa na obrazu, le da ima literarna junakinja bolj rožnato. Beatrice Salvioni iskreno pove, da so se ji v šoli posmehovali zaradi nje, danes pa ji je zelo všeč. In ker je pisanje njena strast, celo obsedenost, čeprav jo vsi svarijo, naj se mu ne posveča preveč, je že napisala nadaljevanje z naslovom *La Malacarne*, vendar roman v slovenščino še ni preveden. Ob zaključku dogodka v ljubljanskem Pritličju je dodala, da v času druge svetovne vojne, ki zaznamuje nadaljevanje romana *Prekleta*, odmeva Francescina misel, da je odrasti zelo težko …

Ifigenija Simonović

Predsodki, pohujšanje in resnica

Ne vem, zakaj sem tako občutljiva glede nekaterih izrazov, kakor da jaz ne bi bila nikoli nemarna pri izražanju. Beseda »ter«, na primer. Grda je. Na primer: Sezula sem se in odložila plašč in klobuk in pozdravila goste in sorodnike. Kam bi mi lektor vštulil »ter-e«? Pa »en lepdoberdan«. Še Nemci izpustijo »ein«? Pa ni vsak »nek« avtomatično »neki«. Razkuri me »kaj dogaja«, pa »sanjam nekaj« namesto »sanjam o nečem«. Pa »eden z drugim, eden brez drugega«. Pa avtobus, ki »ni v obratovanju«. Če se z ljubljanskega nebotičnika ozrem proti Gorenjski, se mi oko zatakne na dveh gorčično zelenih stolpnicah. Zdita se mi podobno grdi kakor tista črna gora zatemnjenih balkonov ob železniški progi. Na Slovenski cesti med Namo in Konzorcijem me zmoti fontana v obliki črevesja ali črva ali česar pač, kar naj bi tisto tam bilo. Ni čudno, da se mi kota ustnic povešata!

Vem, to so krokodilje solze v primeri z grozo stanja sveta in brozgo »političnega parketa«. Zapisujem, da se zberem, da začutim smiselnost sključenosti nad računalnikom, ko bi se lahko guncala nad potokom.

O, le naprej, o, le naprej, dokler je še vetra kej!

K prispevku za prejšnjo številko *Zvona* sem dodala fotografijo treh šatuljic iz porcelana. Zdaj sem našla reprodukcijo slike, ki me je navdahnila. *Magdalena bere*. Ženska ima knjigo položeno na poseben podstavek, da se ne zlomi hrbet. Bere bogato iluminirano knjigo. Na tleh, v dosegu njene roke, je naslikana bela posodica s pokrovčkom. Alabaster, slonovina ali porcelan. V njej naj bi bilo mazilo za Kristusove rane. To sklepam po tem, ker sem opazila podobne posodice na slikah Kristusa na križu ali drugih Magdalen. To sliko je ustvaril nizozemski

Rogier van der Weyden, *Magdalena bere*; foto: Wikipedia

slikar Rogier van der Weyden (1399–1464, London, National Gallery). Gre za preslikavo dela večje oltarne slike iz neke cerkve v Bruslju. Oblečena ni ravno času Kristusovega rojstva primerno. Če bere Sveto pismo, bere o ranah, ki so se že zdavnaj zgodile. Ali pa je šatuljica tam samo kot prispodoba? Vsaka ženska, ki bere Sveto pismo in sočustvuje s Kristusom, je po naravi Magdalena? Kot prispodobi sta Marija in Magdalena pač brezčasni.

Družim se s prijatelji ljubljanskih frančiškanov. Ko skupaj prebiramo psalme, se ne zmorem predati alegoričnosti, vse verze razčlenjujem v racionalne podobe, končam pa s poetičnimi razodetji.

Zbirko črtic *Prešernove hlače* Frana Milčinskega (založba Ciceron, 2009) sem prebrala brez težav. O, zakaj ne znam biti tako duhovita?! Pisatelj krmari okrog vrele kaše in iz vsake epizode iztisne pekoče jedrce resnice. Eleganten gospod – vzor intelektualca. Zbirka je naslovljena po eni od kolumn, objavljenih v časopisih *Jutro* in *Slovenski narod* (1925–1932). V črtici *Prešernove hlače* s podnaslovom »literarnozgodovinska črtica« se obregne v to, da so nekatere besede po krivici pohujšljive. Takole piše: »Npr.: zadek ob sebi ni pohujšljiv: v šolah se uči mladina, kakšen zadek ima ta kukec ali oni metulj … so pa nekatera živa bitja, ki se njih zadek vendarle šteje za pohujšljivega …« in tako dalje, dokler ne pride do anekdote, ko naj bi Prešeren pri krojaču rekel, da ni pomembno, ali so hlače elegantne ali ne, a »R. mora iti vanje!« Torej »so nekatere reči, ki ob sebi ne morejo biti pohujšljive, ker so celo potrebne in koristne in se splošno uporabljajo; niti ni greh jih imeti.«

Čudovita razlaga malomeščanske hinavščine, čistunstva in svobode.

Ker sem ravno te dni kupila nekaj gledaliških in koncertnih abonmajev, naj za pokušino navedem uvod v črtico *Fidelio*. Opero si je Milčinski ogledal s pravniškega zornega kota. Zanimalo ga je, kako bo Leonora rešila situacijo, kako bo z ubojem. Takole me je zbodel kot abonentko (str. 108): »Jaz če grem v gledališče, natančno vem, zakaj grem, in ne kakor nekateri, ki vanj gredo kar tako in sploh. Taki ljudje ne vem, če imajo tisto, čemur se pravi umetniški užitek. Zato tudi nisem abonent. Ne tičim sicer v onem gmotnem mamonu, da bi lahko bil. Toda ne bi bil, tudi če bi tičal. Kajti ne trpi moje umetniško prepričanje, da bi mi slavna ali kakršnakoli gledališka uprava ukazovala: ›Danes je tvoj A ali B ali C in si zavezan, da greš in poslušaš!‹ Nego moje umetniško prepričanje samo po svojih lastnih umetniških nagibih odloča, kdaj bije ura njegovemu A ali B ali C.«

Torej, če kupim drag abonma, mislim, da bom videla dobre predstave? Ni nujno. Sama si bom morala začeti izbirati zelišča, ki mi ne bodo dražila želodca. Tako kot krava na pašniku!

Naj vsaj omenim dogodek poletnih mesecev, na katerega čakam vse leto, saj me navdaja z nostalgijo po delu z glino, ki sem se ji posvečala 20 let: 20. Mednarodni simpozij umetniške keramike V-oglje. Žalostno je, da se je Občina Šenčur odpovedala nadaljnjemu mecenstvu simpozija, niti zbirke umetnin, ki je na simpoziju nastajala, nočejo obdržati. Gre za mednarodno zbirko keramike prve četrtine 20. stoletja, ki bi je bil vesel marsikateri muzej.

Maria Gaszler Grazuly (Madžarska), Lia Bagratoni (Gruzija), Jelena Glagovac Savić (Bosna in Hercegovina) in John Daly (Avstralija) so bili letošnji tuji gostje, Albert Mesner je Slovenec iz Avstrije, sodelovali pa so tudi domači umetniki Andreja Srna, Nikolaj Mašukov, Klavdija Košenina, Urška Aljančič,

Gal Tič in Ivan Skubin. Barba Štembergar Zupan in Niko Zupan sta ustanovitelja simpozija in vsakoletna udeleženca, jaz sem navadno zraven, a ne ustvarjam več. Če molčim, mi zamre jezik, če ne oblikujem gline, mi otrdijo prsti. Tako pač je.

Dela vseh sodelujočih bodo na ogled jeseni.

Naj se posebej posvetim le dvema letošnjima gostoma. John Daly dela z zavestjo naravovarstvenika. Pri keramiki je onesnaževanje okolja neizogibno, a njegova privrženosti delu s čim manjšo slabo vestjo do narave se mi je zdela važnejša kot ustvarjeni izdelki sami – ki pa so bili zelo zelo lepi. Plemenit lončar, da tako rečem.

Albert Mesner, *Prisiljena pot*; foto: Peter Harrich

Albert Mesner je na simpoziju V-oglje predstavil eno svojih temeljnih del: *Prisiljena pot*. To delo ni »happening« v populističnem pomenu besede, tudi ni zgolj modernistična instalacija. Presega pojem keramike. Ta umetnina je narejena iz gline, je kip iz tisoč kosov, kip, ki ima dušo. To je umetniška interpretacija tragičnega dogodka iz druge svetovne vojne. S postavitvijo tisoč unikatno oblikovanih figur (visokih približno 15 cm) je umetnik opozoril na prisilno deportacijo 227 slovenskih družin z območja Koroške. 14. in 15. aprila leta 1942 so nacisti tisoč ljudi prignali do železniške postaje v Žrelcu blizu Celovca, od tam pa so jih odpeljali v koncentracijska taborišča. Družine, ki so se vrnile, so prišle v izropane ali zasedene domove.

Letos 11. aprila ob 11. uri je Mesner to umetnino dopolnil z dogodkom brez primere. Na železniški postaji v Žrelcu se je v spomin na prisilno izselitev zbralo tisoč ljudi. Prišli so Slovenci in Avstrijci. Ko je Mesner pripovedoval o tem dogodku, sem imela kurjo polt, hvaležna in polna občudovanja. Naj še dodam, da s to umetnino Mesner ozavešča tudi šolarje in dijake. Tako delo lahko opravljajo samo resnično resnici predani plemeniti ljudje.

Na našem simpoziju je Mesner ustvaril nekaj novih figur. To sem razumela kot nadaljevanje spominske umetnine, ki ne bo nikoli dokončana. To je prispodoba, ki raste. Prisilno izseljevanje ni nekaj, kar se je zgodilo samo enkrat samkrat Slovencem na Koroškem, temveč se je dogajalo od nekdaj in na vseh celinah. Dogaja se tudi zdaj in v večjih razsežnostih, kakor se je dogajalo v časih, o katerih smo naivno mislili, da se ne morejo ponoviti.

Z veseljem in brez prisile gre od doma samo tisti, ki ve, da se lahko vrne.

Dandanes ni nobenih vrnitev, nobenih drugih priložnosti. Zakrpani plašči, ki niso nikoli več celi. Ni neiztrohnjenih src. Ni zatočišč. Upanje se mi riše kot oblak. Grabim, a pest je prazna.

Dr. Renato Podbersič ml.

Od Ogleja do Gorice: ob rob neki razstavi

V dneh, ko nastajajo te vrstice, se na Goriškem zaključujeta dve tretjini posebnega leta, ki je mesti ob Soči, vsaj na kulturnem področju, povzdignilo na evropsko raven – postali sta Evropski prestolnici kulture (EPK). Prvič se je namreč pripetilo, da omenjeni kulturni naslov nosita mesti v dveh državah, torej tisočletna Gorica in precej mlajša sestra Nova Gorica. Za zaključke o (ne)uspešnosti sicer hvalevredne pobude in priložnosti bo seveda še čas, toda zdi se, da bo marikatera (optimistična) obljuba ostala v predalih, morda za kakšne prihodnje (evropske) projetke. Ta stoletja enoten prostor, stičišče romanskega, slovanskega in germanskega sveta – no, slednji je po prvi svetovni vojni pravzaprav zdrknil na raven eksotike – in ob izivih sodobnih globalizacijskih trendov, je v preteklosti imel svoje skupne točke in svoja boleča razhajanja. Pričakovali bi, da bomo iskali predvsem tisto, kar nas je stoletja povezovalo. Kot zgodovinarju mi takoj pade na pamet bogata preteklost Oglejskega patriarhata, častitljive in pomembne cerkvene ustanove, ki je zaznamovala naš širši prostor tudi izven verskih okvirov.

Goriška nadškofija je cerkveno gledano dedič Oglejskega patriarhata, pomembnega za pokristjanjevanje tudi velikega dela Slovencev. Ustanovljena je bila leta 1751 po razdelitvi nekdanjega patriarhata na goriško in videmsko nadškofijo. Goriška nadškofija je uživala poseben položaj in pozornost znotraj Cerkve v tedanji habsburški monarhiji zaradi izpostavljene lege na obrobju monarhije ter zapletenega narodnostnega položaja. Torej bi smeli pričakovati, da bo omenjena bogata dediščina dobila tudi svojo evropsko podporo v letu kulture. Odločevalcem se je med drugim zdelo pomembno izpostaviti judovsko preteklost Goriške in tudi dediščino starovercev. Cerkvena preteklost očitno ni dovolj zanimiva, morda pa so vmes drugi razlogi. Kakorkoli, kljub odtegnitvi finančne podpore oziroma (ne)uvrstitvi v uradni program EPK se je msgr. Carlo Roberto Maria Redaelli, od leta 2012 goriški nadškof in metropolit, odločil za pobudo glede predstavitve skupne verske preteklosti, še posebej ob zavedanju, da Goriška nadškofija (še) nima lastnega verskega muzeja.

Sredi letošnjega junija so tako odprli razstavo »Od Ogleja do Gorice. Zaklad nadškofije« (Da Aquileia a Gorizia. Il tesoro dell'Arcidiocesi), ki strnjeno predstavlja bogato zgodovino Goriške nadškofije skozi liturgične predmete in opremo, od Oglejskega patriarhata s tisočletno tradicijo do mlajše cerkvene naslednice v mestu ob Soči.

Razstavljenih je več kot dvesto del, vključno z dragocenimi in starodavnimi sakralnimi umetniškimi predmeti iz zakladnice Oglejskega patriarhata, liturgična oblačila, redki srednjeveški antifonariji, slike, gravure velikega formata, glasbila, rokopisi pomembnega zgodovinskega pomena in redke knjige.

K razstavi so s posojo prispevale pomembne kulturne ustanove v Gorici in širši regiji, predvsem iz Vidma in Pordenona, velik zalogaj je med drugim predstavljalo tudi zavarovanje razstavljenih muzealij.

Tudi izbira kraja razstave je sporočilna, saj si jo je (vsaj) do konca septembra mogoče ogledati v Muzeju sv. Klare na Verdijevem korzu (Museo Santa Chiara, Corso Verdi 18/A), občinski ustanovi, ki se nahaja v središču mesta v zgodovinski stavbi nekdanjega samostana klaris, ukinjenega med jožefinskimi reformami ob koncu 18. stoletja. V tem kompleksu sicer domuje tudi goriška podružnica Univerze v Vidmu. Razstava dragocenih muzealij, ki jo je organizirala občina Gorica v sodelovanju z Goriško nadškofijo in s podporo dežele Furlanije – Julijske krajine, je nastala pod kuratorstvom profesorja Alessia Persica, goriškega rojaka in profesorja na Katoliški univerzi v Milanu, in pod vodstvom Marina De Grassija, goriškega kuratorja in priznanega kulturnega delavca.

Profesor Persic je potrebo po postavitvi omenjene razstave med drugim utemeljil: »Krščanska kultura ima svoje korenine, v naših deželah pa je bila temeljna za ustvarjanje lastne identitete. Polovica zaklada iz oglejske bazilike, ki je končala v Gorici, lahko zdaj pripoveduje zgodbo, ki je nekako lastna tudi onkraj meja. Navsezadnje je imela Goriška nadškofija do leta 1947 dvoje pljučnih kril, latinsko in slovansko. Namen te razstave je opozoriti na pomen in smisel Oglejskega patriarhata, vključno z zgodnjekrščanskimi pričevanji, med drugim Pavlinom Oglejskim, ki je napisal veliko himno *Ubi Caritas*, ki ni bila zgolj teološka, ampak tudi politična«.

Pripovedna in konceptualna pot razstave je strukturirana kot diptih. Prvi del prikazuje krščanske izvore Ogleja, od koder se je evangelij širil proti Donavi, Iliriji in Istri. Zatem se osredotoča na srednjeveški in zgodnjenovoveški razvoj Oglejskega patriarhata, med drugim opozarja na zavezništvo z Langobardi in na razcvet karolinške dobe ter pokristjanjevanja Slovencev, patriarhat pa je na koncu postal največja in etnično najbolj raznolika škofija v Evropi. Govorimo o občutku skupne pripadnosti patriarhatu, ki je črpal iz tradicije enega glavnih mest rimskega imperija in svojo duhovno moč napajal iz krvi številnih mučencev. Med njimi sta svetnika Hilarij in Tacijan, zavetnika mesta Gorica, njuna renesančna relikviarija sta tudi

Oglejska bazilika; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

na ogled na razstavi. Sv. Hilarij, škof in naslednik sv. Mohorja, in njegov diakon sv. Tacijan sta prisotna po furlanskem in slovenskem ozemlju, v deželah, ki jih obdajajo vode reke Soče, in se pojavlja v formuli *Aesontio sacrum* na majhnem rimskem votivnem oltarju, ki je starejši od vseh drugih zgodovinskih ali literarnih dokazov o omembi reke.

Usklajena postavitev teh raznolikih in dragocenih gradiv na kratko predstavlja večstoletno zgodovino Oglejskega patriarhata, cerkvene kneževine, ki jo je leta 1077 ustanovil cesar Henrik IV., in je pozneje prevzela tudi posvetno oblast. Posebna pozornost je na razstavi namenjena njeni temeljni metropolitanski oblasti, ki se je raztezala tudi daleč na današnje slovensko ozemlje, obogatena s številnimi sufraganskimi nadškofijami, od katerih so bile nekatere zelo oddaljene. Mesto Como, severno od Milana, je bilo sufraganska goriška škofija do leta 1789, precej po ukinitvi samega Oglejskega patriarhata.

Na razstavi v Gorici so posebej dokumentirani zgodovinski dogodki po beneški osvojitvi Furlanije leta 1420, ki je patriarhatu odvzela posvetno oblast, ter prehod Gorice in njene grofije pod avstrijske Habsburžane leta 1500. Politična ločitev med beneškim in avstrijskim delom Oglejske škofije (patriarhata), ki so jo poslej upravljali izključno beneški patriarhi s prebivališčem v Vidmu, se je poglabljala, razlike pa so se sredi 16. stoletja še bolj zaostrile zaradi širjenja protestantizma, zlasti na Koroškem in Kranjskem. Zatiranje verskega nestrinjanja se je dogajalo predvsem na pobudo političnih oblasti. V tem kontekstu je bila že leta 1564 zahtevana ustanovitev škofije v Gorici za avstrijski del Oglejskega patriarhata, vendar so beneške oblasti to vedno znova zavračale, zaradi česar je bilo po smrti patriarha Francesca Barbara (1616) videmski kuriji dejansko onemogočeno delovanje na Goriškem pod Habsburžani.

Drugi del razstave je torej posvečen posebnim vidikom religioznosti goriške Cerkve od 16. do 18. stoletja, z značilnostmi avstrijske pobožnosti, od »discipliniranja« verskega življenja s pomočjo novih cerkvenih redov (jezuitov, kapucinov, usmiljenih bratov, karmeličanov, uršulink) do razvoja sakralne umetnosti in dela pomembnih pridigarjev v italijanščini, slovenščini in furlanščini. V tem kontekstu je nastanek goriške nadškofije sredi 18. stoletja prikazan kot pristna dediščina zatrte patriarhalne Cerkve, ki je vsaj do prve svetovne vojne ohranjala nedotaknjeno ravnovesje neprekinjenega miru v pestrem kontekstu jezikovnih in narodnih sobivanj. Vez med avstrijsko vladarsko hišo in novim nadškofijskim sedežem v Gorici se še posebej razkošno izraža v čudovitih mašnih oblačilih, ki jih je podarila vladarica Marija Terezija, del teh se v neizrekljivi lepoti lesketa tudi na razstavi.

Goriška nadškofija je delovala po uveljavljeni upravni in pastoralni praksi, seveda v sozvočju cesarjeve politike državne Cerkve (*Reichskirche*). Praktično do konca, do razpada monarhije, so obstajali tesna naklonjenost, sožitje in medsebojno sodelovanje med državo oziroma dinastijo in Cerkvijo.

Zavesti o narodni identiteti, ki se je v začetku druge polovice 19. stoletja prebujala tudi na Goriškem, je dala zagon ideja preporodov v večjem delu Evrope. Medtem ko je bil pri Slovencih na Goriškem vsaj v prvi fazi narodnostni razvoj enoten in brez velikih notranjih protislovij – to je v soglasju glede povezanosti med vero, narodnostjo in državno pripadnostjo –, je v italijanski

stvarnosti ta dejavnik sprožil logične delitve. Na politični ravni z morebitnim istovetenjem svoje narodnosti z nastajajočo združeno Italijo protiavstrijskega *Risorgimenta*, na ideološki ravni pa zaradi laičnega, liberalnega in proticerkvenega značaja omenjenega italijanskega nacionalnega gibanja. S strogo verskega vidika je narodnost v slovenskem katolištvu, tudi na Goriškem, postajala problem kasneje, in sicer zaradi »absolutno narodnostnega« značaja, ki ga je le-to postopoma privzemalo.

Slovenci so svojo prisotnost znotraj Goriške nadškofije in Goriško-Gradiščanske dežele pred prvo svetovno vojno pokazali predvsem v razvijanju družbenih in kulturnih danosti, pri čemer so imeli slovenski duhovniki pomembno, če ne celo odločilno vlogo. V italijanski in furlanski kulturno-politični stvarnosti znotraj nadškofije oziroma dežele pa je prevladovala italijanska liberalna struja. Ta je imela močne iredentistične težnje, posebno v deželnem glavnem mestu, kjer je popolnoma obvladovala mestno občino.

Za furlanske katoličane je narodnostni problem ostajal vedno jasno ločen od verskega in podrejen verski edinosti v domači Cerkvi, predvsem furlansko kmečko prebivalstvo je seveda ostajalo izven teh družbenih prerekanj in je jasno izražalo navezanost na versko tradicijo.

Dvig narodne zavesti, ki se je med Slovenci uveljavljala predvsem na jezikovni ravni, se je čedalje vztrajneje pojavljal na vseh ravneh verskega življenja: v liturgični in katehetski praksi po župnijah, v šolskih ustanovah in pri širjenju tiska. Omenjeni vzpon pa je kmalu dosegel celo škofijsko kurijo, saj je goriški nadškof Franc Ksaver Lušin leta 1851 postno pismo objavil tudi v slovenščini, ob dotlej prevladujočima latinščini in italijanščini. Seveda je ostajala latinščina še naprej v rabi v škofijskih uradnih listinah ne le zaradi cerkvenega izročila, ampak tudi zaradi nevtralnosti ter spoštovanja do romanskega in slovanskega sobivanja na Goriškem.

Ob razstavi je izšel tudi bogat razstavni katalog na tristo straneh, zaenkrat zgolj v italijanščini, organizatorji pa napovedujejo tudi skorajšnji izid slovenskega prevoda. Prispevke so pripravili goriški zgodovinarji in drugi humanisti različnih generacij.

Predstavljena razstava, čeprav ni del uradnega programa, pomembno bogati letošnjo ponudbo Evropske prestolnice kulture 2025. Obiskovalcem je prijazen tudi urnik, ki omogoča oglede od srede do nedelje do poznih večernih ur.

Razstavni katalog v italijanščini

Dr. Zvonka Zupanič Slavec

Spominski prekop dr. Benjamina Ipavca ml. in dr. Marka Ipavca v družinsko grobnico

Slovenci nimamo veliko meščanskih družin, ki so se globoko zapisale v spomin naroda. Ena izmed njih je družina zdravnikov in skladateljev Ipavcev iz Šentjurja pri Celju. Skozi več generacij so se v njihovih vrstah pojavljali v zdravstvu delujoči ranocelniki in kasneje zdravniki, ki so se večinoma ukvarjali tudi z glasbo, nekateri celo zelo uspešno.

Od družinskega ranocelnika iz Gradca v Beli krajini Franca Ipavca (1776–1858, njegov oče Jurij je bil vojaški kirurg), ki se je preselil v Celje in (verjetno leta 1819–1820) opravil šolanje pri prvem profesorju okulistike na Dunaju, dr. Georgu Josephu Beeru (1763–1821) – ta ga je naučil operirati sivo mreno (katarakto), s čimer je postal čudodelni operater prej slepim – do uspešnega očeta, ki je na Dunaju izšolal tri zdravnike, je preteklo le malo časa. Med diplomanti je bil dr. Alojz Ipavec (1815–1849), ki je končal študij filozofije, medicine in kirurgije ter postal prvi slovenski pediater, a je zaradi tifusa leta 1849 nesrečno in prezgodaj umrl. Sledila sta mu brata dr. Benjamin st. (1829–1908) in dr. Gustav Ipavec (1831–1908). Dr. Benjamin se je specializiral za kirurško pediatrijo in v Gradcu postal primarij otroške bolnišnice svete Ane, brat Gustav pa je prevzel očetovo prakso v Šentjurju. Benjamin je bil brez otrok, veliko je komponiral, med drugim znamenito *Serenado za orkester na lok* in eno prvih slovenskih oper *Teharski plemiči* (1892).

Novopostavljeni kenotaf dr. Benjaminu in dr. Marku Ipavcu s soprogo Kristino na družinski grobnici v Šentjurju; foto: osebni arhiv

Iz družinskega spomina

Brata Benjamin ml. in Marko Ipavec sta bila po starosti le dve leti narazen in sta se med seboj dobro razumela. Oba sta študirala v Gradcu: Benjamin medicino, Marko pravo. Marko, ki je bolj slabo videl, je študij končal s pomočjo sošolcev in družine, ki so mu prebirali

gradiva, pri čemer mu je bil Benjamin velika opora. Bil je bister in imel odličen spomin. Bratsko in tudi z visokim zdravniškim etosom je Benjamin bdel nad svojim bratom. Kasneje sta skupaj živela v Mariboru, kjer sta ob koncu dvajsetih let 20. stoletja zgradila stanovanjsko vilo in sanatorij za ženske bolezni in porodništvo. Prav tako sta skupaj investirala v rentgenski aparat.

Dr. Marko se je poročil z vdovo Kristino Szantner, ki je bila nemškega rodu. S sestro Adele sta v Ljubljani pri glavni pošti vodili trgovino s čevlji. Adele se je poročila z nemško-avstrijskim skladateljem Karlom Bleylejem in sta nekaj časa živela tudi na Bledu. V zakonu se je Marku in Kristini leta 1927 rodila edini otrok hči Tatjana. Ta je zgodaj izgubila očeta, stara je bila šele 10 let. Oče je namreč umrl zaradi razlitega slepiča.

Saga družine Ipavec se je v Mariboru po smrti dr. Marka Ipavca nadaljevala v sobivanju vdove Kristine s hčerjo Tatjano, ki je postala mariborska gimnazijka, in svaka oziroma strica Bena, kot so ga imenovali. On je intenzivno delal v svoji zasebni ginekološko-porodniški praksi. Nenavadno je, da kljub pomembnim referencam, ki jih je imel zaradi svojega znanja in študija, ni dobil mesta v ljubljanski porodnišnici. Zanimivo bi bilo poznati ozadja. Dr. Benjamin se je ukvarjal tudi z glasbo, bil je violinist in je vodil mariborski zdravniški orkester.

Markova hči Tatjana je večkrat povedala, da so doma prirejali čajanke ob glasbi, poeziji in drugih lepih umetnostih. Živeli so značilno meščansko življenje tistega časa. Tako je na primer pri štirinajstih letih Tatjani čevljar še vedno prinesel na dom čevlje, da si jih je izbrala. Leta 1945 se je zelo bistra Tatjana po tradiciji vpisala na študij medicine. Na ljubljanski medicinski fakulteti pa je po vojni in zaprtju fakultete od leta 1943 vladal velik naval študentov ob minimalni kadrovski zasedbi in zato je bila selekcija zelo stroga. Tatjana ni takoj uspešno opravila anatomije in tako je bila njena zdravniška kariera v Ljubljani zapečatena. S svojimi izjemnimi človeškimi lastnostmi bi bila gotovo dobra zdravnica. Tudi sicer so bili Ipavci zelo bistrega duha in so neokrnjen spomin ohranjali do konca svojih dolgih življenj (Teodor 97 let, Jožo 88 let, Tatjana 95 let). Študijsko se je Tatjana nato obrnila v ekonomijo in se kmalu tudi poročila v večjo, po vojni razlaščeno gradbeniško podjetniško družino v Kranj, kjer je iz Stavbnega podjetja Josipa Slavca nastal Gradis, domača hiša pa je postala hiša Ljudske univerze Kranj. Tatjanina mama Kristina Ipavic je v Mariboru umrla leta 1972, z njo pa se je končalo v Mariboru tudi sorodstvo po dr. Marku Ipavcu.

Revolucionarni časi so prinesli tudi nacionalizacijo sanatorija in njegovo spremembo v Center za korekcijo sluha in govora. Benjamin je umrl leta 1962. S svojo zgodnjo uspešno prakso je že v dvajsetih letih 20. stoletja finančno pomagal bratu Josipu, ki je skromno živel s svojo podeželsko prakso v Šentjurju z okolico. Zaradi izdatkov za glasbo in zdravljenje je skoraj obubožal. Benjamin je preprečil, da bi mu zarubili klavir. Benjamin ml. je bil tudi prvi slovenski zdravnik, ki je imel lastni avtomobil, kar kaže na njegovo uspešnost. Ni se poročil oziroma se tega ni vedelo, dokler ni umrl. Njegova nekdanja porodniška babica Mici ga je namreč tik pred smrtjo na skrivaj poročila. V Mariboru ni bila pokopana v družinskem grobu.

Slavna Ipavčeva zgodovina se je umetniško ohranjala preko Josipovega sina, slikarja Jožeta Ipavca, in hčere drugega sina, Teodorja – Dine Ipavec, ki

je v New Yorku zaključila akademijo za glasbo in postala operna pevka. Tatjanina vnukinja Ksenija je postala zdravnica, ginekologinja in porodničarka, vnuk Matej je končal konservatorij za glasbo in je glasbeno zelo nadarjen, vnuk Marko pa nosi ime po svojem dedku. Tako se je tradicija prenašala iz roda v rod, glasbeni talenti pa so se dedovali tudi v sedanje generacije. Člani Ipavčeve družine, kot je dr. Gustav Ipavec, ki ga je leta 1883 obiskal celo avstrijski cesar Franc Jožef I. in tudi znameniti skladatelj Johannes Brahms, so svojemu narodu pisali slavno zgodovino.

Dr. Gustav Ipavec in njegova žena Karolina, ki sta imela 10 otrok (dva izmed njih, ki sta umrla, sta se, zanimivo, imenovala Benjamin in Marko, tako kot tudi naslednji novorojeni), sta s spominskim prekopom v družinski grob sprejela še sinova Benjamina in Marka s soprogo Kristino. Občina Šentjur je s svojim županom Markom Diacijem, Moškim pevskim zborom bratov Ipavec, ki je zapel Gustavove pesmi *Slovenec sem*, *Kje so tiste stezice* in *V mraku*, ter slavnostnim govornikom, neprekosljivim slovenskim »ipavcelogom«, profesorjem ddr. Igorjem Grdino, pripravila slovesnost, ki bo še dolgo ostala v spominu. Vnuk dr. Marka Ipavca, inženir Aleš Slavec, se je iskreno zahvalil vsem sodelujočim, soproga profesorica dr. Zvonka Zupanič Slavec pa je predstavila nekaj družinskih reminiscenc. Častna dolžnost simbolične vrnitve sinov v družinski grob je tako opravljena.

Besedilu ob rob

Obravnavana brata Marko in Benjamin Ipavec sta imela še bolj poznanega starejšega brata dr. Josipa Ipavca (1873–1921), ki je bil tudi zdravnik, a glasbeno najbolj nadarjen in izobražen v vsej Ipavčevi družini. Ob zahtevni šentjurski podeželski zdravniški praksi distriktnega zdravnika je skomponiral imeniten prvi slovenski balet *Možiček* (1900) in opero v starem številčnem slogu *Princesa Vrtoglavka*, ki je zaradi neustreznega libreta, avtorjeve bolezni, prve svetovne vojne in Josipove smrti (1921) kljub svoji odličnosti ostala neizvedena in je doživela svojo prapremiero šele leta 1997 po izjemnih zaslugah novega libreta profesorja ddr. Igorja Grdine in njegovega angažiranja za izvedbo. Leta 2021 je ddr. Grdina o njem napisal imenitno delo *Slovenski Mozart – knjiga o dr. Josipu Ipavcu*, vse leto je bilo posvečeno temu izjemnemu ustvarjalcu, Televizija Slovenije pa je o njem pripravila tudi dokumentarno-igrani film.

Grobnica družine Ipavec v Šentjurju z osrednjima likoma dr. Gustavom Ipavcem z ženo Karolino, rojeno Amon; foto: osebni arhiv